डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था, पुणे.

(महाराष्ट्र शासनाच्या सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभागाची स्वायत्त संस्था)

महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातींच्या वस्त्यांमधील सोयी-सुविधांचे सर्वेक्षण अहवाल

प्रमुख मार्गदर्शक

श्री. कैलास कणसे, भा.पो.से.

महासंचालक

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था, पुणे

२०२०

महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातींच्या वस्त्यांमधील सोयी-सुविधांचे सर्वेक्षण

अहवाल

विशेष मार्गदर्शन

डॉ. मुकेश दुपारे, प्रकल्प संचालक

संशोधक

श्रीमती प्रमोदिनी नाईक, वरिष्ठ संशोधन अधिकारी

संशोधन सहाय्य

श्री. अमर सोनवणे, संशोधन सहाय्यक
श्री. मोहम्मद कलाल, संशोधन सहाय्यक
श्री. धीरज खाडे, संशोधन सहाय्यक

संशोधन विभाग, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था (बार्टी), पुणे.

प्रास्ताविक

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था(बार्टी) ही सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, महाराष्ट्र शासन यांची स्वायत्त संस्था असून विशेषतः अनुसूचित जातींच्या विकासासाठी अनेक विधायक उपक्रम राबविण्यासाठी कटिबद्ध आहे .यामध्ये भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे समतेचे विचार सर्वसामान्य जनतेमध्ये रुजविणे हे महत्वाचे उद्दिष्ट आहे. याद्दष्टीने बार्टी मार्फत समाजातील विविध क्षेत्रातील सामाजिक समतेशी संबंधित विषयांवर व महाराष्ट्रातील मागासलेल्या व वंचित घटकांचे संशोधन करून दस्तावेज तयार करण्यात येतात.

भारतीय संविधानातील कलम ३४१ अंतर्गत राष्ट्रपतींच्या आदेशानुसार भारतीय समाजातील काही जातींना "अनुसूचित जाती" असे गणले आहे. कलम ४६ नुसार अनुसूचित जाती व समाजातील दुर्बल घटकांचे शैक्षणिक व आर्थिक हितसंवर्धन व सामाजिक अन्याय व सर्व प्रकारच्या शोषणापासून त्याचे रक्षण 'राज्य' करतील अशी हमी देण्यात आलेली आहे. याच धर्तीवर समाजातील तळागाळातील वंचितांचा विकास साधण्यासाठी बार्टी संस्था कार्यरत आहे.

महाराष्ट्रात अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांचे अधिक प्रमाण दिसून येते. या वस्त्यांमध्ये वास्तव्यास असणाऱ्या अनुसूचित जातीच्या लोकांना अपुऱ्या सोईसुविधांमुळे किमान दर्जाचे जीव-न जगावे लागते. ही परिस्थिती सुधारण्यासाठी शासन स्तरावर विविध योजना व उपायांची अमलबजावणी होत असते. परंतु तरी ही या वस्त्यांची परिस्थिती समाधानकारक दिसून येते नाही. शिक्षण, रोजगार , आरोग्याच्या सुविधा इ. विकासाचे मुलभूत घटक आहेत. परंतु आज माहिती आणि तंत्रज्ञानाच्या युगात झपाट्याने वाढत असलेले शहरीकरण आणि बदलत चाललेली जीवन शैली यामुळे विकासाची संकल्पना अधिक व्यापक होत आहे. खेड्यामधून मोठ्या प्रमाणात होणारे स्थलांतर यामुळे बकाल झोपडपट्ट्या व मुलभूत सुविधांवर येणारा ताण तर वाढत आहेच, पण पिढ्यान पिढ्या ज्या वस्त्यांमध्ये अनुसूचित जातीचे लोक राहत आहेत तेथे किमान सुविधा विकसित होणे अत्यावश्यक आहे. समाजाच्या खालच्या उतरंडीत असणाऱ्या या अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील सोयी सुविधांची प्रत्यक्ष काय स्थिती आहे याचा अभ्यास करण्याच्या उद्देशाने सदर संशोधन केले गेले आहे. याचा उपयोग शासकीय धोरणे व योजना यांमध्ये आवश्यक बदल करण्यासाठी होईल. हा अहवाल अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांच्या सुधारणेसाठी, प्रभावी अमंलबजावणी करण्यासाठी व या विषयात रुची असणाऱ्या इतर अभ्यासकांना उपयुक्त ठरेल असे मला वाटते.

कैलास कणसे , (भा.पो.से.)
महासंचालक,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन
व प्रशिक्षण संस्था

अनुक्रमणिका

				पृष्ठ क्र.
			तक्ते व नकाशे, आकृत्या यांचा तपशिल	I - VI
प्रकरण - १		:	प्रस्तावना व संशोधन पद्धती	०१ - ०८
प्रकरण - २		:	अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांची सामाजिक स्थिती	०९ - १६
प्रकरण - ३	अ	:	आर्थिक स्थिती	१७ - ३८
	ब	:	कुटुंबाची संपत्ती	३९ - ६६
प्रकरण - ४		:	अनुसूचित जातींच्या वस्त्यांमधील सोयी सुविधा	६७ - १३४
प्रकरण - ५		:	सारांश व निष्कर्ष	१३५ - १३९
प्रकरण - ६		:	शिफारसी	१४० - १४२
परिशिष्ट -१		:	अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील जातीनिहाय लोकसंख्या	१४३
परिशिष्ट -२		:	अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांच्या स्थायी होण्याचा कालावधी	१४४
परिशिष्ट -३		:	अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील सामाजिक गटनिहाय लोकसंख्येविषयी माहिती	१४५
परिशिष्ट -४		:	मुलाखत अनुसूची	१४६ - १५५
परिशिष्ट -५		:	सर्वेक्षकांच्या नावांची यादी	१५६

तक्ते व आकृत्यांचा तपशिल

तक्ता क्र. १ : नमुना निवडीचा तक्ता
तक्ता क्र. २ : विभाग निहाय वयानुसार उत्तरदात्यांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ३ : विभाग व लिंगानुसार लोकसंख्येचे प्रमाण
तक्ता क्र. ४ : अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील सामाजिक गट व लिंगनिहाय लोकसंख्या
तक्ता क्र. ५ : विभागनिहाय वैवाहिक स्थितीचे प्रमाण
तक्ता क्र. ६ : विभागनिहाय जातीचे प्रमाण
तक्ता क्र. ७ : विभागनिहाय धर्माचे प्रमाण
तक्ता क्र. ८ : विभागनिहाय शिक्षणाचे प्रमाण
तक्ता क्र. ९ : विभागनिहाय बोली भाषेचे प्रमाण
तक्ता क्र. १० : विभागनिहाय निवासस्थानी राहण्याचा कालावधी (वर्षे)
तक्ता क्र. ११ : विभागनिहाय कुटुंबाच्या व्यवसायाचे प्रमाण
तक्ता क्र. १२ : विभागनिहाय कुटुंबांचे उत्पन्न
तक्ता क्र. १३ : विभागनिहाय रोजगारासाठी स्थलांतर करणाऱ्या व्यक्तींच्या संख्येचे प्रमाण
तक्ता क्र. १४ : विभागनिहाय स्थलांतराचे प्रमाण
तक्ता क्र. १५ : विभागनिहाय घराच्या मालकीचे प्रमाण
तक्ता क्र. १६ : विभागनिहाय घरांच्या प्रकाराचे प्रमाण
तक्ता क्र. १७ : सामाजिक गटनिहाय अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील घरांची संख्या
तक्ता क्र. १८ : विभागनिहाय घराच्या बांधकामाच्या प्रकाराचे प्रमाण
तक्ता क्र. १९ : विभागनिहाय खोल्यांच्या संख्येचे प्रमाण
तक्ता क्र. २० : विभागनिहाय घराच्या क्षेत्रफळाचे प्रमाण
तक्ता क्र. २१ : विभागनिहाय जमिनीच्या मालकीचे प्रमाण
तक्ता क्र. २२ : विभागनिहाय जमिनीचा प्रकार
तक्ता क्र. २३ : विभागनिहाय जमिच्या क्षेत्रफळाचे प्रकार
तक्ता क्र. २४ : विभागनिहाय जमीन कसण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. २५ : विभागनिहाय जमीन न कसण्याची कारणे
तक्ता क्र. २६ : विभागनिहाय जमीन खंडाने/अर्धालीने कसण्यास घेण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. २७ : विभागनिहाय अर्धालीने कसण्याच्या जमिनीचा प्रकार
तक्ता क्र. २८ : विभागनिहाय कुटुंबांचा मुलभूत गरजांवरचा मासिक खर्च
तक्ता क्र. २९ : विभागनिहाय कुटुंबांचा उपभोग्य गरजांवरचा मासिक खर्च
तक्ता क्र. ३० : विभागनिहाय कर्ज घेण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. ३१ : विभागनिहाय कर्ज कोणाकडून घेतले
तक्ता क्र. ३२ : विभागनिहाय कर्ज घेण्यामागील कारणे
तक्ता क्र. ३३ : विभागनिहाय बालमजूरीचे प्रमाण

तक्ता क्र. ३४ : विभागनिहाय टीव्हीचे प्रमाण
तक्ता क्र. ३५ : विभागनिहाय टीव्ही संख्येचे प्रमाण
तक्ता क्र. ३६ : विभागनिहाय पंख्यांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ३७ : विभागनिहाय कुटुंबातील पंख्याची संख्या
तक्ता क्र. ३८ : विभागनिहाय रेफ्रिजरेटर संख्या
तक्ता क्र. ३९ : कुटुंबातील रेफ्रिजरेटर ची संख्या
तक्ता क्र. ४० : कुटुंबातील गॅस शेगडी ची संख्या
तक्ता क्र. ४१ : विभागनिहाय कुटुंबातील गॅस शेगडी संख्या
तक्ता क्र. ४२ : विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:ची विहीर असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. ४३ : विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:ची विहीरीच्या संख्येचे प्रमाण
तक्ता क्र. ४४ : विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:ची बोअरवेल असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. ४५ : विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:ची बोअरवेल असलेल्या संख्येचे प्रमाण
तक्ता क्र. ४६ : विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:ची ट्रॅक्टर असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. ४७ : विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:ची ट्रॅक्टरच्या संख्येचे प्रमाण
तक्ता क्र. ४८ : विभागनिहाय कुटुंबातील दूरध्वनींची असणाऱ्यांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ४९ : विभागनिहाय कुटुंबातील दूरध्वनींची संख्या
तक्ता क्र. ५० : विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:च्या मोबाईलची संख्या
तक्ता क्र. ५१ : विभागनिहाय कुटुंबातील इंटरनेटची संख्या
तक्ता क्र. ५२ : विभागनिहाय कुटुंबातील कपडे धुलाई यंत्र संख्या
तक्ता क्र. ५३ : विभागनिहाय कुटुंबातील AC मशीन नाही संख्या
तक्ता क्र. ५४ : विभागनिहाय वाहने असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. ५५ : विभाग निहाय पशुधन असणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ५६ : विभागनिहाय दुभत्या गायींची संख्या
तक्ता क्र. ५७ : विभागनिहाय भाकड गायींची संख्या
तक्ता क्र. ५८ : विभागनिहाय कालवडी संख्या
तक्ता क्र. ५९ : विभागनिहाय दुभत्या म्हशींची संख्या
तक्ता क्र. ६० : विभागनिहाय भाकड म्हशी संख्या
तक्ता क्र. ६१ : विभागनिहाय पारडी संख्या
तक्ता क्र. ६२ : विभागनिहाय खोंड/ गोऱ्हा संख्या
तक्ता क्र. ६३ : विभागनिहाय रेडे संख्या
तक्ता क्र. ६४ : विभागनिहाय शेळ्या संख्या
तक्ता क्र. ६५ : विभागनिहाय दुभत्या जनावरांपासून मिळणाऱ्या दुधाचे प्रमाण (लिटर मध्ये)
तक्ता क्र. ६६ : विभागनिहाय रोज घरी वापरले जाणारे दुधाचे प्रमाण
तक्ता क्र. ६७ : विभागनिहाय दुध संकलन केंद्रात दिले जाणारे दुध

तक्ता क्र. ६८ : विभागनिहाय रेशन कार्ड चे प्रकार
तक्ता क्र. ६९ : विभागनिहाय दारिद्र रेषेखालील कुटुंबांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ७० : विभागनिहाय समाजमंदिरांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ७१ : विभागनिहाय समाजमंदिर वापर करण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. ७२ : विभागनिहाय आंगणवाडीचे प्रमाण
तक्ता क्र. ७३ : विभागनिहाय अपत्यांचे आंगणवाडीत नाव नोंदलेल्या कुटुंबांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ७४ : अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील उपलब्ध शैक्षणिक सुविधा
तक्ता क्र. ७५ : विभागनिहाय स्वस्त धान्य दुकानांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ७६ : विभागनिहाय स्वस्त धान्य नियमित मिळण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. ७७ : विभागनिहाय स्वस्त धान्य दुकान वस्तीत नसल्यास किती अंतरावर उपलब्ध आहे
तक्ता क्र. ७८ : विभागनिहाय खेळांचे मैदानांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ७९ : विभागनिहाय खेळाच्या मैदानाचा लाभ घेण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. ८० : विभागनिहाय खेळाच्या मैदानाच्या अंतराचे प्रमाण
तक्ता क्र. ८१ : विभागनिहाय औषधांचे दुकानांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ८२ : विभागनिहाय औषधे आणण्यासाठी किती अंतरावर जावे लागते
तक्ता क्र. ८३ : विभागनिहाय कुटुंबातील व्यक्ती दवाखान्यात जाणाऱ्या कारणांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ८४ : विभागनिहाय दिव्यांग व्यक्तीं असलेल्या कुटुंबाचे प्रमाण
तक्ता क्र. ८५ : विभागनिहाय दिव्यांगाच्या प्रकारानुसार असलेल्या कुटुंबाचे प्रमाण
तक्ता क्र. ८६ : विभागनिहाय दिव्यांग असल्यास शासकीय योजनेचा लाभ घेण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. ८७ : विभागनिहाय व्यायामशाळांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ८८ : विभागनिहाय व्यायामशाळेचा लाभ घेणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ८९ : विभागनिहाय सांडपाण्याची व्यवस्था असणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण
तक्ता क्र. ९० : विभागनिहाय सांडपाणी व्यवस्थेचा प्रकार
तक्ता क्र. ९१ : विभागनिहाय सांडपाण्याची व्यवस्था नसल्यामागील कारणे
तक्ता क्र. ९२ : विभागनिहाय सांडपाणी व्यवस्था सुधारण्यासाठी वस्तीत केले गेलेले प्रयत्न
तक्ता क्र. ९३ : विभागनिहाय पिण्याच्या पाण्याच्या सुविधेचे प्रमाण
तक्ता क्र. ९४ : विभागनिहाय बारमाही स्वरूपात पिण्याचे पाणी उपलब्धतेचे प्रमाण
तक्ता क्र. ९५ : विभागनिहाय पिण्याच्या पाण्यासाठी उपलब्ध असलेल्या स्त्रोताचे प्रमाण
तक्ता क्र. ९६ : विभागनिहाय नदी अंतराचे प्रमाण
तक्ता क्र. ९७ : विभागनिहाय नदीच्या स्वरूपाचे प्रमाण
तक्ता क्र. ९८ : विभागनिहाय तलाव अंतराचे प्रमाण
तक्ता क्र. ९९ : विभागनिहाय तलावाचा प्रकार
तक्ता क्र. १०० : विभागनिहाय विहीर अंतराचे प्रमाण
तक्ता क्र. १०१ : विभागनिहाय विहिरीचा प्रकार

तक्ता क्र. १०२ : विभागनिहाय बोअरवेल/कुपनलिका अंतराचे प्रमाण
तक्ता क्र. १०३ : विभागनिहाय बोअरवेल/कुपनलिका प्रकारचे प्रमाण
तक्ता क्र. १०४ : विभागनिहाय कालव्यांचे अंतर
तक्ता क्र. १०५ : विभागनिहाय कालवा प्रकारचे प्रमाण
तक्ता क्र. १०६ : विभागनिहाय हातपंप अंतराचे प्रमाण
तक्ता क्र. १०७ : विभागनिहाय हातपंप प्रकाराचे प्रमाण
तक्ता क्र. १०८ : विभागनिहाय नळ अंतराचे प्रमाण
तक्ता क्र. १०९ : विभागनिहाय नळाचा प्रकार
तक्ता क्र. ११० : विभागनिहाय टँकरचे असणाऱ्यांचे प्रमाण
तक्ता क्र. १११ : विभागनिहाय टँकर प्रकार
तक्ता क्र. ११२ : विभागनिहाय पाण्याची सुविधा वस्ती अंतर्गत असल्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. ११३ : पिण्याचे पाणी भरण्यासाठी लागणाऱ्या वेळेचे प्रमाण
तक्ता क्र. ११४ : विभागनिहाय पिण्याचे पाणी आणण्याचे काम करणारे सदस्य
तक्ता क्र. ११५ : विभागनिहाय घरात शौचालय असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. ११६ : विभागनिहाय सार्वजनिक शौचालय
तक्ता क्र. ११७ : विभागनिहाय सार्वजनिक शौचालयाचा वापर
तक्ता क्र. ११८ : विभागनिहाय सार्वजनिक शौचालये वापर करीत नसल्याची कारणे
तक्ता क्र. ११९ : विभागनिहाय उघड्यावर शौचास जाण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १२० : विभागनिहाय उघड्यावर शौचास थांबविण्यासाठी होणारे प्रयत्न
तक्ता क्र. १२१ : विभागनिहाय न्हाणी घर / मोरी
तक्ता क्र. १२२ : विभागनिहाय न्हाणी घराचा प्रकार
तक्ता क्र. १२३ : विभागनिहाय कचराकुंडी असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १२४ : विभागनिहाय कचराकुंडी नियमित रिकामी करण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १२५ : विभागनिहाय नियमितपणे कचरापेटी रिकामी केली जात नसल्याचे कारण
तक्ता क्र. १२६ : विभागनिहाय घरात विजेचे कनेक्शन असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १२७ : विभागनिहाय विजेच्या कनेक्शचा प्रकार
तक्ता क्र. १२८ : विभागनिहाय वस्तीमध्ये पथदिव्यांचे प्रमाण
तक्ता क्र. १२९ : विभागनिहाय पथदिवे नसल्यामागील कारणे
तक्ता क्र. १३० : विभागनिहाय पथदिवे चालू अवस्थेत असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १३१ : विभागनिहाय पथदिव्यांसाठी अपारंपरिक उर्जा स्त्रोताचा वापर करण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १३२ : विभागनिहाय कुटुंबांना प्रकाश देणारी उपरणे असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १३३ : विभागनिहाय स्वयंपाकासाठी इंधन म्हणून वापरात येणाऱ्या साधनांचे प्रमाण
तक्ता क्र. १३४ : विभागनिहाय स्वतंत्र स्वयंपाकघर
तक्ता क्र. १३५ : विभागनिहाय पुरुषांचे बचत गटात सहभागी असण्याचे प्रमाण

तक्ता क्र. १३६ : विभागनिहाय वस्तीत महिला मंडळाचे प्रमाण
तक्ता क्र. १३७ : विभागनिहाय महिलांचे महिला मंडळांमध्ये सहभागी होण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १३८ : विभागनिहाय महिला बचत गटांचे प्रमाण
तक्ता क्र. १३९ : विभागनिहाय महिलांचे बचत गटात सदस्य असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १४० : विभागनिहाय युवक मंडळे
तक्ता क्र. १४१ : विभागनिहाय युवक मंडळात सदस्य असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १४२ : विभागनिहाय युवक मंडळात सहभागी होण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १४३ : विभागनिहाय घरकुल योजनेचा लाभ घेण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १४४ : विभागनिहाय व्यवसनाधीनतेचे प्रमाण
तक्ता क्र. १४५ : विभागनिहाय व्यसनाच्या प्रकाराचे प्रमाण
तक्ता क्र. १४६ : विभागनिहाय व्यसनमुक्ती केंद्र
तक्ता क्र. १४७ : विभागनिहाय सामाजिक न्याय विभागाच्या योजनाचे लाभ घेण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १४८ : विभागनिहाय शासकीय योजनांचा लाभ न मिळण्याच्या कारणांचे प्रमाण
तक्ता क्र. १४९ : विभागनिहाय समाजमंदिर बांधकाम
तक्ता क्र. १५० : विभागनिहाय पाणी पुरवठा/ नळ योजना
तक्ता क्र. १५१ : विभागनिहाय गटारे बांधकाम
तक्ता क्र. १५२ : विभागनिहाय विहिरींची दुरुस्ती
तक्ता क्र. १५३ : विभागनिहाय रस्ते सुधारणा
तक्ता क्र. १५४ : विभागनिहाय सौर दिवे असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १५५ : विभागनिहाय वीज पुरवठाचे प्रमाण
तक्ता क्र. १५६ : विभागनिहाय वॉल कमाऊंड असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १५७ : विभागनिहाय पर्जन्य मानाचा निचरा
तक्ता क्र. १५८ : विभागनिहाय शौचालयांचे प्रमाण
तक्ता क्र. १५९ : विभागनिहाय स्मशानभूमीचे काम
तक्ता क्र. १६० : विभागनिहाय पतसंस्था असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १६१ : विभागनिहाय पतसंस्थेचे सभासद असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १६२ : विभागनिहाय बँक खाते असण्याचे प्रमाण
तक्ता क्र. १६३ : विभागनिहाय उपलब्ध बँकेच्या अंतराचे प्रमाण
तक्ता क्र. १६४ : विभागनिहाय सिनेमागृह/ सांस्कृतिक केंद्र
तक्ता क्र. १६५ : विभागनिहाय अंतर सिनेमागृह/ सांस्कृतिक केंद्र
तक्ता क्र. १६६ : विभागनिहाय वस्तीत मिळणाऱ्या सुविधांचे प्रमाण

आकृत्यांचा तपशील

आकृती क्र. १ : महाराष्ट्र राज्य नकाशा

आकृती क्र. २ : सर्वात जास्त ५०% पेक्षा अधिक अनु.जातींची गावे असलेल्या जिल्ह्यांचे नकाशे

आकृती क्र. ३ : विभागनिहाय जातींचे प्रमाण

आकृती क्र. ४ : विभागनिहाय जमिनीची मालकी असण्याचे प्रमाण

आकृती क्र. ५ : विभागनिहाय स्वस्त धान्य नियमितपणे मिळत नसल्याचे प्रमाण

प्रकरण: १
प्रस्तावना व संशोधन पद्धती

महाराष्ट्रात विविध जाती धर्माचा समाज ग्रामीण भागात राहताना दिसतो. यात दलित वस्त्यांमध्ये राहणाऱ्या लोकांचे प्रमाण लक्षणीय आहे. अनुसूचित जातींमधील लोकांना पूर्वीपासूनच भेदभावास सामोरे जावे लागले आहे. जमीनीची मालकी नसणे, निकृष्ट दर्जाची गावकीची कामे सक्तीने पारंपारिकरित्या करावी लागणे, तसेच उच्च जातीच्या समाजाकडून पिळवणूक होणे असा भेदभाव त्यांच्यावर होतो. (Sengar, २००७) अस्पृश्य समजल्या जाणाऱ्या दलितांच्या वाट्यास विकासाच्या मुख्य प्रवाहापासून वंचित राहून गावाबाहेरचे जगणे आले आहे. अशा ठिकाणी वास्तव्य करीत असताना जगण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या मुलभूत सोयी सुविधांचे अनन्य साधारण महत्व असते. परंतु या सोयी सुविधांच्या अभावामुळे किंवा अपुरेपणामुळे अनुसूचित जातींच्या सर्वांगीण विकासावर विपरीत परिणाम होत असतो. ग्रामीण भागात दलितांचे वास्तव्य मुख्य गावापासून वेगळे काही अंतरावर वसलेले असते. त्यामुळे मुलभूत नागरी सुविधा त्यांच्यापर्यंत पोहचत नाहीत किंवा अपुऱ्या प्रमाणात असतात. हेतुपुरस्कर अशा सेवा-सुविधा उपलब्ध करून दिल्या जात नाहीत किंवा त्या मिळविताना अडचणीं आणल्या जातात. अनुसूचित जातींच्या वस्त्यांमध्ये पिण्याच्या पाण्याची, शौचालयाची व विजेची अपुरी व निकृष्ट दर्जाची सुविधा यांमुळे आरोग्यावर गंभीर दुष्परिणाम होतात. २०११ च्या जनगणनेनुसार महाराष्ट्रातील ग्रामीण भागातील केवळ ४८.५ टक्के अनुसूचित जातीतील लोकांकडे सुस्थितीमधील घरे आहेत. उर्वरीत लोकांकडे कच्ची, पक्की घरे आहेत. तर ६७.४ टक्के कुटुंबांकडे अजूनही शौचालयाची सुविधा उपलब्ध नाही. केंद्र व राज्य सरकारमार्फत दलित वस्त्यांच्या विकासासाठी विशेष सहाय्य देण्याची तरतूद आहे. यामध्ये इंदिरा आवास योजना, रमाई आवास योजना, आंबेडकर ग्राम विकास योजना, दलित वस्ती विकास योजना अशा विविध योजनांचा समावेश आहे.

अनुसूचित जाती म्हणजे अशा जाती, वंश अथवा जाती वंशांचा समूह जो संविधानाच्या कलम ३४१ नुसार राष्ट्रपतींच्या अध्यादेशाद्वारे तयार केलेल्या जातींच्या यादीमध्ये येतात.

अनुसूचित जातीची वस्ती: अनुसूचित जातींच्या समाजाचे लोक गावाच्या परीसिमेत वास्तव्य करून राहतात. या अनुसूचित जाती व उपजातीचे लोक गावात वेगळ्या गटाने वास्तव्य करून राहत असल्यास व त्या

सर्व जाती/उपजाती यांची एकूण लोकसंख्या ५०% पेक्षा जास्त आणि ५० लोकसंख्येपेक्षा कमी नाही अशा वस्तीला प्रस्तुत संशोधनामध्ये अनुसूचित जातींच्या वस्ती असे संबोधण्यात आले आहे.

जनगणना २०११ नुसार, महाराष्ट्रामध्ये अनुसूचित जातींची सुमारे ११.८१ टक्के लोकसंख्या आहे. तसेच ५०% पेक्षा जास्त अनुसूचित जातींची लोकसंख्या असलेल्या गांवाची संख्या ८८७ एवढी आहे. या ठिकाणी असलेल्या मुलभूत सोयीसुविधांची उपलब्धता व त्यांचा दर्जा याबाबी समाधानकारक दिसत नाहीत. राज्य पातळीवर अनुसूचित जातीची सुमारे ८३% हेक्टर पेक्षा कमी जमीन धारण क्षमता असून आर्थिक उत्पनाचे स्त्रोत व रोजगार यांचे प्रमाण कमी आहे. या समाजातील साक्षरतेचा दर सुमारे ७८.८ % आहे. शिक्षणाचे गळतीचे प्रमाण ४८% असल्याचे २००७-२००८ मध्ये नोंदवले आहे. जगण्याच्या मानवी हक्कामध्ये मुलभूत गरजा जसे अन्न, वस्त्र, निवारा, शिक्षण, आरोग्य इ. भागविण्याची दर्जेदार साधने मिळविण्याचा हक्क प्रत्येक नागरिकाला आहे. राज्यघटनेच्या मार्गदर्शक तत्वांतील अनुच्छेद ४६ नुसार 'राज्य हे दुर्बलेत्तर जनवर्ग विशेषतः अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमाती यांचे विशेष काळजीपूर्वक शैक्षणिक व आर्थिक हितसंवर्धन करील आणि सामाजिक अन्याय व सर्व प्रकारचे शोषण यांपासून त्यांचे संरक्षण करील.' तसेच कलम १४ नुसार कायद्यासमोर सर्व समान आहेत. तर कलम १५ हे धर्म, वंश, जात, लिंग अथवा ठिकाण अशा कुठल्याच आधारावर केलेल्या भेदभावाला प्रतिबंध करते. तरीही अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये जगण्यासाठी मुलभूत असलेल्या सोयी सुविधा व इतर गावांमध्ये मिळणाऱ्या सोयी सुविधा यामध्ये तफावत दिसून येते. या वस्तीमध्ये वास्त्यव्य करणाऱ्या समाजाला या सोयी सुविधांच्या अभावामुळे अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागते. महाराष्ट्र शासनाने १९७४ पासून 'दलित वस्ती सुधार योजना' राबिण्यास सुरुवात केली. या योजनेअंतर्गत दलित वस्त्यांना मुलभूत सोयीसुविधा जसे कि रस्ते, शौचालये, पिण्याच्या पाण्याची सुविधा, वीज, समाज मंदिरे, शाळा, दवाखाना अशा सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी निधी पुरविला जातो. लोकसंख्येच्या प्रमाणात अनुसूचित जातींच्या लोकवस्तीच्या विकासासाठी शासनाकडून निधी उपलब्ध होत असतो, उदा. अनुसूचित जातींची लोकसंख्या जर ५१ ते १०० असली तर ८ लाख निधी, १०१ ते १५० असल्यास १२ लाख, १५१-३०० असल्यास १५ लाख, ३०१ पेक्षा जास्त २० लाख निधी प्राप्त होत असतो. परंतु हा निधी प्रत्यक्षात उपयोगात आणून दलित वस्त्यांमधील जीवनमान सुधारण्याचे प्रमाण कमी दिसते. महाराष्ट्रातील विभागवार दलित वस्त्यांमध्ये अनुसूचित जातीच्या समाजाला किमान दर्जाचे जीवन जगता यावे यासाठी कोण-कोणत्या सोयी

सुविधा उपलब्ध आहेत, त्या सोई-सुविधा पुरेशा प्रमाणात आहेत का, त्यांचा दर्जा कसा आहे, अपुऱ्या व कमी दर्जाच्या सोई-सुविधा असण्यामागे कोणकोणती कारणे आहेत या सर्वांचा सामाजिक दृष्टीकोनातून शास्त्रीय अभ्यास होणे गरजेचे आहे. तसेच, इतर सोई-सुविधा—नाले, गटारे, व्यायामशाळा, वाचनालय, दवाखाने, सहकारी संस्था इ. उपलब्धतेचे प्रमाण काय आहेत. यावर संशोधन होणे आवश्यक आहे. त्यामुळे राज्यातील दलित वस्त्यांचा नियोजनबद्ध विकास करण्यात मदत होईल. तसेच या अभ्यासाचा धोरणात्मक निर्णय घेण्यासाठी शासनास उपयोग होईल. या अनुषंगाने सदर संशोधन महत्वपूर्ण ठरते. महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांच्या सोई सुविधांचे सर्वेक्षणाची पुढील उद्दिष्ट्ये आहेत.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

- महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातींच्या वस्त्यांमधील उपलब्ध सोई सुविधांचा अभ्यास करणे
- अनुसूचित जातींच्या वस्त्यांमध्ये असलेल्या अपुऱ्या व कमी दर्जाच्या सोई सुविधांमागील कारणांचा विश्लेषणात्मक अभ्यास करणे
- दलित वस्तीच्या विकासासाठी असलेल्या योजना व धोरणांचा आढावा घेणे
- दलित वस्ती सुधारणेसाठी आवश्यक उपाययोजना सुचविणे

नमुना निवड पद्धती :

महाराष्ट्र राज्य : लोकसंख्येच्या दृष्टीने भारताचा जगात दुसरा क्रमांक आहे. तर महाराष्ट्र हे भारतातील आर्थिक, शैक्षणिक व सामाजिकदृष्ट्या विकसीत राज्य आहे. राज्याने ३,०८,००० चौ.कि.मी क्षेत्रफळ व्यापलेले आहे. यामध्ये एकूण ३६ जिल्हे, ३५५ तालुके व ६ महसुली विभागांचा अंतरभाव होतो. सन २०११ जनगननेनुसार महाराष्ट्राची लोकसंख्या ११,२३,७४००० एवढी असून यापैकी ६,१५,५६,००० एवढी लोकसंख्या ग्रामीण भागात तर ५,०८,१८००० एवढी लोकसंख्या शहरी भागात वास्तव्य करते. यापैकी अनुसूचित जातीची लोकसंख्या १,३२,७६,००० एवढी अढळून येते. महाराष्ट्राचा एकूण साक्षरता दर ८२.३ टक्के तर लिंग गुणोत्तर ९२९ एवढे आहे. सदर संशोधनात महाराष्ट्रातील खानदेश, कोकण, मराठवाडा, विदर्भ व पश्चिम महाराष्ट्र या प्रशासकीय विभागांमधील जिल्हांमधून ५०% पेक्षा जास्त अनुसूचित जातीची लोकसंख्या असलेल्या वस्त्यांची निवड केलेली आहे.

आकृती क्र.१ महाराष्ट्र राज्य नकाशा

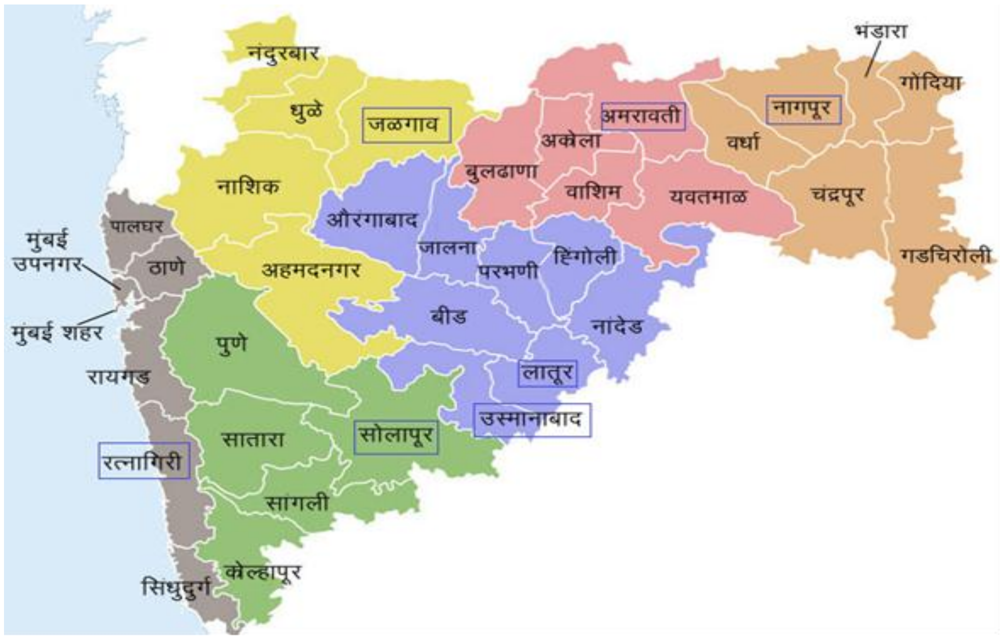

सदर संशोधनासाठी सन भारताच्या २०११ च्या जनगणनेचा आधार घेतला आहे. या आकडेवारीनुसार संभाव्यता नमुना निवड पद्धतीचा अवलंब प्रस्तुत संशोधनात केला गेला आहे. यानुसार खालील तक्त्यात नमुना निवडीचा तपशील दिला आहे.

तक्ता क्र. १ : नमुना निवडीचा तक्ता

विभाग	विभागातील ५०% पेक्षा जास्त अनु. जातींची लोकसंख्या असलेल्या एकूण गावांची संख्या	सर्वात जास्त ५०% पेक्षा अधिक अनु.जातींची गावे असलेला जिल्हा	जिल्ह्यातील ५०% पेक्षा जास्त अनु.जातींची लोकसंख्या असलेल्या गावांची संख्या	२० % गावांची नमुना निवड	२० % कुटुंबे
अमरावती विभाग	४०९	अमरावती	१२७	२४	१६३२
औरंगाबाद विभाग	४४	उस्मानाबाद	५	१	१८४
नागपूर	२५५	नागपूर	५६	११	७०८
नाशिक	२८	जळगांव	३	१	३१
पुणे	७३	सोलापूर	४	१	४९
कोकण	२९	रत्नागिरी	१२	२	१४०
लातूर	४४	लातूर	६	१	६०
एकूण	**८८२**		**२१३**	**४१**	**२८०४**

स्त्रोत : जनगनना २०११

सदर तक्त्यात दिलेल्या तपशिलानुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातींची लोकसंख्या असलेल्या गावांची निवड करण्यासाठी जनगणना २०११ च्या आकडेवारी विचारात घेतली आहे. यानुसार महाराष्ट्राचे एकूण ७ प्रशासकीय विभागांमध्ये वर्गवारी केली असता या विभागांमध्ये ५०% पेक्षा जास्त अनु. जातींची लोकसंख्या असल्याचे एकूण ८८२ गावे दिसून आली. तसेच या विभागांमधून सर्वात जास्त ५०% पेक्षा अधिक अनु.जातींची गावे असलेले जिल्हे निवडण्यात आले. यामध्ये अमरावती, उस्मानाबाद, नागपूर, जळगाव, सोलापूर, रत्नागिरी, व लातूर या जिल्ह्याचा अंतर्भाव झाला. या प्रत्येक जिल्ह्यातून ५० टक्के पेक्षा जास्त अनुसूचित जातीची लोकसंख्या असलेल्या गावांची निवड करण्यात आली. ही गावांची संख्या २१३ एवढी दिसून येते. या गावांमधून सर्वाधिक लोकसंख्या असलेली २० टक्के गावांची निवड करण्यात आली. या गावांची संख्या ४१ एवढी मिळाली. या गावांमधून एकूण लोकसंख्येच्या २० टक्के कुटुंबांची निवड प्रस्तुत संशोधनात केली आहे. यानुसार एकूण नमुना २८०४ इतकी कुटुंब संख्या नियोजित करण्यात आली. अशाप्रकारे बहुस्तरीय (multi stage sampling method) नमुना निवडीसाठी अवलंबली गेली. तसेच ५३ कुटुंबे अधिक घेऊन प्रत्यक्षात २८५७ कुटुंबांना प्रत्यक्ष भेटी देऊन माहिती संकलन केले आहे.

आकृती :२ सर्वात जास्त ५०% पेक्षा अधिक अनु.जातींची गावे असलेल्या जिल्ह्यांचे नकाशे

अमरावती जिल्हा

जळगाव जिल्हा

लातूर जिल्हा

नागपूर जिल्हा

उस्मानाबाद

रत्नागिरी

सोलापूर

माहिती संकलन :

प्रस्तुत संशोधनासाठी प्राथमिक माहिती संकलन गाव व कुटुंब अशा दोन स्तरांवर केले गेले . यासाठी वस्ती पाळतीवर काम करणारे दलित कार्यकर्ते व कुटुंबप्रमुख हे प्रमुख उत्तरदाते म्हणून निवडण्यात आले आहेत. त्याचबरोबर दुय्यम माहितीचे संकलन करण्यासाठी प्रत्येक जिल्ह्याचे समाज कल्याण अधिकारी, संबंधित ग्राम पंचायत अधिकारी यांच्याशी संपर्क साधला गेला. प्रत्येक जिल्ह्याचा राजपत्रित अहवाल, दलित वस्ती सुधारणा योजनेचे शासनाने प्रकाशित केलेले अहवाल व आकडेवारी इत्यादी माहिती संकलनाची दुय्यम साधनांचा देखील आढावा घेतला गेला आहे.

महाराष्ट्रातील निवडलेले जिल्हे हे स्वतंत्र चल (Independent Variables) तर परावलंबी (Dependent Variables) हे या जिल्ह्यांतील गावांमध्ये उपलब्ध असणाऱ्या सेवासुविधा आहेत. नमुना निवड पद्धती नुसार ५० टक्के पेक्षा जास्त अनुसूचित जातीची लोकसंख्या असलेल्या गावांची खानदेश, विदर्भ, मराठवाडा, कोकण व पश्चिम महाराष्ट्र या पाच विभागांमध्ये वर्गवारी करून हे पाच विभागांचे स्वतंत्र चल म्हणून विश्लेषण केले आहे. तसेच परावलंबी चलामध्ये शैक्षणिक सुविधा- बालवाडी, अंगणवाडी, प्राथमिक सुविधा, आरोग्याच्या सुविधा-दवाखाना, पिण्याच्या पाण्याच्या सुविधा, नळ योजना, गटारे/नाले, शौचकूप, व्यायामशाळा, सार्वजनिक वाचनालय, महिला मंडळे, युवक केंद्रे, सहकारी पतसंस्था, दुध सोसायटी, पिठाची गिरणी, रस्ते, विद्युतीकरणाच्या सुविधा अशा विविध घटकांचा समावेश केला गेला आहे. माहिती संकलन कामासाठी महाराष्ट्रातील स्थानिक युवकांना वृत्तपत्रातून आव्हान केले गेले. सर्वेक्षण कामाचा अनुभव असणारे व सामाजिक कार्याची तळमळ असणाऱ्या स्थानिक युवकांची प्रत्यक्ष मुलाखत घेऊन अन्वेषक म्हणून नेमणूक करण्यात आली. तसेच अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांचे सर्वेक्षण करण्यासाठी मुलाखत अनुसूची

बार्टी मुख्यालय, पुणे येथे अन्वेषकांची प्रशिक्षण कार्यशाळा

बार्टीच्या संशोधन विभागाने तयार केली. सदर मुलाखत अनुसूचीद्वारे शास्त्रशुद्धरीत्या माहितीचे संकलन कसे करावे तसेच अभ्यासाची व्याप्ती, महत्व याबाबतचे मार्गदर्शन देण्यासाठी नेमणूक केलेल्या अन्वेषकांचे दि.१२ मे २०१७ रोजी रोजी एक दिवसीय प्रशिक्षण संशोधन विभागातील सहा. प्राध्यापक व संशोधन अधिकारी यांनी आयोजित केले. या प्रशिक्षित अन्वेषकांमार्फत महाराष्ट्रातील एकूण ४१ गावांमधून एकूण २८५७ कुटुंबांना प्रत्यक्ष भेटी देऊन त्यांच्या वस्त्यांमधील सोयी सुविधांबाबत माहिती संकलित केली आहे. अशा प्रकारे माहे जून २०१७ ते डिसेंबर २०१७ दरम्यान माहिती संकलन केले गेले. संकलीत माहितीचे विश्लेषण SPSS या स्वॉफ्टवेअरमध्ये करुन प्राप्त झालेला तपशिल पुढील प्रकरणांमध्ये दिला आहे.

सोलापूर येथील वस्तीमध्ये माहिती संकलीत करताना अन्वेषक

आंबोली गावातील रस्त्याची छायाचित्रे

प्रकरण : २
अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांची सामाजिक स्थिती

प्रस्तुत प्रकरणांमध्ये महाराष्ट्रातील ५० टक्के पेक्षा जास्त अनुसूचित जातीची लोकसंख्या असलेल्या वस्त्यांमध्ये राहणाऱ्या कुटुंबांच्या सामाजिक स्थितीचे विश्लेषण केले आहे. लोकसंख्येच्या बाबतीत सन २०११ च्या जनगणनेनुसार भारतातील अनुसूचित जातीची लोकसंख्या २०,१३,७८,३७२ एवढी तर महाराष्ट्रात १,३२,७५,८९८ एवढी दिसून येते. अनुसूचित जातीचा भारतातील साक्षरता दर ६६.१ टक्के तर महाराष्ट्रातील साक्षरता दर ७९.७ टक्के एवढा आहे. प्रस्तुत प्रकरणात उत्तरदात्यांचे वय, लिंग, शैक्षणिक स्थिती, वैवाहिक दर्जा, जात व बोली भाषेचे विश्लेषण केले आहे. यानुसार विभागनिहाय सामाजिक स्थितीचे प्रमाण पुढील ताक्त्यात दर्शविले आहे.

तक्ता क्र.२ : विभागनिहाय वयानुसार उत्तरदात्यांचे प्रमाण

विभाग	विभाग निहाय वयानुसार उत्तरदात्यांचे प्रमाण				एकूण
	१८ वर्षा खालील	१८ ते ३५ वर्ष	३५ ते ६० वर्ष	६० व त्या पुढील वर्ष	
खानदेश	०	४	१८	९	३१
	०.०%	१२.९%	५८.१%	२९.०%	१००.०%
कोकण	०	२७	९१	३०	१४८
	०.०%	१८.२%	६१.५%	२०.३%	१००.०%
मराठवाडा	६	८६	१२२	४९	२६३
	२.३%	३२.७%	४६.४%	१८.६%	१००.०%
विदर्भ	७	५५२	१३०९	४८७	२३५५
	०.३%	२३.४%	५५.६%	२०.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	८	३८	१४	६०
	०.०%	१३.३%	६३.३%	२३.३%	१००.०%
एकूण	१३	६७७	१५७८	५८९	२८५७
	०.५%	२३.७%	५५.२%	२०.६%	१००.०%

तक्ता क्र.२ नुसार सर्व विभागामधील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये असणाऱ्या १८ वर्षा खालील उत्तरदात्यांचे प्रमाण अत्यंत कमी असून सर्वात जास्त उत्तरदाते ३५ ते ६० वयोगटातील दिसून येतात. या गटातील एकूण प्रमाण ५५.२ टक्के एवढे आहे. तसेच या गटातील सर्वाधिक म्हणजे ६३.३ टक्के उत्तरदाते पश्चिम महाराष्ट्रात दिसून येतात. या खालोखाल कोकण ६१.५ टक्के, खानदेश ५८.१ टक्के विदर्भ ५५.६ टक्के तर मराठवाडा ४६.४ टक्के एवढे प्रमाण दिसून येते.

तक्ता क्र.३ : विभाग व लिंगानुसार लोकसंख्येचे प्रमाण

विभाग	लिंगनिहाय प्रमाण		एकूण
	महिला	पुरुष	
खानदेश	५	२६	३१
	१६.१%	८३.९%	१००.०%
कोकण	६८	८०	१४८
	४५.९%	५४.१%	१००.०%
मराठवाडा	४०	२२३	२६३
	१५.२%	८४.८%	१००.०%
विदर्भ	३०२	२०५३	२३५५
	१२.८%	८७.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	७	५३	६०
	११.७%	८८.३%	१००.०%
एकूण	४२२	२४३५	२८५७
	१४.८%	८५.२%	१००.०%

तक्ता क्र.३ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील उत्तरदात्यांमध्ये महिलांच्या तुलनेत पुरुषांचे प्रमाण अधिक दिसून येत आहे. यामध्ये एकूण ८५.२ टक्के पुरुष तर केवळ १४.८ टक्के महिला उत्तरदाते दिसून येतात. सदर तक्त्यानुसार महिलांचे सर्वाधिक प्रमाण कोकण विभागात ४५.९ टक्के एवढे आहे. तर सर्वात कमी पश्चिम महाराष्ट्रात ११.७ टक्के दिसून येते. यावरून पश्चिम महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये पुरुष वर्चस्व इतर विभागांच्या तुलनेत जास्त दिसून येते. कोकण विभाग वगळता सर्व विभागांमधील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये पुरुषउत्तर दात्यांचे प्रमाण ८० टक्के पेक्षा जास्त असल्याचे स्पष्ट होते.

वस्तीमधील कच्ची घरे

तक्ता क्र. ४ : अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील सामाजिक गट व लिंगनिहाय लोकसंख्या

अनुसूची क्र.	वस्तीचे नाव	लोकसंख्या अनुसूचीत जाती				लोकसंख्या बिगर अनुचित जाती		
		पुरुष	स्त्रिया	एकूण	जनगणना २०११ (एकूण)	पुरुष	स्त्रिया	एकूण
१	परसोडी	३५	२६	६१	६६	७	४	११
२	अमला	९८	८५	१८३	२३८	३०	३५	६५
३	रामनगर, शिवाजी नगर, आंबेडकर नगर	१२०	९०	२१०	२१९	५०	४५	९५
४	गडपायली	२६	२१	४७	२४	६	६	१२
५	बौध्दवाडी	३५०	२५०	६००	१६७	३०	२०	५०
६	दोहनघाट	२५	१७	४२	४५	१५	९	२४
७	गोंडवस्ती	१६२	१४९	३११	७५५	१९	१८	३७
८	कानस	३९	३७	७६	७१	२१	१७	३८
९	आंबोली	२९०	१९०	४८०	४७७	१२०	१७०	२९०
१०	बौध्दपुरा	N.R.	N.R.	N.R.	३४४	N.R.	N.R.	N.R.
११	वार्ड नं. ३	२४८	१६७	४१५	३७५	८९	६३	१५२
१२	वडळी	४१२	३८९	८०१	६२०	१८	१४	३१
१३	धाकटेवाडी	५००	४००	९००	८१३	३	६	२०
१४	खैरीवार्ड नं. १	२६९	२३७	५०६	५७९	१९६	२०६	४०२
१५	वार्ड नं. १	८०	७०	१५०	२४	५०	४०	९०
१६	शिवणी	३२	३३	६५	६५	१७	१८	३५
१७	मोहाडी	४०	३५	७५	५८	२०	२५	४५
१८	आंबेडकरचौक	१६०	१५०	३१०	२४४	१३०	१२०	२५०
१९	मलकापूर	N.R.	N.R.	N.R.	१९४	N.R.	N.R.	N.R.
२०	ज्योतवाडी	२००	१९०	३९०	२९३	८०	७०	१५०
२१	भीमनगर	२३४	२२१	४५५	३९१	१५०	१५३	३०३
२२	दादापूर	१५९	१४०	२९९	८९	२५	२०	४५
२३	रत्नापूर	४५	४८	९३	७४	३९	३३	७२
२४	उतारा	१०	१०४	२०८	१९४	१५	१३	२८
२५	देगुरखेडा	१०७	९८	२०५	१७०	०	०	०
२६	रमाई	१८४	१६२	३४६	४११	२१	१७	३८
२७	बौध्दपुरा	१९८	१७४	३७२	३२७	१५४	२९०	४६
२८	पालवडी	२२०	१८०	४००	३६३	१३०	१२०	२५०
२९	बौध्दपुरा	४२६	३७१	८०३	८१९	१७१	२०१	३७२
३०	मोळवन	१४	१६	३०	१९	०	०	०
३१	वार्ड नं. २	१७२	१५४	३२६	२९६	९५	८२	१७७
३२	कर्णफाटा	८५	७६	१६१	१४१	६५	६५	१३०
३३	महात्माफुले वस्ती	२८	२७	५५	६८	०	०	०
३४	दलितवस्ती	३४	३२	६६	१४६	०	०	०
३५	उद्खेड	N.R.	०	०	३८६	०	०	०
३६	चांदूर	१६२	१८०	३४२	३०४	६	४	१०
३७	हिंगणा	१६१	१२९	२९०	२७५	४२	३६	७८
३८	खैरीपंजाबराव	२३०	२१०	४४०	४४३	१६५	१४९	३१४
३९	पारडी	१०७	९७	२०४	१७१	५५	६०	१०५
४०	जहानपूर	१६०	१३८	२९८	१४१	६१	५६	११७
४१	कपिलवस्तू	२०२	२१८	४२०	३४३	२७२४	२९०६	५६३०
	एकूण	६०२४	५३११	११४३५	११२४२	४८१९	५०९१	९५१२

स्त्रोत : प्राथमिक स्त्रोत

तक्ता क्र.५: विभागनिहाय वैवाहिक स्थितीचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय वैवाहिक स्थितीचे प्रमाण						एकूण
	विवाहित	अविवाहित	परितक्त्या	घटस्फोटीत	विधवा	विधूर	
खानदेश	२९	०	०	०	२	०	३१
	९३.५%	०.०%	०.०%	०.०%	६.५%	०.०%	१००.०%
कोकण	१२१	३	१	०	२३	०	१४८
	८१.८%	२.०%	०.७%	०.०%	१५.५%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२२९	१६	१	१	१६	०	२६३
	८७.१%	६.१%	०.४%	०.४%	६.१%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२०६६	३९	११	९	२०९	२१	२३५५
	८७.७%	१.७%	०.५%	०.४%	८.९%	०.९%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५३	१	०	०	६	०	६०
	८८.३%	१.७%	०.०%	०.०%	१०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२४९८	५९	१३	१०	२५६	२१	२८५७
	८७.४%	२.१%	०.५%	०.४%	९.०%	०.७%	१००.०%

तक्ता क्र.५ नुसार विवाहित उत्तरदात्यांचे प्रमाण सर्वाधिक असून ते ८७.४ टक्के एवढे आहे. तसेच इतर गटातील प्रमाणामध्ये विधवा स्त्रीयांचे एकूण प्रमाण सर्वाधिक ९ टक्के एवढे आहे. तर विधूर असलेल्या पुरुषांचे एकूण प्रमाण ०.७ टक्के एवढे आहे. खानदेश, कोकण, पश्चिम महाराष्ट्र व मराठवाड्यात हे प्रमाण "०" टक्के असून विदर्भात केवळ ०.९ टक्के उत्तरदाते विधुर असल्याचे दिसते. या उलट विधवा स्त्रियांचे प्रमाण अनुक्रमे ६.५ टक्के, १५.५% टक्के, १०.०% टक्के ,६.१% टक्के व ८.९ टक्के एवढे दिसून येते. कोकण विभागात सर्वाधिक १५.५ टक्के विधवा गटातील व ०.७ टक्के परितक्त्या गटातील महिला उत्तरदाते दिसून येतात.

धाकटेवाडी *वस्तीमधील* अन्वेषकांसोबत युवक व मुले

तक्ता क्र.६ व आकृती क्र. ३: विभागनिहाय जातीचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय जातीचे प्रमाण							एकूण
	बलाई	बेडर	चांभार	कटिया	खाटिक	महार	मातंग	
खानदेश	०	०	३	०	०	२८	०	३१
	०.०%	०.०%	९.७%	०.०%	०.०%	९०.३%	०.०%	१००.०%
कोकण	०	०	०	०	०	१४८	०	१४८
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	०	१८६	१	०	०	६६	१०	२६३
	०.०%	७०.७%	०.४%	०.०%	०.०%	२५.१%	३.८%	१००.०%
विदर्भ	९९	०	४	१	२	२१९४	५५	२३५५
	४.२%	०.०%	०.२%	०.०%	०.१%	९३.२%	२.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	०	०	०	३७	२३	६०
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	६१.७%	३८.३%	१००.०%
एकूण	९९	१८६	८	१	२	२४७३	८८	२८५७
	३.५%	६.५%	०.३%	०.०%	०.१%	८६.६%	३.१%	१००.०%

तक्ता क्र.६ नुसार अनुसूचित जातींच्या वस्त्यांमध्ये सर्वाधिक महार जातीच्या कुटुंबांचे प्रमाण दिसून येते. हे एकूण प्रमाण ८६.६ टक्के एवढे आहे. यापैकी कोकण विभागात १०० टक्के कुटुंबे हे महार असून या व्यतिरीक्त इतर कुठल्याही अनुसूचित जातीची कुटुंबे कोकण विभागात आढळत नाहीत. तसेच खानदेश मध्ये ९०.३ टक्के तर विदर्भामध्ये ९३.२ टक्के कुटुंबे महार जातीची दिसतात. बलाई जातीची ४.२ टक्के कुटुंबे केवळ विदर्भात दिसून येतात. तर बेडर जातीची कुटुंबे फक्त मराठवाड्यात ७०.७ टक्के या प्रमाणत दिसून येतात. विदर्भात कटिया जातीचे १ व खाटिक जातीचे केवळ २ कुटुंबे दिसून आली. चांभार जातीच्या कुटुंबांचे प्रमाण देखील तुलनेने कमी असले तरी ते खानदेश ९.७ टक्के मराठवाडा ०.४ टक्के व विदर्भ १.२ टक्के असे दिसून येते. गाव पातळीवर संकलीत केलेल्या माहिती नुसार एकूण ४१ गावांमध्ये महार या जातीची सर्वाधीक ८४२० एवढी लोकसंख्या आढळून आली (पहा परिशिष्ट १).

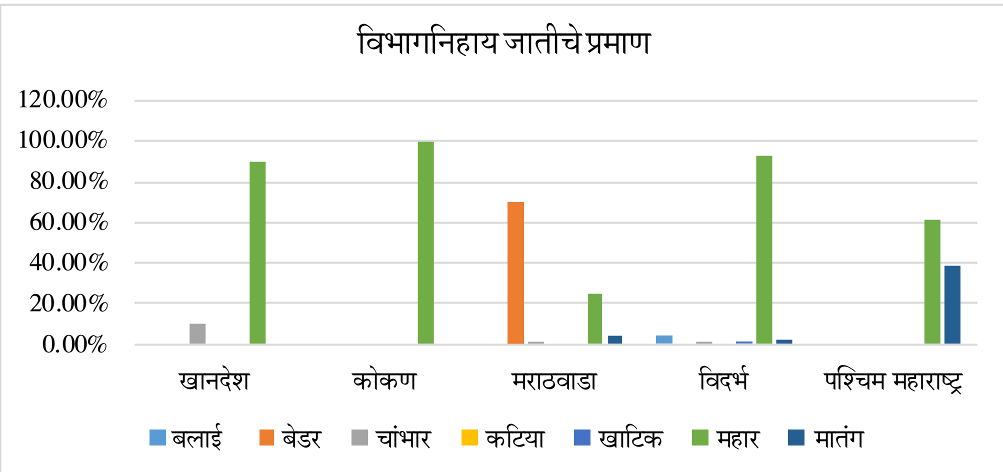

तक्ता क्र.७: विभागनिहाय धर्माचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय धर्माचे प्रमाण		एकूण
	बौद्ध	हिंदू	
खानदेश	१६	१५	३१
	५१.६%	४८.४%	१००.०%
कोकण	१४८	०	१४८
	१००.०%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२८	२३५	२६३
	१०.६%	८९.४%	१००.०%
विदर्भ	२१२८	२२७	२३५५
	९०.४%	९.६%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६	५४	६०
	१०.०%	९०.०%	१००.०%
एकूण	२३२६	५३१	२८५७
	८१.४%	१८.६%	१००.०%

तक्ता क्र.७ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ८१.४ टक्के कुटुंबांनी आपला धर्म बौद्ध असल्याचे म्हटले आहे. यात कोकण विभागातील सर्व १०० टक्के कुटुंबे तर विदर्भातील ९०.४ टक्के कुटुंबे आपला धर्म बौद्ध असल्याचे सांगतात. याउलट पश्चिम महाराष्ट्रातील ९० टक्के तर मराठवाड्यातील ८९.४ टक्के कुटुंबे त्यांचा धर्म हिंदू असल्याचे सांगतात. एकंदरीतच हिंदू धर्म सांगणाऱ्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण १८.६ टक्के एवढे आहे.

तक्ता क्र.८ : विभागनिहाय शिक्षणाचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय शिक्षणाचे प्रमाण							एकूण
	अशिक्षित	प्राथमिक	माध्यमिक	उच्च माध्यमिक	पदवीधर	पदव्युत्तर	उच्च शिक्षित	
खानदेश	१५	१०	५	१	०	०	०	३१
	४८.४%	३२.३%	१६.१%	३.२%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	३२	५७	३५	१७	६	१	०	१४८
	२१.६%	३८.५%	२३.६%	११.५%	४.१%	०.७%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	९७	५३	६८	२१	१८	५	१	२६३
	३६.९%	२०.२%	२५.९%	८.०%	६.८%	१.९%	०.४%	१००.०%
विदर्भ	५३९	५३५	६६६	४९०	९८	२०	७	२३५५
	२२.९%	२२.७%	२८.३%	२०.८%	४.२%	०.८%	०.३%	१००.०%
प.महाराष्ट्र	२७	२२	७	३	०	०	१	६०
	४५.०%	३६.७%	११.७%	५.०%	०.०%	०.०%	१.७%	१००.०%
एकूण	७१०	६७७	७८१	५३२	१२२	२६	९	२८५७
	२४.९%	२३.७%	२७.३%	१८.६%	४.३%	०.९%	०.३%	१००.०%

तक्ता क्र.८ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये माध्यमिक शिक्षण घेतलेल्या उत्तरदात्यांचे एकूण प्रमाण सर्वात जास्त दिसून येत आहे. हे प्रमाण अनुक्रमे २७.३ टक्के एवढे आहे. या खालोखाल अशिक्षित असलेल्या उत्तरदात्यांचे एकूण २४.९ टक्के एवढे प्रमाण महत्वपूर्ण आहे. अजूनही खानदेशातील ४८.४ टक्के तर पश्चिम महाराष्ट्रातील ४५ टक्के उत्तरदाते अशिक्षित आहेत. शिक्षणाच्या सार्वत्रीकीकरणासाठी शासकीय व अशासकीय स्तरावर प्रयत्न होताना दिसून येत असूनही अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील २३.७ टक्के उत्तरदात्यांनी आपले केवळ प्राथमिक शिक्षण पूर्ण केले आहे. उच्च माध्यमिक ते उच्च शिक्षित शिक्षणापर्यंत उत्तरदात्यांचे प्रमाण कमी झालेले दिसून येत असून केवळ ०.३ टक्के उत्तरदाते उच्च शिक्षित असल्याचे दिसून येतात. खानदेश व पश्चिम महाराष्ट्रात एकही उत्तरदाता पदवीधर व पदव्युत्तर असल्याचे दिसत नाही. यावरून अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये शिक्षणाची दयनीय स्थिती स्पष्ट होते.

तक्ता क्र.९ : विभागनिहाय बोली भाषेचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय बोली भाषेचे प्रमाण				एकूण
	बेडर	हिंदी	मराठी	तेलगु	
खानदेश	०	०	३१	०	३१
	०.०%	०.०%	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	०	०	१४८	०	१४८
	०.०%	०.०%	१००.०%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	५८	०	१२४	८१	२६३
	२२.१%	०.०%	४७.१%	३०.८%	१००.०%
विदर्भ	०	१०६	२२४९	०	२३५५
	०.०%	४.५%	९५.५%	०.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	६०	०	६०
	०.०%	०.०%	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	५८	१०६	२६१२	८१	२८५७
	२.०%	३.७%	९१.४%	२.८%	१००.०%

तक्ता क्र.९ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये विभागनिहाय बोली भाषेचे प्रमाण दिसून येते. यात सर्वाधिक मराठी भाषा बोलली जात असल्याचे स्पष्ट दिसते. हे प्रमाण ९१.४ टक्के एवढे आहे. एकूण टक्केवारीत केवळ २ टक्के कुटुंबे बेडर भाषा, ३.७ टक्के कुटुंबे हिंदी भाषा तर २.८ टक्के कुटुंबे तेलगु भाषा बोलतात. तसेच हिंदी भाषा बोलणारे ४.५ टक्के कुटुंबे केवळ विदर्भात आढळून येतात. मराठवाड्यात २२.१ टक्के कुटुंबामध्ये बेडर भाषा तर ३०.८ टक्के कुटुंबामध्ये तेलगु भाषा बोलली जाते.

पश्चिम महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील सर्व कुटुंबे मराठी भाषेचा वापर करीत असल्याचे दिसून यते.

तक्ता क्र. १० : विभागनिहाय निवासस्थानी राहण्याचा कालावधी

विभाग	निवासस्थानी राहण्याचा कालावधी (वर्षे)						एकूण
	५ वर्षा पेक्षा कमी	५ ते १०	१० ते १५	१५ पेक्षा जास्त वर्ष	जन्मापासून	लागू नाही	
खानदेश	०	२	१०	४	१५	०	३१
	०.०%	६.५%	३२.३%	१२.९%	४८.४%	०.०%	१००.०%
कोकण	२	१	०	१३	१३२	०	१४८
	१.४%	०.७%	०.०%	८.८%	८९.२%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२	३	२	१७	२३९	०	२६३
	०.८%	१.१%	०.८%	६.५%	९०.९%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	८५	३९	१६	३९९	१८१६	०	२३५५
	३.६%	१.७%	०.७%	१६.९%	७७.१%	०.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	०	३०	२९	१	६०
	०.०%	०.०%	०.०%	५०.०%	४८.३%	१.७%	१००.०%
एकूण	८९	४५	२८	४६३	२२३१	१	२८५७
	३.१%	१.६%	१.०%	१६.२%	७८.१%	०.०%	१००.०%

तक्ता क्र.१० नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये जन्मापासून वास्त्यव्य करणाऱ्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण सर्वाधिक आहे. हे प्रमाण ७८.१ टक्के एवढे आहे. यामध्ये मराठवाड्यातील ९०.९ टक्के कुटुंबे जन्मापासून अनु.जातीच्या वस्ती मध्ये राहत आहेत. तसेच १५ वर्षापेक्षा जास्त कालावधी झालेले कुटुंबांचे प्रमाण पश्चिम महाराष्ट्रात अधिक असून ते ५० टक्के एवढे आहे. एकूण १६.२ टक्के कुटुंबांना अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये राहून १५ वर्षापेक्षा अधिक कालावधी झालेला आहे. १० ते १५ वर्षापर्यंत वास्तव्य करणाऱ्या करणाऱ्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण नगण्य असून ते केवळ एक टक्के एवढेच दिसते. तर खानदेशात हेच प्रमाण ३२.३ टक्के एवढे आहे. (पहा परीशिष्ट.२)

प्रकरण : ३ (अ)
आर्थिक स्थिती

प्रत्येक व्यक्तीची आर्थिक परिस्थिती ही तिच्या जगण्याचा दर्जा ठरविते. प्रस्तुत प्रकरणात महाराष्ट्रातील ५० टक्के पेक्षा जास्त अनुसूचित जातीची लोकसंख्या असलेल्या वस्त्यांमधील कुटुंबाच्याआर्थिक परिस्थितीचे विश्लेषण केले आहे. व्यवसाय, उत्पन्नाची इतर साधने, उत्पन्न, स्थावर व आस्थावर मालमत्ता हे आर्थिक स्थितीचे महत्वाचे निर्देशांक दिसून येतात. याच निर्देशांकाच्या आधारे आर्थिक स्थितीचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

तक्ता क्र. ११: विभागनिहाय कुटुंबाच्या व्यवसायाचे प्रमाण

विभाग	कुटुंबाच्या व्यवसायाचे प्रमाण							एकूण
	शेतमजुरी /इतर मजुरी	शेती सलग्न व्यवसाय	शेती	व्यवसाय	सरकारी नोकरी	खाजगी नोकरी	इतर	
खानदेश	१८	०	१३	०	०	०	०	३१
	५८.१%	०.०%	४१.९%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	२२	६	५६	८	१०	३९	७	१४८
	१४.९%	४.१%	३७.८%	५.४%	६.८%	२६.४%	४.७%	१००.०%
मराठवाडा	१४५	७	९४	५	३	६	३	२६३
	५५.१%	२.७%	३५.७%	१.९%	१.१%	२.३%	१.१%	१००.०%
विदर्भ	१४४४	२६	७०५	२६	२४	८३	४७	२३५५
	६१.३%	१.१%	२९.९%	१.१%	१.०%	३.५%	२.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	०	०	०	०	०	६०
	१००.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	१६८९	३९	८६८	३९	३७	१२८	५७	२८५७
	५९.१%	१.४%	३०.४%	१.४%	१.३%	४.५%	२.०%	१००.०%

तक्ता क्र.११ नुसार शेतमजुरी किंवा मजुरी करणाऱ्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण सर्वाधिक ५९.१ टक्के एवढी दिसून येते. प्रश्चिम महारष्ट्रातील सर्व १०० टक्के कुटुंबे मजुरी करून आपला उदरनिर्वाह करतात. तर कोकण वगळता इतर सर्व विभागांमध्ये ५५ टक्के पेक्षा जास्त कुटुंबांचा व्यवसाय मजुरी आहे. या खालोखाल प्रत्यक्ष शेती करणाऱ्या अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांचे प्रमाण खानदेशात सर्वाधिक ४१.९ टक्के दिसून येते. तर

कोकण, मराठवाडा व विदर्भात हेच प्रमाण अनुक्रमे ३७.८ टक्के ३५.७ टक्के २९.९ टक्के एवढे आहे. सरकारी नोकरी व व्यवसाय करणाऱ्या एकूण कुटुंबांचे अत्यल्प प्रमाण दिसून येते. कोकण विभागात २६.४ टक्के कुटुंबे खाजकी नोकरी करीत असल्याचे दिसून येते. एकंदरीतच अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये मजुरी याच व्यवसायाचे प्रमाण अधिक असल्याचे स्पष्ट होते.

तक्ता क्र.१२ : विभागनिहाय कुटुंबांचे उत्पन्न

विभाग	विभागनिहाय कुटुंबांचे उत्पन्न			एकूण
	उच्च	कमी	मध्यम	
खानदेश	८	२१	२	३१
	२५.८%	६७.७%	६.५%	१००.०%
कोकण	६८	२३	५७	१४८
	४५.९%	१५.५%	३८.५%	१००.०%
मराठवाडा	१६	१९७	५०	२६३
	६.१%	७४.९%	१९.०%	१००.०%
विदर्भ	१०९	१७५३	४९३	२३५५
	४.६%	७४.४%	२०.९%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	५५	५	६०
	०.०%	९१.७%	८.३%	१००.०%
एकूण	२०१	२०४९	६०७	२८५७
	७.०%	७१.७%	२१.२%	१००.०%

तक्ता क्र.१२ मध्ये अनुसूचित जातीच्या उत्पन्नाची स्थिती दिसून येते. येथे मासिक उत्पन्न रु.५,००० ते रु.१०,००० असलेल्या कुटुंबांना कमी उत्पन्न, रु.१०,०००/- ते रु.२०,०००/- असलेल्या कुटुंबांना मध्यम गटात तर २०,०००/- रुपयांपेक्षा जास्त उत्पन्न असलेल्या कुटुंबांना उच्च उत्पन्न गटात गणले आहे. उपरोक्त तक्त्यात अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये कमी उत्पन्न गटाच्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण सर्वात जास्त ७१.७ टक्के एवढे दिसत आहे. यामध्ये पश्चिम महाराष्ट्रातील ९१.७ टक्के कुटुंबे तसेच विदर्भ व मराठवाड्यातील ७४ टक्के कुटुंबे कमी उत्पन्न गटात दिसून येतात. मजुरी करून उदरनिर्वाह करणारी कुटुंबे या विभागात जास्त असल्याने येथे कमी उपन्न गटातील कुटुंबे अधिक आहेत. याचप्रमाणे मध्यम उत्पन्न गटातील कुटुंबांचे एकूण प्रमाण २१.२ टक्के एवढे आहे. उच्च उपन्न गटातील कुटुंबाचे प्रमाण अत्यल्प ७ टक्के असले तरी कोकण विभागात मात्र ४५.९ टक्के कुटुंबे उच्च उत्पन्न गटात असल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र.१३: विभागनिहाय रोजगारासाठी स्थलांतर करणाऱ्या व्यक्तींच्या संख्येचे प्रमाण

विभाग	**विभागनिहाय रोजगारासाठी स्थलांतर करणाऱ्या व्यक्तींच्या संख्येचे प्रमाण**				**एकूण**
	१ व्यक्ती	**२ व्यक्ती**	**२ पेक्षा जास्त व्यक्ती**	**लागू नाही**	
खानदेश	१	५	३	२२	३१
	३.२%	१६.१%	९.७%	७१.०%	१००.०%
कोकण	९	१४	८	११७	१४८
	६.१%	९.५%	५.४%	७९.१%	१००.०%
मराठवाडा	१३	२	६	२४२	२६३
	४.९%	०.८%	२.३%	९२.०%	१००.०%
विदर्भ	१०१	२४	१२	२२१८	२३५५
	४.३%	१.०%	०.५%	९४.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	४	५६	६०
	०.०%	०.०%	६.७%	९३.३%	१००.०%
एकूण	१२४	४५	३३	२६५५	२८५७
	४.३%	१.६%	१.२%	९२.९%	१००.०%

तक्ता क्र.१३ अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांमध्ये रोजगारासाठी बाहेर गावी स्थलांतर करणाऱ्या व्यक्तीच्या संख्येचे प्रमाण दिले आहे. यामध्ये कुटुंबातील १ व्यक्ती स्थलांतर करीत असल्याचे प्रमाण सर्वाधिक कोकण विभागात ४.९ टक्के तर या खालोखाल विदर्भामध्ये ४.३ टक्के एवढे आहे. तसेच २ व्यक्ती स्थलांतरीत होत असल्याचे सर्वाधिक प्रमाण खानदेशात १६.१ टक्के तर कोकण विभागात ९.५ टक्के एवढे आहे. इतर विभागांच्या तुलनेत खानदेश विभागातून अधिक प्रमाणात स्थलांतर होत असल्याचे दिसून येते. तर एकूण ९२.९ टक्के कुटुंबांतून स्थलांतर होत नसल्याचे दिसते.

तक्ता क्र. १४: विभागनिहाय स्थलांतराचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय स्थलांतराचे प्रमाण			एकूण
	१-६ महिने	६ महिन्यांपेक्षा जास्त	लागू नाही	
खानदेश	५	४	२२	३१
	१६.१%	१२.९%	७१.०%	१००.०%
कोकण	३	२८	११७	१४८
	२.०%	१८.९%	७९.१%	१००.०%
मराठवाडा	५	१६	२४२	२६३
	१.९%	६.१%	९२.०%	१००.०%
विदर्भ	७०	६७	२२१८	२३५५
	३.०%	२.८%	९४.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	४	५६	६०
	०.०%	६.७%	९३.३%	१००.०%
एकूण	८३	११९	२६५५	२८५७
	२.९%	४.२%	९२.९%	१००.०%

तक्ता क्र.१४ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबातील व्यक्तींचे ६ महिन्यापेक्षा जास्त कालावधीसाठी स्थलांतर होण्याचे सर्वाधिक प्रमाण कोकण विभागात १८.९ टक्के एवढे दिसून येते. हेच प्रमाण खानदेश विभागात १२.९ टक्के एवढे आहे. तसेच खानदेशात १-६ महिने कालावधीसाठी स्थलांतराचे प्रमाण १६.१ टक्के एवढे दिसून येते.

धाकटेवाडी गावातील अनुसूचित जातीच्या वस्तीमधील कुटुंब

तक्ता क्र.१५: विभाग निहाय घराच्या मालकीचे प्रमाण

विभाग	विभाग निहाय घराच्या मालकीचे प्रमाण			एकूण
	अतिक्रमित	स्वत:चे	भाड्याचे	
खानदेश	३	२५	३	३१
	९.७%	८०.६%	९.७%	१००.०%
कोकण	०	१४१	७	१४८
	०.०%	९५.३%	४.७%	१००.०%
मराठवाडा	४	२५३	६	२६३
	१.५%	९६.२%	२.३%	१००.०%
विदर्भ	३९	२२२७	८९	२३५५
	१.७%	९४.६%	३.८%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	६०	०	६०
	०.०%	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	४६	२७०६	१०५	२८५७
	१.६%	९४.७%	३.७%	१००.०%

तक्ता क्र.१५ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ९४ .७ टक्के कुटुंबांकडे स्वत:च्या मालकीचे घर आहे. पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्व म्हणजेच १०० टक्के कुटुंबाकडे स्वत:च्या मालकीचे घर आहे. परंतु खानदेशातील ९.७ टक्के लोक अजूनही भाड्याच्या व ९.७ टक्के अतिक्रमित घरात राहतात. कोकणातील भाड्याच्या घरात राहणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण ४.७ टक्के, मराठवाड्यात २.३ टक्के, तर विदर्भात हेच प्रमाण ३.८ टक्के एवढे आहे.

तक्ता क्र.१६: विभागनिहाय घरांच्या प्रकाराचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय घरांच्या प्रकाराचे प्रमाण		एकूण
	कच्चे	पक्के	
खानदेश	२५	६	३१
	८०.६%	१९.४%	१००.०%
कोकण	२६	१२२	१४८
	१७.६%	८२.४%	१००.०%
मराठवाडा	१६९	९४	२६३
	६४.३%	३५.७%	१००.०%
विदर्भ	११३४	१२२१	२३५५
	४८.२%	५१.८%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	२८	३२	६०
	४६.७%	५३.३%	१००.०%
एकूण	१३८२	१४७५	२८५७
	४८.४%	५१.६%	१००.०%

तक्ता क्र.१६ नुसार एकूण कच्च्या घरांचे प्रमाण ४८.४ टक्के तर पक्क्या घरांचे प्रमाण ५१.६ टक्के एवढे आहे. खानदेश विभागातील सर्वाधिक ८०.६ कुटुंबे कच्च्या घरात राहतात. या खालोखाल मराठवाडा ६४.३ टक्के, विदर्भ ४८.२ टक्के, पश्चिम महाराष्ट्र ४६.७ टक्के तर कोकण विभागातील १७.६ टक्के कुटुंबे अजूनही कच्च्या घरात राहत असल्याचे दिसून येते.

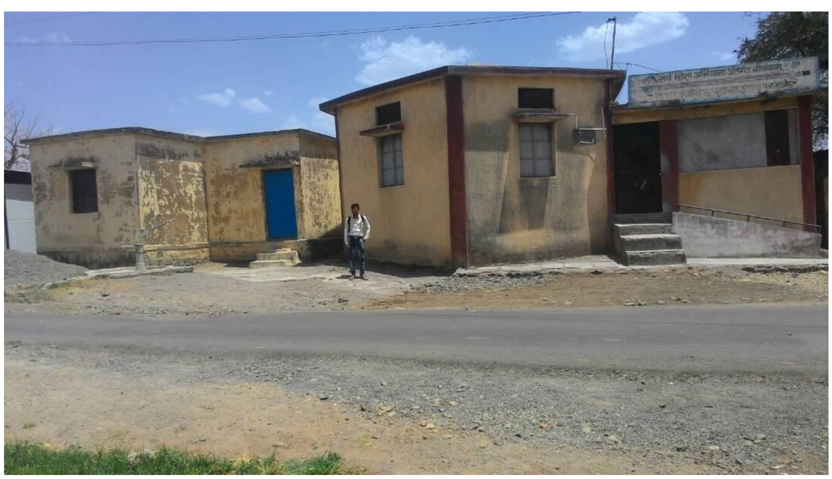

अम्बोली गावातील अनुसूचित जातीच्या वस्तीमधील काही घरे

तक्ता क्र.१७: सामाजिक गट निहाय अनु.जातीच्या वस्त्यांमधील घरांची संख्या

क्र.	वस्तीचे नाव	अनुसूचित जाती (घरे)			बिगर अनुसूचित जाती			एकूण			जनगणना
		कच्ची	पक्की	एकूण	कच्ची	पक्की	एकूण	कच्ची	पक्की	एकूण	२०११
१	परसोडी	१५	८	२३	१	२	३	१६	१०	२६	२०
२	अमला	४८	३६	८४	१८	१६	३४	६६	५२	११८	८२
३	राम नगर, शिवाजी	२५	२४	४९	५	२५	३०	३०	४९	७९	१०५
४	गडपायली	१	९	१०	०	४	४	१	१३	१४	१०
५	बौध्दवाडी	१०	१९०	२००	१	५	६	११	१९५	२०६	६४
६	दोहनघाट	१५	०	१५	२	१	३	१७	१	१८	२०
७	गोंडवस्ती	११५	६०	१६५	१०	७	१७	११५	६७	१८२	२११
८	कानस	१६	५	२१	४	४	८	२०	९	२९	२४
९	आंबोली	५०	६०	११०	३०	७०	१००	८०	१३०	२१०	२०३
१०	बौध्दपुरा	N.R.	N.R.	N.R.	N.R.	N.R.	N.R.	N.R.	N.R.	N.R.	१२३
११	वार्ड नं. ३	३४	७३	१०७	३५	३३	६८	६९	१०६	१७५	१३४
१२	वडळी	४५	९९	१४४	०	३	३	४५	१०२	१४७	१४९
१३	धाकटेवाडी	१५५	४०	१९५	२	१	३	१५७	४१	१९८	२०१
१४	खैरी वार्ड नं. १	८०	६०	१४०	६०	३०	९०	१४०	९०	२३०	२२६
१५	वार्ड नं. १	२५	१०	३५	१५	७	२२	४०	१७	५७	५०
१६	शिवणी	३	२०	२३	३	६	९	६	२६	३२	३४
१७	Mohadi	३	१०	१३	२	९	११	५	१९	२४	२४
१८	आंबेडकर चौक	१५	५५	७०	५	५५	६०	२०	११०	१३०	१११
१९	मलकापूर	N.R.	N.R.	N.R.	N.R.	N.R.	N.R.	१३८	२००	३३८	८४
२०	ज्योतवाडी	५०	१५	६५	१५	१०	२५	६५	२५	९०	१०४
२१	भीमनगर	४१	११	५२	०	३०	३०	४१	४१	८२	८६
२२	दादापूर	१७	१३	३०	५	७	१२	२२	२०	४२	३७
२३	रत्नापूर	५	१४	१९	२	९	११	७	२३	३०	२९
२४	Utara	४	५३	५७	३	३	६	७	५६	६३	६४
२५	देगुरखेडा	३८	१५	५३	०	०	०	३८	१५	५३	४८
२६	Ramai	३५	५४	८९	८	४	१२	४३	५८	१०१	११९
२७	Baudhapura	७४	२४	९८	४६	२८	७४	१२२	५२	१७२	१५०
२८	Palwadi	४०	७०	११०	१०	४०	५०	५०	११०	१६०	१६१
२९	Baudhapura	१५०	७०	२२०	२५	४०	७५	१८५	११०	२९५	२६०
३०	मोळवन	९	०	९	०	०	०	९	०	९	४
३१	वार्ड नं. २	५५	२३	७८	२२	१२	३४	७७	३६	११२	१०८
३२	Plotbhag	२७	४	३१	२०	६	२६	४७	१०	५७	५६
३३	महात्मा फुले वस्ती	९	७	१६	०	०	०	९	७	१६	३४
३४	दलित वस्ती	२०	१५	३५	०	०	०	२०	१५	३५	७२
३५	उद्खेड	०	०	०	०	०	०	९०	४०	१४०	१३०
३६	चांदूर	६०	३८	९८	४	०	४	६४	३८	१०२	८०
३७	हिंगणा	१२	६६	७८	३	१२	१५	१५	७८	९३	९४
३८	खैरी पंजाबराव	४६	६२	१०८	२३	६१	८४	६९	१२३	१९२	१९२
३९	पारडी	४०	१८	५८	१५	१०	२५	५५	२८	८३	७२
४०	जहानपूर	५६	१७	७३	११	१३	२४	६७	३०	९७	७५
४१	कपिलवस्तू	२५	८३	१०८	१५५	९५७	१११२	१८०	१०४०	१२२०	९६

स्त्रोत : प्राथमिक स्त्रोत

तक्ता क्र.१८: विभागनिहाय घराच्या बांधकामाच्या प्रकाराचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय घराच्या प्रकाराचे प्रमाण						एकूण
	सिमेंट कोन्क्रीट	कुडाचे कौलारू	झोपडी	दगड विटाकौलारू	दगड विटा पत्र्याचे	इतर	
खानदेश	०	१	१०	२	१८	०	३१
	०.०%	३.२%	३२.३%	६.५%	५८.१%	०.०%	१००.०%
कोकण	६	१५	२३	५७	४७	०	१४८
	४.१%	१०.१%	१५.५%	३८.५%	३१.८%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	१३	१२	३४	२३	१८०	१	२६३
	४.९%	४.६%	१२.९%	८.७%	६८.४%	०.४%	१००.०%
विदर्भ	६४०	४३०	१८१	४५५	६३०	१९	२३५५
	२७.२%	१८.३%	७.७%	१९.३%	२६.८%	०.८%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	२	१०	१	३६	११	६०
	०.०%	३.३%	१६.७%	१.७%	६०.०%	१८.३%	१००.०%
एकूण	६५९	४६०	२५८	५३८	९११	३१	२८५७
	२३.१%	१६.१%	९.०%	१८.८%	३१.९%	१.१%	१००.०%

तक्ता क्र.१८ नुसार मराठवाडा विभागात सर्वाधिक ६८.४ टक्के कुटुंबे दगड विटा पत्र्याच्या घरात राहतात. पश्चिम महाराष्ट्रातील ६० टक्के, खानदेशातील ५८.१ टक्के कुटुंबे तर कोकणातील ३१.८ टक्के कुटुंबे अजूनही दगड विटा पत्र्याच्या घरात राहतात. तसेच झोपडीमध्ये राहणाऱ्या कुटुंबांचे सर्वाधिक प्रमाण खानदेशात ३२.३ टक्के एवढे दिसून येते. कुडाच्या कौलारू घरात राहणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण कोकणात १०.१ टक्के तर विदर्भात १८.३ टक्के दिसून येते. सिमेंट

अमरावती येथील *अनुसूचित* जातीची वस्ती

कोन्क्रीटच्या घरात राहणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण प्रामुख्याने विदर्भात दिसत असले तरी खानदेश व पश्चिम महाराष्ट्रात ते शून्य टक्के दिसून येते.

तक्ता क्र.१९: विभागनिहाय खोल्यांच्या संख्येचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय खोल्यांच्या संख्येचे प्रमाण					एकूण
	एक	दोन	तीन	चार	चार पेक्षा जास्त	
खानदेश	१०	१९	०	२	०	३१
	३२.३%	६१.३%	०.०%	६.५%	०.०%	१००.०%
कोकण	१०	३४	६३	२७	१४	१४८
	६.८%	२३.०%	४२.६%	१८.२%	९.५%	१००.०%
मराठवाडा	८८	१३७	२९	९	०	२६३
	३३.५%	५२.१%	११.०%	३.४%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	३६९	१४१३	४२८	१२१	२४	२३५५
	१५.७%	६०.०%	१८.२%	५.१%	१.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	२८	३०	२	०	०	६०
	४६.७%	५०.०%	३.३%	०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	५०५	१६३३	५२२	१५९	३८	२८५७
	१७.७%	५७.२%	१८.३%	५.६%	१.३%	१००.०%

तक्ता क्र.१९ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये दोन खोल्यामध्ये वास्त्यव्य करणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण अधिक दिसून येते. यामध्ये सर्वाधिक प्रमाण खानदेश ६१.३ टक्के एवढे आहे. तसेच विदर्भ ६० टक्के, मराठवाडा ५२.१ टक्के, पश्चिम महाराष्ट्र ४६.७ टक्के तर सर्वात कमी म्हणजे कोकण येथे २३ टक्के कुटुंबे दोन खोल्यांमध्ये राहतात. याउलट चार खोल्या व चार पेक्षा जास्त खोल्यामध्ये राहणाऱ्या कुटुंबाचे एकूण प्रमाण सर्वात कमी दिसून येत असून ते अनुक्रमे ५.६ टक्के व १.३ टक्के एवढे आहे. कोकण विभागात मात्र १८.२ टक्के कुटुंबे चार खोल्यामध्ये राहत असल्याचे स्पष्ट होते. कोकणात सर्वाधिक ४२.६ टक्के कुटुंबांकडे तीन खोल्या असल्याचे दिसते. एक खोली असण्याचे सर्वाधिक प्रमाण पश्चिम महाराष्ट्रात ४६.७ टक्के एवढे दिसून येते. त्याचबरोबर खानदेशातील ३२.३ टक्के तर मराठवाड्यातील ३३.५ टक्के कुटुंबे केवळ एका खोलीत वास्तव्य करीत असल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र.२० विभागनिहाय घराच्या क्षेत्रफळाचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय घराच्या क्षेत्रफळाचे प्रमाण (चौ.फु.)							एकूण
	२५० पेक्षा कमी	२५० ते ५००	५०० ते ७५०	७५० ते १०००	१००० ते १२५०	१२५० ते १५००	१५०० पेक्षा जास्त	
खानदेश	१७	८	६	०	०	०	०	३१
	५४.८%	२५.८%	१९.४%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१०	७२	३६	११	१०	५	४	१४८
	६.८%	४८.६%	२४.३%	७.४%	६.८%	३.४%	२.७%	१००.०%
मराठवाडा	५२	६०	४१	३०	२४	२१	३५	२६३
	१९.८%	२२.८%	१५.६%	११.४%	९.१%	८.०%	१३.३%	१००.०%
विदर्भ	२५३	५२७	३९५	४५१	३११	२४४	१७४	२३५५
	१०.७%	२२.४%	१६.८%	१९.२%	१३.२%	१०.४%	७.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५०	१०	०	०	०	०	०	६०
	८३.३%	१६.७%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	३८२	६७७	४७८	४९२	३४५	२७०	२१३	२८५७
	१३.४%	२३.७%	१६.७%	१७.२%	१२.१%	९.५%	७.५%	१००.०%

तक्ता क्र. २० नुसार दिसून येते की अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांकडील घरे ही २५० ते ५०० चौ.फु. क्षेत्रफळ असणारी आहेत. याचे एकूण प्रमाण २३.७ टक्के एवढे आहे. तर सर्वात कमी एकूण प्रमाण ७.5 टक्के एवढे १५०० चौ. फू. घरांचे क्षेत्रफळ असणाऱ्या कुटुंबाचे दिसून येते. खानदेशातील ५४.८ टक्के कुटुंबांकडील घरांच्या क्षेत्रफळाचे प्रमाण २५० चौ. फु.पेक्षा कमी आहे. तर ७५० चौ. फु. पेक्षा जास्त क्षेत्रफळ असणारे एकही अनुसूचित जातीच्या कुटुंबाचे घर खानदेशात नाही. कोकण विभागात सर्वाधिक 48.6 टक्के तर मराठवाड्यात २२.८ टक्के घरे २५० ते ५०० चौ. फु. क्षेत्रफळ असणारी आहेत. तसेच पश्चिम महाराष्ट्रात ८३.३ टक्के कुटुंबांकडील घरांचे क्षेत्रफळ २५० चौ. फु. पेक्षा कमी दिसून येते. यावरून अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांच्या एकूण घरांचे क्षेत्रफळ हे कमी असल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र.२१: विभागनिहाय जमिनीच्या मालकीचे प्रमाण

विभाग	जमिनीची मालकीचे प्रमाण		एकूण
	होय	नाही	
खानदेश	१७	१४	३१
	५४.८%	४५.२%	१००.०%
कोकण	५२	९६	१४८
	३५.१%	६४.९%	१००.०%
मराठवाडा	१५३	११०	२६३
	५८.२%	४१.८%	१००.०%
विदर्भ	१४३८	९१७	२३५५
	६१.१%	३८.९%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५५	५	६०
	९१.७%	८.३%	१००.०%
एकूण	१७१५	११४२	२८५७
	६०.०%	४०.०%	१००.०%

तक्ता क्र.२१ नुसार ६० टक्के कुटुंबांकडे जमिनीची मालकी नाही. पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्वाधिक ९१.७ टक्के कुटुंबाकडे जमिनीची मालकी नाही. यावरून भूमिहीन अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांचे सर्वाधिक प्रमाण पश्चिम महाराष्ट्रात दिसून येते. तसेच विदर्भातील ६१.१ टक्के, मराठवाड्यातील ५८.२ टक्के, खानदेशातील ५४.८ टक्के तर कोकणातील ३५ टक्के अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांकडे स्वत:च्या मालकीची जमीन नाही.

आकृती क्र. ४ विभागनिहाय जमिनीची मालकी असण्याचे प्रमाण (%)

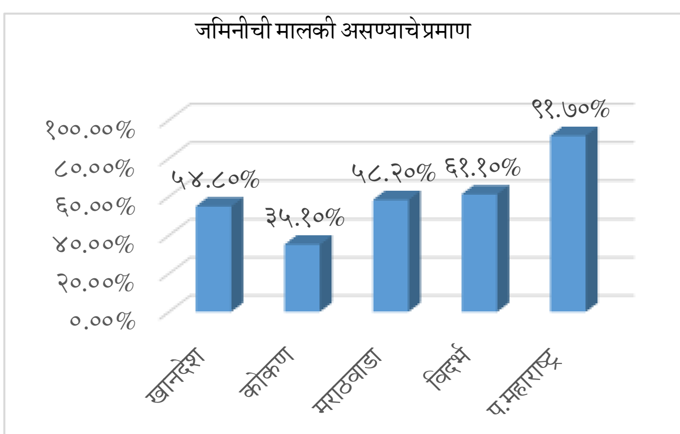

तक्ता क्र.२२: विभागनिहाय जमिनीचा प्रकार

विभाग	विभागनिहाय जमिनीचा प्रकार				
	दोन्ही जिरायत व बागायत	बागायत	जिरायत	लागू नाही	एकूण
खानदेश	१	४	९	१७	३१
	३.२%	१२.९%	२९.०%	५४.८%	१००.०%
कोकण	२४	१९	५३	५२	१४८
	१६.२%	१२.८%	३५.८%	३५.१%	१००.०%
मराठवाडा	०	१२	९८	१५३	२६३
	०.०%	४.६%	३७.३%	५८.२%	१००.०%
विदर्भ	१४२	१७२	६०३	१४३८	२३५५
	६.०%	७.३%	२५.६%	६१.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	२	१	२	५५	६०
	३.३%	१.७%	३.३%	९१.७%	१००.०%
एकूण	१६९	२०८	७६५	१७१५	२८५७
	५.९%	७.३%	२६.८%	६०.०%	१००.०%

तक्ता क्र.२२ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील स्वत:च्या मालकीची जमीन आहे अशा कुटुंबापैकी जिरायत जमीन असलेल्या कुटुंबांचे प्रमाण अधिक (२६.८%) दिसून येते. यापैकी मराठवाड्यातील ३७.३ टक्के, कोकणातील ३५.८ टक्के तर खानदेश विभागात २९ टक्के कुटुंबांच्या जमिनी जिरायत प्रकारच्या आहेत. बागायत जमिनीचे एकूण प्रमाण केवळ ७.३ टक्के असून ते कोकण विभागात १२.८ टक्के तर खानदेश विभागात १२.९ टक्के दिसून येते. जिरायत व बागायत या दोन्ही प्रकारच्या जमिनी असण्याचे प्रमाण सर्वात कमी (५.९ टक्के) असले तरी ते सर्वात अधिक कोकण विभागात १६.२ टक्के एवढे दिसून येते.

तक्ता २३: विभागनिहाय जमिनीच्या क्षेत्रफळाचे प्रमाण

विभाग	जमिनीच्या क्षेत्रफळाचे प्रमाण (एकर मध्ये)							एकूण
	१ एकर पेक्षा कमी	१-२	२-३	३-४	४-५	५ एकर पेक्षा जास्त	लागू नाही	
खानदेश	०	१२	२	०	०	०	१७	३१
	०.०%	३८.७ %	६.४%	०.०%	०.०%	०.०%	५४.९ %	१००.०
कोकण	४७	४३	०	२	०	४	५२	१४८
	३१.७%	२९.१%	०.०%	१.४%	०%	२.७%	३५.१%	१००.०
मराठवाडा	५	५२	२३	१०	१०	१०	१५३	२६३
	१.९%	१९.८%	८.७%	३.८%	३.८%	३.८%	५८.२%	१००.०
विदर्भ	८	४२५	१८०	१३०	८१	९३	१४३८	२३५५
	०.३%	१८.%	७.७%	५.५%	३.५%	३.९%	६१.१%	१००.०
पश्चिम महाराष्ट्र	०	५	०	०	०	०	५५	६०
	०.०%	८.३%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	९१.७ %	१००.०
एकूण	६०	५३७	२०५	१४२	९१	१०७	१७१५	२८५७
	२.१ %	१८.८ %	७.२ %	५.०%	३.२ %	३.७ %	६०.० %	१००.०

तक्ता क्र.२३ नुसार महाराष्ट्रातील ५० टक्के पेक्षा जास्त अनुसूचित जातीची लोकसंख्या असलेल्या वस्त्यांमध्ये ज्या कुटुंबांकडे स्वत:ची जमीन आहे अशा कुटुंबांकडील जमिनीच्या क्षेत्रफळाचे विभागनिहाय प्रमाण दिले आहे. या नुसार सर्वाधिक एकूण प्रमाण १८.८ टक्के हे १ ते २ एकर एवढे क्षेत्रफळ जमीन असणाऱ्या कुटुंबांचे दिसून येते. खानदेशातील ३८.७ टक्के, कोकण विभागात २९.१ टक्के, मराठवाड्यातील १९.८ टक्के, विदर्भातील १८ टक्के तर पश्चिम महाराष्ट्रातील केवळ ८.३ टक्के अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांकडे १ ते २ एकर एवढ्या क्षेत्रफळाची जमीन आहे. हे प्रमाण समाधानकारक दिसून येत नाही. कोकण विभागातील ३१.७ टक्के कुटुंबांकडील जमिनीचे १ एकर पेक्षा कमी क्षेत्रफळ आहे. तर ५ एकर पेक्षा जास्त क्षेत्रफळाच्या जमिनी असणाऱ्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण हे केवळ ३.७ टक्के एवढेच दिसून येते.

तक्ता क्र.२४: विभागनिहाय जमीन कसण्याचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय जमीन कसण्याचे प्रमाण			एकूण
	होय	नाही	लागू नाही	
खानदेश	१४	०	१७	३१
	४५.२%	०.०%	५४.८%	१००.०%
कोकण	४५	५३	५०	१४८
	३०.४%	३५.८%	३३.८%	१००.०%
मराठवाडा	८६	२२	१५५	२६३
	३२.७%	८.४%	५८.९%	१००.०%
विदर्भ	८३६	८१	१४३८	२३५५
	३५.५%	३.४%	६१.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	५	५५	६०
	०.०%	८.३%	९१.७%	१००.०%
एकूण	९८१	१६१	१७१५	२८५७
	३४.३%	५.६%	६०.०%	१००.०%

तक्ता क्र.२४ अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये स्वत:च्या मालकीची जमीन आहे अशा कुटुंबापैकी एकूण ३४.३ टक्के कुटुंबे जमीन कसतात. तर ५.६ टक्के कुटुंबे जमीन कसत नाही. पश्चिम महाराष्ट्रातील एकही कुटुंब जमीन कसत असल्याचे दिसत नाही. तर खानदेशातील सर्व ४५.२ टक्के कुटुंबे जमीन कसत असल्याचे दिसते. कोकण विभागातील ३५.८ कुटुंबे जमीन कसत नाही. तर मराठवाड्यातील ८.४ टक्के कुटुंबे जमीन कसत नाही. या विभागांमध्ये जिरायती जमिनीचे प्रमाण अधिक असल्याने जमीन कसण्यास अडचणी येत असल्याचे आढळून येते.

अमरावती येथील अनु.जा.च्या वस्तीमधील कुटुंब जमीन कसताना

तक्ता क्र.२५: विभागनिहाय जमीन न कसण्याची कारणे

विभाग	विभागनिहाय जमीन न कसण्याची कारणे						एकूण
	निकृष्ट प्रतीची जमीन	कुटुंबात अपूरे मनुष्यबळ	जमीन कमी असल्याने	अपुरे भांडवल शेती अवजारे व पशुधन	लागू नाही	इतर कारणे	
खानदेश	०	०	०	०	३१	०	३१
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	८	२५	१	२	११०	२	१४८
	५.४%	१६.९%	०.७%	१.४%	७४.३%	१.४%	१००.०%
मराठवाडा	०	२	६	९	२४१	५	२६३
	०.०%	०.८%	२.३%	३.४%	९१.६%	१.९%	१००.०%
विदर्भ	१४	२०	३०	११	२२५८	२२	२३५५
	०.६%	०.८%	१.३%	०.५%	९५.९%	०.९%	१००.०%
प. महाराष्ट्र	४	०	०	०	५६	०	६०
	६.७%	०.०%	०.०%	०.०%	९३.३%	०.०%	१००.०%
एकूण	२६	४७	३७	२२	२६९६	२९	२८५७
	०.९%	१.६%	१.३%	०.८%	९४.४%	१.०%	१००.०%

तक्ता क्र.२५ अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये जमीन न कसण्याच्या कारणांचे प्रमाण दिले आहे. यात कोकण विभागात अपुरे मनुष्य बळ असल्याने जमीन कस्त येत नाही असे सांगणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण १६.९ टक्के एवढे आहे. तर ५.४ टक्के कुटुंबे त्यांची जमीन निकृष्ट प्रतीची असल्याने जमीन कसत नाहीत. पश्चिम महाराष्ट्रात ६.७ टक्के कुटुंबे निकृष्ट प्रतीची जमीन असल्याने ती कसत नाहीत. या उलट मराठवाड्यात ३.४ टक्के कुटुंबे भांडवल, शेती अवजारे व पशुधन यांच्या अभावामुळे जमीन कसत नसल्याचे सांगतात.

तक्ता क्र.२६: विभागनिहाय जमीन खंडाने/अर्धालीने कसण्यास घेण्याचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय जमीन खंडाने/अर्धालीने कसण्यास घेण्याचे प्रमाण			एकूण
	होय	नाही	लागू नाही	
खानदेश	०	३१	०	३१
	०.०%	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१३	१३५	०	१४८
	८.८%	९१.२%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	९	२४८	६	२६३
	३.४%	९४.३%	२.३%	१००.०%

विदर्भ	६७	२२७१	१७	२३५५
	२.८%	९६.४%	०.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१	५९	०	६०
	१.७%	९८.३%	०.०%	१००.०%
एकूण	९०	२७४४	२३	२८५७
	३.२%	९६.०%	०.८%	१००.०%

तक्ता क्र.२६ नुसार सर्वाधिक कुटुंबे (९६ टक्के) खंडाने/अर्धालीने जमीन कसत नाहीत. यापैकी खानदेशातील एकही कुटुंब जमीन अर्धालीने कसत नाही. परंतु कोकण विभागात ८.८ टक्के कुटुंबे तर मराठवाडा विभागातील ३.४ टक्के, विदर्भातील २.८ टक्के व पश्चिम महाराष्ट्रातील १.७ टक्के कुटुंबे जमीन खंडाने/अर्धालीने कसायला घेतात. यावरून अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये अर्धालीने जमीन कसण्याचे प्रमाण नगण्य दिसून येते.

तक्ता क्र.२७: विभागनिहाय अर्धालीने कसण्याच्या जमिनीचा प्रकार

विभाग	**विभागनिहाय अर्धालीने कसण्याच्या जमिनीचा प्रकार**				**एकूण**
	दोन्ही जिरायत व बागायत	**बागायत**	**जिरायत**	**लागू नाही**	
खानदेश	०	०	०	३१	३१
	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%	१००.०%
कोकण	५	३	६	१३४	१४८
	३.४%	२.०%	४.१%	९०.५%	१००.०%
मराठवाडा	०	०	८	२५५	२६३
	०.०%	०.०%	३.०%	९७.०%	१००.०%
विदर्भ	७	१०	५०	२२८८	२३५५
	०.३%	०.४%	२.१%	९७.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	१	५९	६०
	०.०%	०.०%	१.७%	९८.३%	१००.०%
एकूण	१२	१३	६५	२७६७	२८५७
	०.४%	०.५%	२.३%	९६.८%	१००.०%

तक्ता क्र.२७ अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील जी कुटुंबे अर्धालीने जमीन कसायला घेतात त्यांपैकी जिरायती जमिनीच्या प्रकारचे सर्वाधिक प्रमाण दिसून येते. हे प्रमाण कोकण विभागात ४.१ टक्के एवढे, मराठवाडा

विभागात ३ टक्के, विदर्भात २.१ टक्के तर पश्चिम महाराष्ट्रात १.७ टक्के एवढे दिसते. कोकण विभागात दोन्ही बागायती व जिरायती जमिनी अर्धालीने घेण्याचे प्रमाण ३.४ टक्के एवढे आहे.

तक्ता क्र.२८: विभागनिहाय कुटुंबांचा मुलभूत गरजांवरचा मासिक खर्च

विभाग	विभागनिहाय कुटुंबांचा मुलभूत गरजांवरचा मासिक खर्च				एकूण
	२,५०० रु. पेक्षा कमी	रु. २,५०० ते रु. ५०००	रु. ५००० ते रु. १०,०००	रु. १०,००० पेक्षा जास्त	
खानदेश	२४	६	१	०	३१
	७७.४%	१९.४%	३.२%	०.०%	१००.०%
कोकण	२३	८१	४०	४	१४८
	१५.५%	५४.७%	२७.०%	२.७%	१००.०%
मराठवाडा	१६८	५१	४१	३	२६३
	६३.९%	१९.४%	१५.६%	१.१%	१००.०%
विदर्भ	१७०३	५६७	७६	९	२३५५
	७२.३%	२४.१%	३.२%	०.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	२६	२९	५	०	६०
	४३.३%	४८.३%	८.३%	०.०%	१००.०%
एकूण	१९४४	७३४	१६३	१६	२८५७
	६८.०%	२५.७%	५.७%	०.६%	१००.०%

उपरोक्त तक्ता क्र.२८ नुसार मुलभूत गरजांवर मासिक खर्च रुपये २५०० रुपयां पेक्षा कमी करणारेअनुसूचित जातीच्या कुटुंबांचे प्रमाण अधिक दिसून येते. याचे एकूण प्रमाण ६८ टक्के एवढे आहे. तर सर्व विभागांमध्ये सर्वात जास्त प्रमाण खानदेश येथे दिसून येते. खानदेशातील सर्वाधिक ७७.४ टक्के कुटुंबे तर विदर्भातील ७२.३ टक्के कुटुंबे रु. २५०० पेक्षा कमी खर्च मुलभूत गरजांवर करतात. रु. २५०० ते ५००० रु. पर्यंत मुलभूत गरजांवर खर्च करणाऱ्या कुटुंबांचे सर्वाधिक प्रमाण कोकण विभागात असून ते ५४.७ टक्के एवढे आहे. या खालोखाल पश्चिम महाराष्ट्रातील कुटुंबांचे प्रमाण (४८.३ टक्के) एवढे दिसून येते. या उलट रुपये ५००० ते १०००० प्रर्यंत मुलभूत गरजांवर मासिक खर्च करणाऱ्या कुटुबांचे सर्वात कमी प्रमाण खानदेशात ३.२ टक्के व विदर्भातही ३.२ टक्के एवढे दिसून येते. तसेच या तक्त्यानुसार रुपये १०,००० पेक्षा जास्त मुलभूत गरजांवर खर्च करणाऱ्या एकूण कुटुंबांचे सर्वात कमी प्रमाण दिसून येते. हे प्रमाण खानदेश व पश्चिम महाराष्ट्रात ०० टक्के असून विदर्भात केवळ ०.४ टक्के, मराठवाड्यात १.१ टक्के तर कोकण विभागात २.७ टक्के एवढे आहे.

यावरून असे स्पष्ट होते की, अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुबांची आर्थिक परिस्थिती बेताची असून सर्वात जास्त खानदेश विभागातील कुटुंबांचे मुलभूत गरजांवर मासिक खर्च रु. २५०० पेक्षा कमी प्रमाणात होतो.

तक्ता क्र.२९: विभागनिहाय कुटुंबांचा उपभोग्य गरजांवरचा मासिक खर्च

विभाग	विभागनिहाय कुटुंबांचा उपभोग्य गरजांवरचा मासिक खर्च			एकूण
	रु.५००० पेक्षा कमी	५००० ते १००००	रु.१०००० पेक्षा जास्त	
खानदेश	२८	३	०	३१
	९०.३%	९.७%	०.०%	१००.०%
कोकण	७५	६७	६	१४८
	५०.७%	४५.३%	४.१%	१००.०%
मराठवाडा	२५६	७	०	२६३
	९७.३%	२.७%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२२२९	११८	८	२३५५
	९४.६%	५.०%	०.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	०	६०
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२६४८	१९५	१४	२८५७
	९२.७%	६.८%	०.५%	१००.०%

तक्ता क्र.२९ नुसार उपभोग्य गरजांवर मासिक खर्च रु. ५००० पेक्षा कमी करणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण अधिक दिसून येते. यामध्ये एकूण ९२.७ टक्के कुटुंबे दिसून येतात. पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्वाधिक १०० टक्के कुटुंबे रु. ५००० पेक्षा कमी मासिक खर्च उपभोग्य गरजांवर करतात. तसेच मराठवाडा ९७.३ टक्के, विदर्भ ९४.६ टक्के तर खानदेश ९०.३ टक्के एवढे प्रमाण दिसून येते. उपभोग्य गरजांवर रु. ५००० ते १०००० पर्यंत मासिक खर्च करणाऱ्या कुटुंबांचे सर्वात कमी पश्चिम महाराष्ट्र ०० टक्के तर मराठवाडा २.७ टक्के एवढे प्रमाण दिसून येते. याचबरोबर रु. १०००० पेक्षा जास्त मासिक खर्च करणाऱ्या कुटुंबांचे ०० टक्के प्रमाण खानदेश, मराठवाडा व पश्चिम महाराष्ट्रात दिसून येते. कोकण विभागातील केवळ ४.१ टक्के अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबे रु. १०००० पेक्षा अधिक मासिक खर्च उपभोग्य गरजांवर करतात.

तक्ता क्र.३०: विभागनिहाय कर्ज घेण्याचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय कर्ज घेण्याचे प्रमाण		एकूण
	होय	नाही	
खानदेश	१२	१९	३१
	३८.७%	६१.३%	१००.०%
कोकण	५०	९८	१४८
	३३.८%	६६.२%	१००.०%
मराठवाडा	४३	२२०	२६३
	१६.३%	८३.७%	१००.०%
विदर्भ	५५५	१८००	२३५५
	२३.६%	७६.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१३	४७	६०
	२१.७%	७८.३%	१००.०%
एकूण	६७३	२१८४	२८५७
	२३.६%	७६.४%	१००.०%

तक्ता क्र.३० नुसार खानदेशातील सर्वाधिक ३८.७ टक्के अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांनी कर्ज घेतले असल्याचे सांगितले. या खालोखाल कोकण विभागातील ३३.८ टक्के विदर्भातील २३.६ टक्के तर पश्चिम महाराष्ट्रातील २१.७ टक्के तर मराठवाड्यातील १६.३ टक्के कुटुंबांनी कर्ज घेतले असल्याचे सांगितले आहे.

तक्ता क्र.३१: विभागनिहाय कर्ज कोणाकडून घेतले

विभाग	विभागनिहाय कर्ज कोणाकडून घेतले						एकूण
	बँक/पतसंस्था	मित्र/नातेवाईक	सावकार	बचत गट	इतर	लागू नाही	
खानदेश	२	३	३	४	०	१९	३१
	६.५%	९.७%	९.७%	१२.९%	०.०%	६१.३%	१००.०%
कोकण	४४	०	२	३	२	९७	१४८
	२९.७%	०.०%	१.४%	२.०%	१.४%	६५.५%	१००.०%
मराठवाडा	२६	१	६	८	२	२२०	२६३
	९.९%	०.४%	२.३%	३.०%	०.८%	८३.७%	१००.०%
विदर्भ	४५९	२५	२१	२१	२८	१८०१	२३५५
	१९.५%	१.१%	०.९%	०.९%	१.२%	७६.५%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	०	१२	१	४७	६०
	०.०%	०.०%	०.०%	२०.०%	१.७%	७८.३%	१००.०%
एकूण	५३१	२९	३२	४८	३३	२१८४	२८५७
	१८.६%	१.०%	१.१%	१.७%	१.२%	७६.४%	१००.०%

तक्ता क्र.३१ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांनी सर्वाधिक १८.६ टक्के एवढ्या प्रमाणात बँका/ पतसंस्थांकडून कर्ज घेतल्याचे दिसून येते. यात सर्वात जास्त कोकण या विभागाचे २९.७ टक्के तर विदर्भाचे १९.५ टक्के एवढे प्रमाण आहे. पश्चिम महाराष्ट्रात मात्र प्रामुख्याने बचत गटाकडून (२० टक्के) कुटुंबांनी कर्ज घेतल्याचे दिसते. अजूनही सावकाराकडून कर्ज घेण्याचे प्रमाण खानदेशात दिसून येते. हे प्रमाण खानदेशात ९.७ टक्के एवढे तर विदर्भात ०.९ टक्के एवढे आहे. मित्र नातेवाईकांकडून कर्ज घेतलेल्या कुटुंबांचे प्रमाण खानदेशात ९.७ टक्के एवढे दिसते.

तक्ता क्र.३२: विभागनिहाय कर्ज घेण्यामागील कारणे

विभाग	विभागनिहाय कर्ज घेण्यामागील कारणे							एकूण
	शेती/ उद्योग धंद्यांसाठी	मुलांच्या शिक्षणासाठी	आजारपणात	उदरनिर्वाहासाठी	विवाहासाठी	इतर करणे	लागू नाही	
खानदेश	५	२	१	४	०	०	१९	३१
	१६.१%	६.५%	३.२%	१२.९%	०.०%	०.०%	६१.३%	१००.०%
कोकण	१४	२	६	१२	२	१४	९८	१४८
	९.५%	१.४%	४.१%	८.१%	१.४%	९.५%	६६.२%	१००.०%
मराठवाडा	१२	२	४	११	८	८	२१८	२६३
	४.६%	०.८%	१.५%	४.२%	३.०%	३.०%	८२.९%	१००.०%
विदर्भ	३९७	२५	२२	३६	११	६२	१८०२	२३५५
	१६.९%	१.१%	०.९%	१.५%	०.५%	२.६%	७६.५%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	२	०	२	१	५	३	४७	६०
	३.३%	०.०%	३.३%	१.७%	८.३%	५.०%	७८.३%	१००.०%
एकूण	४३०	३१	३५	६४	२६	८७	२१८४	२८५७
	१५.१%	१.१%	१.२%	२.२%	०.९%	३.०%	७६.४%	१००.०%

तक्ता क्र.३२ नुसार सर्वाधिक अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांनी (१५.१ टक्के) शेती किंवा उद्योग धंद्यांसाठी कर्ज घेतल्याचे दिसते. यामध्ये खानदेशातील १६.१ टक्के कुटुंबांनी व विदर्भातील १६.९ टक्के कुटुंबांनी शेती व उद्योग धंद्यासाठी कर्ज घेतले आहे. उदरनिर्वाहासाठी कर्ज घेण्याचे सर्वाधिक प्रमाण खानदेशात दिसत असून ते १२.९ टक्के एवढे आहे. या खालोखाल ८.१ टक्के कोकण व ४.२ टक्के मराठवाडा, १.७ टक्के पश्चिम महाराष्ट्र व १.५ टक्के विदर्भातील अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांनी कर्ज घेतल्याचे दिसून येते. मुलांच्या

शिक्षणासाठी कर्ज घेतलेल्या कुटुंबांचे प्रमाण देखील खानदेशात सर्वाधिक म्हणजेच ६.५ टक्के एवढे आहे. पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्वाधिक कुटुंबांनी (८.३ टक्के) विवाहासाठी कर्जे घेतल्याचे दिसते. तसेच याच विभागातील ३.३ टक्के कुटुंबांनी शेती/उद्योग धंद्यांसाठी व ३.३ टक्के कुटुंबांनी आजारपणात कर्ज घेतल्याचे दिसते. एकूण ३ टक्के कुटुंबांनी इतर कारणांसाठी कर्ज घेतले असल्याचे सांगिलते.

तक्ता क्र.३३: विभागनिहाय बालमजूरीचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय बालमजूरीचे प्रमाण			एकूण
	होय	नाही	लागू नाही	
खानदेश	१८	२	११	३१
	५८.१%	६.५%	३५.५%	१००.०%
कोकण	९९	०	४९	१४८
	६६.९%	०.०%	३३.१%	१००.०%
मराठवाडा	१३०	१	१३२	२६३
	४९.४%	०.४%	५०.२%	१००.०%
विदर्भ	६५७	०	१६९८	२३५५
	२७.९%	०.०%	७२.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	४३	०	१७	६०
	७१.७%	०.०%	२८.३%	१००.०%
एकूण	९४७	३	१९०७	२८५७
	३३.१%	०.१%	६६.७%	१००.०%

तक्ता क्र.३३ नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ३३.१ कुटुंबातील १४ वर्षाखालील मुले अर्थार्जनासाठी काम करतात. सर्वाधिक पश्चिम महाराष्ट्रातील कुटुंबांमध्ये बाल मजुरीचे प्रमाण दिसून येते. हे प्रमाण ७१.७ टक्के इतके आहे. तसेच कोकण विभागातील ६६.९ टक्के कुटुंबांनी बालमजुरी असल्याचे सांगितले आहे. मराठवाड्यातील ४९.४ टक्के कुटुंबातील मुले काम करताना दिसून येतात. बालकामगार कायदा (प्रतिबंधआणि नियमन) १९८६ पासून अस्तित्वात असूनही अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये १४ वर्षाखालील मुले कामे करत असल्याचे दिसत आहे. ही कामे मुख्यत्वे करून शेतीशी सलग्न व्यवसाया मधील असल्याचे सर्वेक्षणा दरम्यान कुटुंबांनी सांगितले.

चिखली गावातील छायाचित्रे

प्रकरण : ३ (ब)
कुटुंबातील संपत्ती

प्रस्तुत प्रकरणात अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबातील अस्थायी स्वरूपाच्या संपत्तीचे विश्लेषण केले आहे. यामध्ये दैनंदिन वापरासाठी आवश्यक घरघुती उपकरणे, मनोरंजनाची साधने, मुलभूत गरजा भागविणारी साधने तसेच पशुधनाचा समावेश केला आहे. यावरून अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांच्या आर्थिक स्थितीचे विश्लेषण केले आहे.

तक्ता क्र.३४: विभागनिहाय अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांच्या वस्त्यांमधील टीव्ही चे प्रमाण

विभाग	टीव्ही		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	१३	१८	३१
	४१.९%	५८.१%	१००.०%
कोकण	१०	१३८	१४८
	६.८%	९३.२%	१००.०%
मराठवाडा	११९	१४४	२६३
	४५.२%	५४.८%	१००.०%
विदर्भ	६९८	१६५७	२३५५
	२९.६%	७०.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	२६	३४	६०
	४३.३%	५६.७%	१००.०%
एकूण	८६६	१९९१	२८५७
	३०.३%	६९.७%	१००.०%

तक्ता क्र.३४ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील ३०.३ टक्के कुटुंबांमध्ये टीव्ही नाही. आजच्या तंत्रज्ञानाच्या युगात माहिती, ज्ञान, मनोरंजन याचबरोबर इतर लोकांशी जोडलेले ठेवण्यासाठी टीव्ही हे पारंपारीक व लोकप्रिय साधन आहे. परंतु मराठवाड्यातील ४५.२ टक्के कुटुंबांकडे, पश्चिम महाराष्ट्र ४३.३ टक्के, खानदेशातील ४१.९ टक्के कुटुंबांकडे व विदर्भातील २९.६ टक्के कुटुंबाकडे अजूनही टीव्ही नाही.

तक्ता क्र.३५: विभागनिहाय टीव्ही संख्येचे प्रमाण

विभाग		टीव्ही संख्येचे प्रमाण			एकूण
		०.	१.	२.	
खानदेश		१३	१८	०	३१
		४१.९%	५८.१%	०.०%	१००.०%
कोकण		१०	१३३	५	१४८
		६.८%	८९.९%	३.४%	१००.०%
मराठवाडा		११९	१४४	०	२६३
		४५.२%	५४.८%	०.०%	१००.०%
विदर्भ		६९८	१६५३	४	२३५५
		२९.६%	७०.२%	०.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र		२६	३३	१	६०
		४३.३%	५५.०%	१.७%	१००.०%
एकूण		८६६	१९८१	१०	२८५७
		३०.३%	६९.३%	०.४%	१००.०%

तक्ता क्र.३५ मध्ये महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांमध्ये उपलब्ध असलेल्या टीव्हीच्या संख्येचे प्रमाण दिसून येते. यानुसार एकूण ६९.३ टक्के कुटुंबांकडे एक टीव्ही आहे. तर दोन टीव्ही असणाऱ्या कुटुंबांचे ३.४ टक्के प्रमाण कोकण विभागात तर १.७ टक्के प्रमाण पश्चिम महाराष्ट्रात दिसून येते.

तक्ता क्र.३६: विभागनिहाय पंख्यांचे प्रमाण

विभाग		पंखा		एकूण
		नाही	होय	
खानदेश		९	२२	३१
		२९.०%	७१.०%	१००.०%
कोकण		७	१४१	१४८
		४.७%	९५.३%	१००.०%
मराठवाडा		१२३	१४०	२६३
		४६.८%	५३.२%	१००.०%
विदर्भ		२५९	२०९६	२३५५
		११.०%	८९.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र		२१	३९	६०
		३५.०%	६५.०%	१००.०%
एकूण		४१९	२४३८	२८५७
		१४.७%	८५.३%	१००.०%

तक्ता क्र.३६ नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण १४.७ टक्के कुटुंबांकडे विजेवर चालणारा पंखा नाही. यामध्ये मराठवाड्यातील सर्वाधिक ४६.८ टक्के कुटुंबांकडे फॅन नसल्याचे प्रमाण दिसून येते. या खालोखाल पश्चिम महाराष्ट्रातील ३५ टक्के तर खानदेशातील २९ टक्के कुटुंबांकडे अजूनही पंखा नाही. महारष्ट्राच्या पूर्वेला असणाऱ्या विदर्भ विभागात इतर विभागांच्या तुलनेने अधिक तापमान असल्याने या ठिकाणच्या अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांकडे पंखा ही अगदी गरजेची वस्तू आहे. त्यामुळे येथे पंखा नसलेल्या कुटुंबाचे प्रमाण तुलनेने कमी म्हणजेच ११ टक्के आहे. तर कोकण विभागात सर्वात कमी ४.७ टक्के कुटुंबांकडे पंखा नसल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र.३७: विभागनिहाय कुटुंबातील पंख्याची संख्या

विभाग	विभागनिहाय कुटुंबातील पंख्याची संख्या				एकूण
	०.	१.	२.	२ पेक्षा जास्त	
खानदेश	९	२१	१	०	३१
	२९.०%	६७.७%	३.२%	०.०%	१००.०%
कोकण	७	८७	२८	२६	१४८
	४.७%	५८.८%	१८.९%	१७.६%	१००.०%
मराठवाडा	१२३	१२१	१८	१	२६३
	४६.८%	४६.०%	६.८%	०.४%	१००.०%
विदर्भ	२५७	१८२२	२५१	२५	२३५५
	१०.९%	७७.४%	१०.७%	१.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	२१	३८	१	०	६०
	३५.०%	६३.३%	१.७%	०.०%	१००.०%
एकूण	४१७	२०८९	२९९	५२	२८५७
	१४.६%	७३.१%	१०.५%	१.८%	१००.०%

तक्ता क्र.३७ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबामध्ये एक पंखा असल्याचे प्रमाण सर्वाधिक ७३.१ टक्के एवढे आहे. यात विदर्भातील सर्वाधिक ७७.४ टक्के कुटुंबांकडे एक पंखा आहे. तर मराठवाड्यात सर्वात कमी एक पंखा असलेल्या कुटुंबांचे प्रमाण दिसून येते. ते ४६ टक्के एवढे आहे. तसेच दोन पंखे असल्याचे सर्वात जास्त प्रमाण कोकण विभागात असून ते केवळ १८.९ टक्के एवढे दिसून येते. पश्चिम महाराष्ट्रातील १.७ एवढ्या अत्यल्प प्रमाणात दोन पंखे असलेल्या कुटुंबांचे प्रमाण आहे. तसेच खानदेश व पश्चिम

महाराष्ट्रात दोन पेक्षा जास्त पंखे असणारे एकही कुटुंब आढळून येत नाही. तर कोकण विभागात १७.६ टक्के कुटुंबाकडे दोन पेक्षा जास्त पंखे आहेत.

तक्ता क्र.३८: विभागनिहाय रेफ्रिजरेटर संख्या

विभाग	रेफ्रिजरेटर		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३०	१	३१
	९६.८%	३.२%	१००.०%
कोकण	८३	६५	१४८
	५६.१%	४३.९%	१००.०%
मराठवाडा	२६१	२	२६३
	९९.२%	०.८%	१००.०%
विदर्भ	२१७४	१८१	२३५५
	९२.३%	७.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५९	१	६०
	९८.३%	१.७%	१००.०%
एकूण	२६०७	२५०	२८५७
	९१.२%	८.८%	१००.०%

तक्ता क्र.३८ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण कुटुंबामध्ये ९१.२ टक्के कुटुंबांकडे रेफ्रिजरेटर नाही. मराठवाड्यातील जवळपास सर्वच म्हणजेच ९९.२ टक्के कुटुंबांकडे रेफ्रिजरेटर नाही. तर कोकण विभागात रेफ्रिजरेटर असलेल्या कुटुंबांचे प्रमाण ४३.९ एवढे सर्वाधिक दिसून येते.

चिखली गावातील अनुसूचित जातीच्या कुटुंबप्रमुखाशी चर्चा करताना

तक्ता क्र.३९: कुटुंबातील रेफ्रिजरेटर ची संख्या

विभाग	कुटुंबातील रेफ्रिजरेटर ची संख्या			एकूण
	०.	१.	२.	
खानदेश	३०	१	०	३१
	९६.८%	३.२%	०.०%	१००.०%
कोकण	८३	६५	०	१४८
	५६.१%	४३.९%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२६१	२	०	२६३
	९९.२%	०.८%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२१७१	१८३	१	२३५५
	९२.२%	७.८%	०.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५९	१	०	६०
	९८.३%	१.७%	०.०%	१००.०%
एकूण	२६०४	२५२	१	२८५७
	९१.१%	८.८%	०.०%	१००.०%

तक्ता क्र.३९ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये १ रेफ्रिजरेटर असलेल्या कुटुंबांचे प्रमाण कोकण विभागात सर्वाधिक ४३.९ टक्के एवढे दिसून येते.

तक्ता क्र.४०: कुटुंबातील गॅस शेगडी ची संख्या

विभाग	गॅस शेगडी		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	२९	२	३१
	९३.५%	६.५%	१००.०%
कोकण	१९	१२९	१४८
	१२.८%	८७.२%	१००.०%
मराठवाडा	१९७	६६	२६३
	७४.९%	२५.१%	१००.०%
विदर्भ	१०१४	१३४१	२३५५
	४३.१%	५७.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	४८	१२	६०
	८०.०%	२०.०%	१००.०%
एकूण	१३०७	१५५६	२८५७
	४५.७%	५४.३%	१००.०%

तक्ता क्र.४० नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण कुटुंबामध्ये ४५.७ टक्के कुटुंबामध्ये अजूनही गॅस शेगडी उपलब्ध नाही. गॅस शेगडी नसलेल्या कुटुंबापैकी एकट्या खानदेशातील ९३.५ टक्के कुटुंबांकडे गॅस शेगडी नाही. पश्चिम महाराष्ट्रातील ८० टक्के, मराठवाड्यातील ७४.९ टक्के कुटुंबांकडे तर विदर्भातील ४३.१ टक्के कुटुंबांकडे गॅस शेगडी नसल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र.४१: विभागनिहाय कुटुंबातील गॅस शेगडी संख्या

विभाग	कुटुंबातील गॅस शेगडी संख्या			एकूण
	०.	१.	२.	
खानदेश	२९	२	०	३१
	९३.५%	६.५%	०.०%	१००.०%
कोकण	१९	१२४	५	१४८
	१२.८%	८३.८%	३.४%	१००.०%
मराठवाडा	१९७	६६	०	२६३
	७४.९%	२५.१%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	१०१४	१३३८	३	२३५५
	४३.१%	५६.८%	०.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	४८	१२	०	६०
	८०.०%	२०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	१३०७	१५४२	८	२८५७
	४५.७%	५४.०%	०.३%	१००.०%

तक्ता क्र.४१ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण कुटुंबामध्ये ५४ टक्के कुटुंबांकडे एक गॅस शेगडी असल्याचे दिसून येते. तर केवळ ०.३ टक्के कुटुंबांकडे दोन गॅस शेगड्या आहेत.

धाकटेवाडी वस्ती मधील कुटुंब

तक्ता क्र.४२: विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:ची विहीर असण्याचे प्रमाण

विभाग	स्वत:ची विहीर		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३०	१	३१
	९६.८%	३.२%	१००.०%
कोकण	१३५	१३	१४८
	९१.२%	८.८%	१००.०%
मराठवाडा	२४५	१८	२६३
	९३.२%	६.८%	१००.०%
विदर्भ	२३२६	२९	२३५५
	९८.८%	१.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२७९६	६१	२८५७
	९७.९%	२.१%	१००.०%

तक्ता क्र.४२ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण कुटुंबामध्ये९७.९ टक्के कुटुंबांकडे स्वत:ची विहीर नाही. पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्वच (१०० टक्के) कुटुंबांकडे विहीर नाही. तर विदर्भातील ९८.८ टक्के कुटुंबांकडे विहीर नाही. विदर्भ व मराठवाड्या सारख्या दुष्काळी भागात केवळ अनुक्रमे १.२ टक्के व ६.८ टक्के अनुसूचित जातींच्या कुटुंबांकडे विहिर आहे. ही बाब लक्षात घेण्याजोगी आहे.

तक्ता क्र.४३: विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:ची विहीरीच्या संख्येचे प्रमाण

विभाग	स्वत:ची विहीर संख्या		एकूण
	०.	१.	
खानदेश	३०	१	३१
	९६.८%	३.२%	१००.०%
कोकण	१३५	१३	१४८
	९१.२%	८.८%	१००.०%
मराठवाडा	२४५	१८	२६३
	९३.२%	६.८%	१००.०%
विदर्भ	२३२७	२८	२३५५
	९८.८%	१.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२७९७	६०	२८५७
	९७.९%	२.१%	१००.०%

तक्ता क्र.४३ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील ज्या कुटुंबामध्ये विहीर आहे त्या सर्व २.१ टक्के कुटुंबांकडे एक विहीर असल्याचे दिसून येते.

पिपरी यादगीरे अनुसूचित जातीच्या वस्तीमधील पाण्याचे स्त्रोत

तक्ता क्र.४४: विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:ची बोअरवेल असण्याचे प्रमाण

विभाग	स्वत:ची बोअरवेल		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४४	४	१४८
	९७.३%	२.७%	१००.०%
मराठवाडा	२६१	२	२६३
	९९.२%	०.८%	१००.०%
विदर्भ	२३२०	३५	२३५५
	९८.५%	१.५%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८१६	४१	२८५७
	९८.६%	१.४%	१००.०%

तक्ता क्र.४४ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ९८.६ टक्के कुटुंबामध्ये स्वत:ची बोअरवेल नाही. तर कोकण विभागातील केवळ २.७ टक्के व विदर्भातील १.५ टक्के कुटुंबांकडे बोअरवेल आहे. पश्चिम महाराष्ट्र व खानदेशातील एकाही कुटुंबाकडे बोअरवेल असल्याचे दिसून येत नाही.

तक्ता क्र.४५: विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:ची बोअरवेल असलेल्या संख्येचे प्रमाण

विभाग	बोअरवेल संख्या		एकूण
	०.	१.	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४४	४	१४८
	९७.३%	२.७%	१००.०%
मराठवाडा	२६१	२	२६३
	९९.२%	०.८%	१००.०%
विदर्भ	२३२१	३४	२३५५
	९८.६%	१.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८१७	४०	२८५७
	९८.६%	१.४%	१००.०%

तक्ता क्र.४५ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील ज्या कुटुंबामध्ये स्वत:ची बोअरवेल आहे त्या सर्व १.४ टक्के कुटुंबांकडे एक बोअरवेल असल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र.४६ विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:ची ट्रॅक्टर असण्याचे प्रमाण

विभाग	ट्रॅक्टर		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४७	१	१४८
	९९.३%	०.७%	१००.०%
मराठवाडा	२६३	०	२६३
	१००.०%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२३३८	१७	२३५५
	९९.३%	०.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८३९	१८	२८५७
	९९.४%	०.६%	१००.०%

तक्ता क्र.४६ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील ९९.४% टक्के कुटुंबाकडे ट्रॅक्टर नाही. खानदेश,पश्चिम महाराष्ट्र व मराठवाड्यातील सर्व १०० टक्के कुटुंबांकडे ट्रॅक्टर नाही तर विदर्भातील व कोकण मधील केवळ ०.७ टक्के कुटुंबांकडे ट्रॅक्टर असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.४७: विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:ची ट्रॅक्टरच्या संख्येचे प्रमाण

विभाग	ट्रॅक्टर संख्या		एकूण
	०.	१.	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४७	१	१४८
	९९.३%	०.७%	१००.०%
मराठवाडा	२६३	०	२६३
	१००.०%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२३३८	१७	२३५५
	९९.३%	०.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८३९	१८	२८५७
	९९.४%	०.६%	१००.०%

तक्ता क्र.४७ नुसार विदर्भ व कोकण मधील ज्या ०.७ टक्के कुटुंबांकडे ट्रॅक्टर आहेत त्या सर्व कुटुंबांकडे एकच ट्रॅक्टर असल्याचे दिसून येते.

पिपरी यादगीरे अनुसूचित जातीची वस्ती

तक्ता क्र.४८: विभागनिहाय कुटुंबातील दूरध्वनींची असणाऱ्यांचे प्रमाण

विभाग	दूरध्वनी		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४८	०	१४८
	१००.०%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२६१	२	२६३
	९९.२%	०.८%	१००.०%
विदर्भ	२३४८	७	२३५५
	९९.७%	०.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८४८	९	२८५७
	९९.७%	०.३%	१००.०%

तक्ता क्र.४८ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील ९९.७% टक्के कुटुंबाकडे दूरध्वनी नाही. खानदेश, कोकण व पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्व १०० टक्के कुटुंबांकडे दूरध्वनी नाही. तर विदर्भातील ०.३ टक्के व मराठवाड्यातील ०.८ टक्के कुटुंबांकडे दूरध्वनी असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.४९: विभागनिहाय कुटुंबातील दूरध्वनींची संख्या

विभाग	दूरध्वनी संख्या		एकूण
	०.	१.	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४८	०	१४८
	१००.०%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२६१	२	२६३
	९९.२%	०.८%	१००.०%
विदर्भ	२३४८	७	२३५५
	९९.७%	०.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८४८	९	२८५७
	९९.७%	०.३%	१००.०%

तक्ता क्र.४९ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील ज्या कुटुंबांकडे दूरध्वनी आहे त्या सर्व ०.३ टक्के कुटुंबांकडे केवळ एकच दूरध्वनी संच आहे.

तक्ता क्र.५०: विभागनिहाय कुटुंबातील स्वत:च्या मोबाईलची संख्या

विभाग	स्वत:च्या मोबाईलची संख्या				एकूण
	मोबाईल नाही	१ मोबाईल	२ मोबाईल	२ पेक्षा जास्त मोबाईल	
खानदेश	१०	२०	१	०	३१
	३२.३%	६४.५%	३.२%	०.०%	१००.०%
कोकण	१६	३३	५१	४८	१४८
	१०.८%	२२.३%	३४.५%	३२.४%	१००.०%
मराठवाडा	४९	१६६	४१	७	२६३
	१८.६%	६३.१%	१५.६%	२.७%	१००.०%
विदर्भ	५६७	१५४७	२००	४१	२३५५
	२४.१%	६५.७%	८.५%	१.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५	४९	६	०	६०
	८.३%	८१.७%	१०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	६४७	१८१५	२९९	९६	२८५७
	२२.६%	६३.५%	१०.५%	३.४%	१००.०%

तक्ता क्र.५० नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण २२.६ टक्के कुटुंबांकडे स्वत:चा भ्रमणध्वनी म्हणजेच मोबाईल नाही. यापैकी खानदेशातील सर्वाधिक ३२.३ टक्के कुटुंबांकडे तर विदर्भातील २४.१ टक्के कुटुंबांकडे स्वत:चा दूरध्वनी नाही. स्वत:चा दूरध्वनी असलेल्या कुटुंबांपैकी एक दूरध्वनी असलेल्या कुटुंबांचे सर्वाधिक प्रमाण दिसून येते. यामध्ये पश्चिम महाराष्ट्र, विदर्भ, खानदेश व मराठवाडा विभागामध्ये हे प्रमाण अनुक्रमे ८१.७ टक्के, ६५.७ टक्के, ६४.५ टक्के व ६३.१ टक्के एवढे आहे. कोकण विभागात दोन दूरध्वनी असलेले ३४.५ टक्के कुटुंबे आहेत. तर खानदेश व पश्चिम महाराष्ट्रात दोन पेक्षा जास्त दूरध्वनी असलेले एकही कुटुंब नाही.

तक्ता क्र.५१: विभागनिहाय कुटुंबातील इंटरनेटची संख्या

विभाग	इंटरनेट		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४७	१	१४८
	९९.३%	०.७%	१००.०%
मराठवाडा	२५७	६	२६३
	९७.७%	२.३%	१००.०%
विदर्भ	२३४६	९	२३५५
	९९.६%	०.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५९	१	६०
	९८.३%	१.७%	१००.०%
एकूण	२८४०	१७	२८५७
	९९.४%	०.६%	१००.०%

तक्ता क्र.५१ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ९९.४ टक्के कुटुंबांकडे इंटरनेट ची सुविधा उपलब्ध नाही. तर केवळ ०.६ टक्के कुटुंबांकडे ही सुविधा आहे. यामध्ये खानदेशातील सर्व १०० टक्के कुटुंबांकडे ही इंटरनेट नाही.

तक्ता क्र.५२: विभागनिहाय कुटुंबातील कपडे धुलाई यंत्र संख्या

विभाग	कपडे धुलाई यंत्र		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४३	५	१४८
	९६.६%	३.४%	१००.०%
मराठवाडा	२६३	०	२६३
	१००.०%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२३५२	३	२३५५
	९९.९%	०.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८४९	८	२८५७
	९९.७%	०.३%	१००.०%

तक्ता क्र.५२ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ९९.७ टक्के कुटुंबांकडे कपडे धुण्यासाठी धुलाई यंत्र उपलब्ध नाही. तर केवळ ०.३ टक्के कुटुंबांकडे धुलाई यंत्र आहे. यामध्ये खानदेश, मराठवाडा व पश्चिम महाराष्ट्र या तीनही विभागातील सर्व १०० टक्के कुटुंबांकडे धुलाई यंत्र नाही.

तक्ता क्र.५३: विभागनिहाय कुटुंबातील AC मशीन नाही संख्या

विभाग	AC मशीन नाही	एकूण
खानदेश	३१	३१
	१००.०%	१००.०%
कोकण	१४८	१४८
	१००.०%	१००.०%
मराठवाडा	२६३	२६३
	१००.०%	१००.०%
विदर्भ	२३५५	२३५५
	१००.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	६०
	१००.०%	१००.०%
एकूण	२८५७	२८५७
	१००.०%	१००.०%

तक्ता क्र.५३ नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकाही कुटुंबाकडे AC मशीन नाही. विदर्भ खानदेश, मराठवाडा या जास्त तापमान असलेल्या विभागातील कुटुंबाकडे देखील AC मशीन नाही. हे मशीन घेणे परवडत नसल्याचे उत्तरदात्यांनी सांगितले.

तक्ता क्र.५४: विभागनिहाय वाहने असण्याचे प्रमाण

विभाग	सायकल	दुचाकी	तीन चाकी	चार चाकी
खानदेश	१	४	०	०
	३.२%	१२.९%	०.०%	०.०%
कोकण	१३	५४	१	२
	८.८%	३६.५%	०.७%	१.४%
मराठवाडा	१६	४८	०	१
	६.१%	१८.३%	०.०%	०.४%
विदर्भ	६०१	६७०	२३	१४
	२५.५%	२८.५%	१.०%	०.६%
पश्चिम महाराष्ट्र	४	१३	१	०
	६.७%	२१.७%	१.७%	०.०%
एकूण	६३५	७८९	२५	१७
	२२.२%	२७.६%	०.९%	०.६%

तक्ता क्र.५४ मनुष्याच्या विकासात दळणवळणाच्या साधनांना अनन्य साधारण महत्व आहे. कुटुंबांकडे स्वत:चे दळण वळणाचे साधन उपलब्ध असेल तर त्या कुटुबांची गतिशीलता (Mobility) व विकासाच्या संधी शोधण्याचे प्रमाण अधिक असू शकते. तक्ता क्र. मध्ये सायकल ते चारचाकी वाहने असणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण दर्शविले आहे. यानुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण २२.२ टक्के कुटुंबांकडे सायकल आहे. तर २७.६ टक्के कुटुंबांकडे दुचाकी वाहन आहे. खानदेशातील केवळ ३.२ टक्के कुटुंबांकडे सायकल तर १२.९ टक्के कुटुंबांकडे दुचाकी वाहन असल्याचे आढळून येते. हे प्रमाण अत्यल्प आहे. या विभागात एकाही कुटुंबाकडे तीन चाकी व चारचाकी वाहन नाही. कोकण विभागात सायकलींचे ८.८ टक्के व दुचाकीचे ३६.५ टक्के प्रमाण दिसून येते. हेच प्रमाण मराठवाड्यात अनुक्रमे ६.१ टक्के व १८.३ टक्के तर पश्चिम महाराष्ट्रात ६.७ टक्के व २१.७ टक्के एवढे आहे. एकंदरीतच सर्व विभागांमधील कुटुंबांकडे सायकलच्या तुलनेत दुचाकीचे प्रमाण थोडेफार जास्त असले तरी हे एकूण प्रमाणाच्या अत्यल्प असल्याचे दिसते. तसेच केवळ एकूण ०९. टक्के कुटुंबांकडे तीन चाकी तर ०.६ टक्के कुटुंबांकडे चार चाकी वाहन असल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र.५५: विभाग निहाय पशुधन असणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण

विभाग	विभाग निहाय पशुधन असणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण												
	दुभत्या गायी	भाकड गायी	कालवडी	दुभत्या म्हशी	भाकड म्हशी	पारडी	बैल	खोंड/गोऱ्हा	रेडे	शेळ्या	मेंढ्या	वराह	कोंबड्या
खानदेश	१	०	०	०	०	०	३	०	०	१३	०	०	९
	३.२%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	९.७%	०.०%	०.०%	४१.९%	०.०%	०.०%	२९.०%
कोकण	८	१	०	३	०	०	२५	१	१	२	०	०	१३
	५.४%	०.७%	०.०%	२.०%	०.०%	०.०%	१६.९%	०.७%	०.७%	१.४%	०.०%	०.०%	८.८%
मराठवाडा	३१	१४	१४	२९	२	५	२७	४	३	२५	१	०	२९
	११.८%	५.३%	५.३%	११.०%	०.८%	१.९%	१०.३%	१.५%	१.१%	९.५%	०.४%	०.०%	११.०%
विदर्भ	१५७	१७८	४२	३८	२८	१९	२७७	३५	०	४५०	८	१	१८६
	६.७%	७.६%	१.८%	१.६%	१.२%	०.८%	११.८%	१.५%	०.०%	१९.१%	०.३%	०.०%	७.९%
पश्चिम महाराष्ट्र	३	१	४	६	६	९	३	०	१	१०	०	०	१३
	५.०%	१.७%	६.७%	१०.०%	१०.०%	१५.०%	५.०%	०.०%	१.७%	१६.७%	०.०%	०.०%	२१.७%
एकूण	२००	१९४	६०	७६	३६	३३	३३५	४०	५	५००	९	१	२५०
	७.०%	६.८%	२.१%	२.७%	१.३%	१.२%	११.७%	१.४%	०.२%	१७.५%	०.३%	०.०%	८.८%

तक्ता क्र.५५ मध्ये अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये विभाग निहाय पशुधन असणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण दिले आहे. हे प्रमाण सर्वच विभागांमध्ये अत्यंत कमी दिसून येते. दुभत्या गायींचे एकूण प्रमाण केवळ ७ टक्के तरे सर्वात कमी (३.२ टक्के) खानदेशात दिसून येते. मराठवाड्यात हेच प्रमाण ११.८ टक्के एवढे आहे. भाकड गायींचे एकूण प्रमाण ६.८ टक्के असून खानदेशात एकाही कुटुंबाकडे भाकड गायी नाहीत. दुभत्या म्हशी व भाकड म्हशीचे अनुसुचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण प्रमाण अनुक्रमे २.७ टक्के व १.३ टक्के हे खरोखर नसल्या सारखेच आहे. खानदेश व कोकण विभागात भाकड म्हशी व पारडीचे प्रमाण शून्य टक्के आहे तर पश्चिम महाराष्ट्रात हेच प्रमाण १० व १५ टक्के एवढे आहे. अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये सर्व जनावरांच्या प्रकारामध्ये शेळ्यांचे प्रमाण जास्त असले तरी ते केवळ १७.५ टक्के एवढेच आहे. खानदेशात हेच प्रमाण ४१.९ टक्के तर सर्वात कमी कोकण विभागात केवळ १.४ टक्के एवढे शेळ्यांचे प्रमाण दिसून येते. ग्रामीण भागात व शेतीच्या कामांसाठी बैलांचे मोठा उपयोग होतो. परंतु बैल असणाऱ्या कुटुंबाचे एकूण प्रमाण केवळ

११.७ टक्के एवढे आहे. पश्चिम महाराष्ट्रातील केवळ ५ टक्के कुटुंबांकडे तर कोकण विभागात १६.९ टक्के कुटुंबांकडे बैल असल्याचे दिसतेवराह असलेल्या कुटुंबाचे एकूण प्रमाण शून्य टक्के एवढे दिसून येते. पशुधन हे एक प्रकारे उत्पन्नाचे साधन आहे. मात्र अनुसूचित जातीच्या अत्यल्प कुटुंबांकडे पशुधन असल्याचे एकूणच प्रमाणावरून स्पष्ट होते.

तक्ता क्र.५६: विभागनिहाय दुभत्या गायींची संख्या

विभाग	विभागनिहाय दुभत्या गायींची संख्या				एकूण
	०.	१.	२.	२ पेक्षा जास्त	
खानदेश	३०	०	१	०	३१
	९६.८%	०.०%	३.२%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४०	७	१	०	१४८
	९४.६%	४.७%	०.७%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२३२	२५	४	२	२६३
	८८.२%	९.५%	१.५%	०.८%	१००.०%
विदर्भ	२१९८	११७	३१	९	२३५५
	९३.३%	५.०%	१.३%	०.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५७	३	०	०	६०
	९५.०%	५.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२६५७	१५२	३७	११	२८५७
	९३.०%	५.३%	१.३%	०.४%	१००.०%

तक्ता क्र.५६: नुसार केवळ एक दुभती गाय असणारी एकूण कुटुंबे ५.३ टक्के तर २ दुभत्या गायी असणारी कुटुंबे १.३ टक्के एवढी आहे. एकही दुभती गाई नसणाऱ्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण ९३ टक्के दिसते. तर २ पेक्षा जास्त दुभत्या गायी असणाऱ्या कुटुंबांची संख्या एकूण केवळ ०.४ टक्के दिसून येते. हे प्रमाण अत्यल्प असून विचार करण्याजोगे आहे.

अमरावती, अनुसूचित जातीच्या वस्तीमधील जनावरे

तक्ता क्र.५७: विभागनिहाय भाकड गायींची संख्या

विभाग	विभागनिहाय भाकड गायींची संख्या				एकूण
	०.	१.	२.	२ पेक्षा जास्त	
खानदेश	३१	०	०	०	३१
	१००.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४७	१	०	०	१४८
	९९.३%	०.७%	०.०%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२४९	१३	०	१	२६३
	९४.७%	४.९%	०.०%	०.४%	१००.०%
विदर्भ	२१७७	१२४	४२	१२	२३५५
	९२.४%	५.३%	१.८%	०.५%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५९	१	०	०	६०
	९८.३%	१.७%	०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२६६३	१३९	४२	१३	२८५७
	९३.२%	४.९%	१.५%	०.५%	१००.०%

तक्ता क्र.५७ नुसार १ भाकड गाय असलेल्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण केवळ ४.९ टक्के तर २ भाकड गायी असलेल्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण १.५ टक्के एवढे आहे. विदर्भातील कुटुंबे वगळता इतर कोणत्याही विभागात २ भाकड गायी नाहीत. २ पेक्षा जास्त भाकड गायी असलेली एकूण कुटुंबे केवळ ०.५ टक्के असून ती विदर्भात व मराठवाड्यात असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.५८: विभागनिहाय कालवडी संख्या

विभाग	विभागनिहाय कालवडी संख्या			एकूण
	०.	१.	२ व २ पेक्षा जास्त	
खानदेश	३१	०	०	३१
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४८	०	०	१४८
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२४९	१३	१	२६३
	९४.७%	४.९%	०.४%	१००.०%
विदर्भ	२३१३	२४	१८	२३५५
	९८.२%	१.०%	०.८%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५६	४	०	६०
	९३.३%	६.७%	०.०%	१००.०%
एकूण	२७९७	४१	१९	२८५७
	९७.९%	१.४%	०.७%	१००.०%

तक्ता क्र.५८ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये एकूण १.४ कुतुबांकडे केवळ १ कालवड आहे तर ०.७ टक्के कुटुंबांकडे २ आणि २ पेक्षा जास्त कालवडी आहे. हे प्रमाण केवळ विदर्भ आणि मराठवाडा येथे दिसत असले तरी ते केवळ ०.४ व ०.८ एवढेच आहे. खानदेशातील एका ही कुटुंबाकडे कालवड नाही.

तक्ता क्र.५९: विभागनिहाय दुभत्या म्हशींची संख्या

विभाग	विभागनिहाय दुभत्या म्हशींची संख्या				एकूण
	०.	१.	२.	२ पेक्षा जास्त	
खानदेश	३१	०	०	०	३१
	१००.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४५	२	१	०	१४८
	९८.०%	१.४%	०.७%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२३४	२४	५	०	२६३
	८९.०%	९.१%	१.९%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२३१८	१७	७	१३	२३५५
	९८.४%	०.७%	०.३%	०.६%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५४	४	१	१	६०
	९०.०%	६.७%	१.७%	१.७%	१००.०%
एकूण	२७८२	४७	१४	१४	२८५७
	९७.४%	१.६%	०.५%	०.५%	१००.०%

तक्ता क्र.५९ ज्या कुटुंबांकडे दुभत्या म्हशी आहेत त्या पैकी एकूण १.६ टक्के कुटुंबांकडे १ दुभती म्हैस तर केवळ ०.५ टक्के कुटुंबाकडे २ दुभत्या म्हशी आहेत. खानदेशात एकाही कुटुंबाकडे दुभती म्हैस नाही. विदर्भात ०.७ टक्के कुटुंबांकडे १ म्हैस व ०.३ टक्के कुटुंबांकडे २ म्हैशी असल्याचे अत्यल्प प्रमाण आहे.

तक्ता क्र.६०: विभागनिहाय भाकड म्हशी संख्या

विभाग	विभागनिहाय भाकड म्हशी संख्या			एकूण
	०.	१.	२ आणि २ पेक्षा जास्त	
खानदेश	३१	०	०	३१
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४८	०	०	१४८
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२६१	२	०	२६३
	९९.२%	०.८%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२३२७	१४	१४	२३५५
	९८.८%	०.६%	०.६%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५४	५	१	६०
	९०.०%	८.३%	१.७%	१००.०%
एकूण	२८२१	२१	१५	२८५७
	९८.७%	०.७%	०.५%	१००.०%

तक्ता क्र.६० नुसार एक पेक्षा जास्त भाकड म्हशी असलेल्या कुटुंबाचे अत्यल्प आहे. हे एकूण प्रमाण केवळ ०.५ टक्के एवढे आहे. पश्चिम महाराष्ट्रातील केवळ १.७% कुटुंबाकडे तर विदर्भातील ०.६% कुटुंबांकडे भाकड म्हशी आहेत.

तक्ता क्र.६१: विभागनिहाय पारडी संख्या

विभाग	पारडी			एकूण
	०.	१.	२ आणि २ पेक्षा जास्त	
खानदेश	३१	०	०	३१
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४८	०	०	१४८
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२५८	४	१	२६३
	९८.१%	१.५%	०.४%	१००.०%
विदर्भ	२३३६	१०	९	२३५५
	९९.२%	०.४%	०.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५१	५	४	६०

	८५.०%	८.३%	६.७%	१००.०%
एकूण	२८२४	१९	१४	२८५७
	९८.८%	०.७%	०.५%	१००.०%

तक्ता क्र.६१ नुसार २ आणि २ पेक्षा पारडी असणाऱ्या कुटुंबाचे एकूण प्रमाण केवळ ०.५ एवढे आहे. तर एक पारड असणारी कुटुंबे ०.७ टक्के एवढेच आहे.

तक्ता क्र.६२: विभागनिहाय खोंड/ गोऱ्हा संख्या

विभाग	खोंड/ गोऱ्हा			एकूण
	०.	१.	२.	
खानदेश	३१	०	०	३१
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४७	१	०	१४८
	९९.३%	०.७%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२५९	४	०	२६३
	९८.५%	१.५%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२३२०	१९	१६	२३५५
	९८.५%	०.८%	०.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	०	६०
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८१७	२४	१६	२८५७
	९८.६%	०.८%	०.६%	१००.०%

तक्ता क्र.६२ नुसार १ गोऱ्हा किंवा खोंड असलेली अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण कुटुंबे केवळ ०.८ टक्के एवढी आहे. पश्चिम महाराष्ट्र व खानदेशातील एकाही कुटुंबाकडे खोंड नाही. तसेच विदर्भ वगळता कोणत्याच विभागातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबाकडे २ पेक्षा जास्त खोंड नाहीत.

तक्ता क्र.६३: विभागनिहाय रेडे संख्या

विभाग	रेडे		एकूण
	०.	१.	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४७	१	१४८
	९९.३%	०.७%	१००.०%
मराठवाडा	२६०	३	२६३
	९८.९%	१.१%	१००.०%
विदर्भ	२३५५	०	२३५५
	१००.०%	०.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५९	१	६०
	९८.३%	१.७%	१००.०%
एकूण	२८५२	५	२८५७
	९९.८%	०.२%	१००.०%

तक्ता क्र.६३ नुसार केवळ ०.२ टक्के कुटुंबांकडे १ रेडा आहे. इतर सर्व ९९.८ टक्के कुटुंबांकडे रेडे नाहीत.

तक्ता क्र.६४: विभागनिहाय शेळया संख्या

विभाग	शेळया				एकूण
	०.	१ ते ५	६ ते १०	११ पेक्षा	
खानदेश	१८	१३	०	०	३१
	५८.१%	४१.९%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४६	१	१	०	१४८
	९८.६%	०.७%	०.७%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२३८	२१	४	०	२६३
	९०.५%	८.०%	१.५%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	१९०५	३५८	७५	१७	२३५५
	८०.९%	१५.२%	३.२%	०.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५०	८	१	१	६०
	८३.३%	१३.३%	१.७%	१.७%	१००.०%
एकूण	२३५७	४०१	८१	१८	२८५७
	८२.५%	१४.०%	२.८%	०.६%	१००.०%

तक्ता क्र.६४ नुसार १ ते ५ शेळ्या असलेल्या एकूण कुटुंबाचे प्रमाण १४ टक्के आहे तर ६ ते १० शेळ्या असणाऱ्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण केवळ २.८ टक्के इवढे खानदेशात सर्वाधिक ४१.९ टक्के कुटुंबांकडे १ ते ५ शेळ्या असल्याचे दिसत असले तरी या कुटुंबांची संख्या केवळ १३ एवढीच आहेत. या विभागात ६ पेक्षा जास्त शेळ्या असणारे एकही कुटुंब नाही.

तक्ता क्र.६५:विभागनिहाय दुभत्या जनावरांपासून मिळणाऱ्या दुधाचे प्रमाण (लिटर मध्ये)

विभाग	जनावरांपासून मिळणाऱ्या दुधाचे प्रमाण (लिटर मध्ये)						एकूण
	०.५ ते ३	३ ते ६	६ ते ९	९ पेक्षा जास्त	लागू नाही	काहीच नाही	
खानदेश	०	१	०	०	३०	०	३१
	०.०%	३.२%	०.०%	०.०%	९६.८%	०.०%	१००.०%
कोकण	४	३	०	०	१४१	०	१४८
	२.७%	२.०%	०.०%	०.०%	९५.३%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	३८	७	१	२	२१५	०	२६३
	१४.४%	२.७%	०.४%	०.८%	८१.७%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	९४	२७	१६	२२	२१९२	४	२३५५
	४.०%	१.१%	०.७%	०.९%	९३.१%	०.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६	१	०	०	५३	०	६०
	१०.०%	१.७%	०.०%	०.०%	८८.३%	०.०%	१००.०%
एकूण	१४२	३९	१७	२४	२६३१	४	२८५७
	५.०%	१.४%	०.६%	०.८%	९२.१%	०.१%	१००.०%

तक्ता क्र.६५ मध्ये दुभत्या जनावरांपासून अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांना रोज सकाळ व संध्याकाळ अशा दोन्ही वेळेला मिळणाऱ्या दुधाचे प्रमाण लिटर मध्ये दर्शविले आहे. यानुसार अर्धा लिटर ते ३ लिटर पर्यंत दुध मिळणाऱ्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण ५ टक्के एवढे आहे. मराठवाड्यात सर्वाधिक १४.४ टक्के कुटुंबे रोज ३ लिटर पर्यंत दुध मिळवत असले तरीही हे प्रमाण समाधानकारक नाही. एकूण ९२ टक्के कुटुंबांकडे दुभती जनावरेच नसल्याने त्यांना हा प्रश्न लागू होत नाही. तर ०.१ टक्के कुटुंबाना जनावरे असूनही रोज दुध मिळत नाही. ६ लिटर पेक्षा जास्त दुध मिळणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण अत्यल्प दिसून येते.

तक्ता क्र.६६: विभागनिहाय रोज घरी वापरले जाणारे दुधाचे प्रमाण

विभाग	रोज घरी वापरले जाणारे दुध			एकूण
	०.५ ते ३ लि.	३ ते ६ लि.	लागू नाही	
खानदेश	२	०	२९	३१
	६.५%	०.०%	९३.५%	१००.०%
कोकण	७	०	१४१	१४८
	४.७%	०.०%	९५.३%	१००.०%
मराठवाडा	४५	२	२१६	२६३
	१७.१%	०.८%	८२.१%	१००.०%
विदर्भ	१५४	५	२१९६	२३५५
	६.५%	०.२%	९३.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	७	०	५३	६०
	११.७%	०.०%	८८.३%	१००.०%
एकूण	२१५	७	२६३५	२८५७
	७.५%	०.२%	९२.२%	१००.०%

तक्ता क्र.६६ नुसार केवळ ७.५ टक्के कुटुंबे अर्धा ते ३ लिटर दुध रोज घरी वापरतात. मराठवाड्यातील १७.१ टक्के तर कोकणातील ४.७ टक्के कुटुंबे रोज अर्धा ते ३ लिटर पर्यंत दुधाचे घरी सेवन करतात. ३ ते ६ लिटर दुध घरात वापरणाऱ्या एकूण कुटुंबांचे प्रमाण केवळ ०.२ टक्के असून ते खानदेश, कोकण व पश्चिम महाराष्ट्रात शून्य टक्के आहे. एकूण ९२.२ टक्के कुटुंबाकडे दुभती जनावरेच नसल्याने हा प्रश्न लागूच होत नाही.

नागपूर मधील अनुसूचित जातीच्या वस्तीमधील घरे

तक्ता क्र.६७: विभागनिहाय दुध संकलन केंद्रात दिले जाणारे दुध

विभाग	विभागनिहाय दुध संकलन केंद्रात दिले जाणारे दुध						एकूण
	०.५ ते ३ लि.	३ ते ६ लि.	६ ते ९ लि.	९ लि. पेक्षा जास्त	लागू नाही	काहीच नाही	
खानदेश	०	१	०	०	३०	०	३१
	०.०%	३.२%	०.०%	०.०%	९६.८%	०.०%	१००.०%
कोकण	७	०	०	०	१४१	०	१४८
	४.७%	०.०%	०.०%	०.०%	९५.३%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	१८	०	१	१	२४३	०	२६३
	६.८%	०.०%	०.४%	०.४%	९२.४%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	४९	२१	१५	११	२२५२	७	२३५५
	२.१%	०.९%	०.६%	०.५%	९५.६%	०.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	३	१	०	०	५६	०	६०
	५.०%	१.७%	०.०%	०.०%	९३.३%	०.०%	१००.०%
एकूण	७७	२३	१६	१२	२७२२	७	२८५७
	२.७%	०.८%	०.६%	०.४%	९५.३%	०.२%	१००.०%

तक्ता क्र.६७ नुसार २.७ टक्के कुटुंबांचे केवळ अर्धा लिटर ते ३ लिटर पर्यंत चे दुध बाहेर किंवा दुध संकलन केंद्रात जाते. तर ३ ते ६ लिटर बाहेर पाठविणारी केवळ ०.८ टक्के कुटुंबे आहेत. कोणक विभागात ३ लिटर पेक्षा जास्त दुध, दुध संकलन केंद्रात पाठविणारे एकही कुटुंब नाही. खानदेशातील एक कुटुंब सोडले तर कोणतेच कुटुंब दुध बाहेर पाठवीत नाही. पश्चिम महाराष्ट्र व मराठवाड्यात देखील हे प्रमाण फारच कमी दिसून येते. मुळातच दुभती जनावरेअसण्याचे प्रमाण अल्प असल्याने त्यांपासून मिळणाऱ्या दुधाचे प्रमाण देखील कमी असल्याने उत्पन्नासाठी दुध बाहेर देण्याचे अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांमधील प्रमाण हे अत्यंत कमी असल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र.६८: विभागनिहाय रेशन कार्डचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय रेशन कार्ड				एकूण
	नारंगी	पांढरे	पिवळे	नाही	
खानदेश	६	०	२५	०	३१
	१९.४%	०.०%	८०.६%	०.०%	१००.०%
कोकण	८३	१२	५२	१	१४८
	५६.१%	८.१%	३५.१%	०.७%	१००.०%
मराठवाडा	२१३	५	२८	१७	२६३
	८१.०%	१.९%	१०.६%	६.५%	१००.०%
विदर्भ	८४८	४८	१३३३	१२६	२३५५
	३६.०%	२.०%	५६.६%	५.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१३	१	४६	०	६०
	२१.७%	१.७%	७६.७%	०.०%	१००.०%
एकूण	११६३	६६	१४८४	१४४	२८५७
	४०.७%	२.३%	५१.९%	५.०%	१००.०%

तक्ता क्र.६८ नुसार एकूण ४०.७ टक्के कुटुंबांकडे नारंगी रंगाचे रेशन कार्ड आहेत. यापैकी मराठवाड्यातील सर्वाधिक ८१ टक्के कुटुंबांकडे तर सर्वात कमी खानदेशात १९.४ टक्के कुटुंबांकडे नारंगी रंगाचे रेशन कार्ड आहेत. पिवळे रेशन कार्ड असण्याचे प्रमाण तुलनेने अधिक दिसत आहे. हे एकूण प्रमाण ५१.९ टक्के एवढे आहे. दारिद्र रेषेखाली राहणाऱ्या कुटुंबाना शासनाकडून पिवळे रेशन कार्ड मिळते. खानदेशातील ८०.६ टक्के पश्चिम महाराष्ट्रातील ७६.७ टक्के तर विदर्भातील ५६.६ टक्के कुटुंबाकडे पिवळे रेशन कार्ड आहे. पांढरे रेशन कार्ड असणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण अत्यंत नगण्य असून ते मराठवाड्यात केवळ १.९ टक्के तर खानदेशात शून्य टक्के आहे. तसेच अजूनही ५ टक्के कुटुंबांकडे रेशन कार्डच नाहीत. यात सर्वाधिक मराठवाड्यातील ६.५ टक्के कुटुंबे आहेत.

तक्ता क्र.६९: विभागनिहाय दारिद्र रेषेखालील कुटुंबांचे प्रमाण

विभाग	दारिद्र रेषेखालील कुटुंबे		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	१०	२१	३१
	३२.३%	६७.७%	१००.०%
कोकण	१०१	४७	१४८
	६८.२%	३१.८%	१००.०%
मराठवाडा	१९६	६७	२६३
	७४.५%	२५.५%	१००.०%
विदर्भ	९४४	१४११	२३५५
	४०.१%	५९.९%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१७	४३	६०
	२८.३%	७१.७%	१००.०%
एकूण	१२६८	१५८९	२८५७
	४४.४%	५५.६%	१००.०%

तक्ता क्र.६९ नुसार ५५.६ टक्के कुटुबांचे ते दारिद्र्य रेषेखाली आहेत असे म्हणणे आहे. यामध्ये पश्चिम महाराष्ट्रातील कुटुंबांची टक्केवारी अधिक ७१.७ टक्के एवढी आहे. विदर्भात ६७.७ टक्के, तर विदर्भातील ५९.९ टक्के कुटुंबांचे ते दारिद्र्य रेषेखालील आहेत असे म्हणणे आहे.

मेंढेपठार वस्तीमधील स्वस्त धान्य दुकानात आलेले दारिद्र्य रेषेखालील गृहस्थ

प्रकरण : ४

अनुसूचित जातींच्या वस्त्यांमधील सोयी सुविधा

जगण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या अन्न वस्त्र, निवारा, या मुलभूत गरजांबरोबरच किमान दर्जाच्या सोयी सुविधा उपलब्ध असणे गरजेचे आहे.मानव विकास निर्देशांक (HDI) चेआयुर्मान, शिक्षण आणि दरडोई उत्पन्न हे निर्देशांक आहेत. एकूण १८९ देशांपैकी भारत १३० व्या क्रमांकावर आहे. शुद्ध हवा, पिण्याचे पाणी, निवारा, आर्थिक परिस्थिती, आरोग्य, शिक्षण, करमणूक, मनोरंजन, सामाजिक सुरक्षितता हे गुणवत्तापूर्ण जीवना चे निकष आहेत. याच निकषांच्या आधारे महाराष्ट्रातील ५० टक्के पेक्षा जास्त अनुसूचित जातीची लोकसंख्या असलेल्या असलेल्या सोयी सुविधा पुरेशा प्रमाणात उपलब्ध आहेत का हे पाहण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत प्रकरणामध्ये केला आहे.

तक्ता क्र.७० विभागनिहाय समाजमंदिरांचे प्रमाण

विभाग	समाजमंदिर		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	०	३१	३१
	०.०%	१००.०%	१००.०%
कोकण	२	१४६	१४८
	१.४%	९८.६%	१००.०%
मराठवाडा	५७	२०६	२६३
	२१.७%	७८.३%	१००.०%
विदर्भ	३१४	२०४१	२३५५
	१३.३%	८६.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१	५९	६०
	१.७%	९८.३%	१००.०%
एकूण	३७४	२४८३	२८५७
	१३.१%	८६.९%	१००.०%

तक्ता क्र.७० नुसार ८६.९ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या वस्तीत समाजमंदिर असल्याचे सांगितले तर अजूनही एकूण कुटुंबांपैकी १३.१ टक्के कुटुंबांच्या वस्तीत समाजमंदिर नाही. मराठवाड्यातील सर्वाधिक २१.७ टक्के कुटुंबांकडे तर विदर्भातील १३.३ टक्के कुटुंबांकडे समाज मंदिर नसल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र.७१: समाजमंदिर वापर करण्याचे प्रमाण

विभाग	समाजमंदिर वापर करण्याचे प्रमाण			एकूण
	लागू नाही	नाही	होय	
खानदेश	०	१	३०	३१
	०.००%	३.२०%	९६.८०%	१००.००%
कोकण	२	७	१३९	१४८
	१.४०%	४.७१%	९३.९०%	१००.००%
मराठवाडा	५७	२८	१७८	२६३
	२१.७०%	१०.६४%	६७.७०%	१००.००%
विदर्भ	३१४	२०१	१८४०	२३५५
	१३.३०%	८.५३%	७८.१०%	१००.००%
पश्चिम महाराष्ट्र	१	४६	१३	६०
	३.३०%	७६.६६%	२१.७०%	१००.००%
एकूण	३७४	२८३	२२००	२८५७
	१३.१०%	९.९०%	७७.००%	१००.००%

तक्ता क्र.७१ नुसार एकूण ९.९ टक्के अनुसूचित जातीची कुटुंबे समाज मंदिर असूनही त्याचा वापर करीत नाहीत. पश्चिम महाराष्ट्रात याचे प्रमाण सर्वाधिक दिसून येते, या विभागातील ७६.६६ टक्के कुटुंबे समाज मंदिराचा वापर करीत नाहीत.

तक्ता क्र.७२: विभागनिहाय आंगणवाडीचे प्रमाण

विभाग	आंगणवाडी		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	५	१४३	१४८
	३.४%	९६.६%	१००.०%
मराठवाडा	२	२६१	२६३
	०.८%	९९.२%	१००.०%
विदर्भ	१०५	२२५०	२३५५
	४.५%	९५.५%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	२	५८	६०
	३.३%	९६.७%	१००.०%
एकूण	१४५	२७१२	२८५७
	५.१%	९४.९%	१००.०%

तक्ता क्र.७२ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ९४.९ टक्के कुटुंबांनी आंगणवाडी असल्याचे सांगितले. मात्र खानदेशातील सर्व १०० टक्के कुटुंबांनी आंगणवाडी नसल्याचे म्हटले आहे. कोकणमध्ये हेच प्रमाण ३.४ टक्के तर विदर्भात आंगणवाडी नसल्याचे सांगणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण ३.३ टक्के आहे.

तक्ता क्र.७३: विभागनिहाय अपत्यांचे आंगणवाडीत नाव नोंदलेल्या कुटुंबांचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय अपत्यांचे आंगणवाडीत नाव नोंदलेल्या कुटुंबांचे प्रमाण			एकूण
	होय	नाही	लागू नाही	
खानदेश	१	०	३०	३१
	३.२%	०.०%	९६.८%	१००.०%
कोकण	४८	२३	७७	१४८
	३२.४%	१५.५%	५२.०%	१००.०%
मराठवाडा	१६३	२७	७३	२६३
	६२.०%	१०.३%	२७.८%	१००.०%
विदर्भ	५३६	१६८	१६५१	२३५५
	२२.८%	७.१%	७०.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१०	२१	२९	६०
	१६.७%	३५.०%	४८.३%	१००.०%
एकूण	७५८	२३९	१८६०	२८५७
	२६.५%	८.४%	६५.१%	१००.०%

तक्ता क्र.७३ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण २६.५ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या अपत्यांची नाव नोंदणी वस्तीमधील अंगणवाडीत केलेली आहे. तर एकूण ८.४ टक्के कुटुंबांनी ही नोंदणी केलेली नाही. सर्व विभागातील एकूण ६५.१ टक्के कुटुंबांमधील अपत्ये या वयोगटातील नसल्याने किंवा या वस्त्यांमध्ये आंगणवाडीच उपलब्ध नसल्याने हा प्रश्न या कुटुंबांना लागू नाही. मराठवाडा विभागातील सर्वाधिक ६२ टक्के कुटुंबांनी तर कोकण विभागातील ३२.४ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या अपत्यांची नाव नोंदणी केलेली आहे. याउलट सर्वाधिक पश्चिम महाराष्ट्रातील ३५ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या अपत्यांची नांव नोंदणी आंगणवाडी मध्ये केलेली नसल्याचे दिसून येते. यामागे आंगणवाडी घरापासून दूर असणे, वस्ती फार लहान असणे, मुले पालकांच्या बरोबर त्यांच्या कामाच्या ठिकाणी जात असल्याने किंवा इतर गावात स्थलांतर केल्यामुळे आंगणवाडीत नोंद न केल्याची कारणे उत्तरदात्यांनी सांगितली.

तक्ता क्र.७४: अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील उपलब्ध शैक्षणिक सुविधा

क्र.	वस्तीचे नाव	बालवाडी	प्राथमिक शाळा	माध्यमिक शाळा	मागासवर्गीय वसतिगृह	आश्रम शाळा	महा विद्यालय
१	परसोडी	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही
२	अमला	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
३	राम नगर, शिवाजी नगर, आंबेडकर नगर	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
४	गडपायली	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही
५	बौध्दवाडी	होय	होय	नाही	नाही	नाही	होय
६	दोहनघाट	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही
७	गोंडवस्ती	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
८	कानस	होय	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही
९	आंबोली	होय	होय	होय	नाही	नाही	नाही
१०	बौध्दपुरा	होय	होय	होय	नाही	नाही	नाही
११	वार्ड नं. ३	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
१२	वडळी	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
१३	धाकटेवाडी	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
१४	खैरी वार्ड नं. १	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
१५	वार्ड नं. १	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
१६	शिवणी	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही
१७	Mohadi	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही
१८	आंबेडकर चौक	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
१९	मलकापूर	होय	होय	होय	नाही	नाही	नाही
२०	ज्योतवाडी	होय	होय	होय	नाही	नाही	नाही
२१	भीमनगर	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
२२	दादापूर	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
२३	रत्नापूर	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
२४	Utara	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
२५	देगुरखेडा	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
२६	Ramai	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
२७	Baudhapura	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
२८	Palwadi	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
२९	Baudhapura	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
३०	मोळवन	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही
३१	वार्ड नं. २	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
३२	Plotbhag	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही
३३	महात्मा फुले वस्ती	होय	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही
३४	दलित वस्ती	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
३५	उद्खेड	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
३६	चांदूर	होय	नाही	नाही	नाही	नाही	नाही
३७	हिंगणा	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
३८	खैरी पंजाबराव	नाही	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
३९	पारडी	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
४०	जहानपूर	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही
४१	कपिलवस्तू	होय	होय	नाही	नाही	नाही	नाही

स्त्रोत : प्राथमिक स्त्रोत

तक्ता क्र.७५: विभागनिहाय स्वस्त धान्य दुकानांचे प्रमाण

विभाग	स्वस्त धान्य दुकान		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१०३	४५	१४८
	६९.६%	३०.४%	१००.०%
मराठवाडा	३	२६०	२६३
	१.१%	९८.९%	१००.०%
विदर्भ	४८५	१८७०	२३५५
	२०.६%	७९.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५२	८	६०
	८६.७%	१३.३%	१००.०%
एकूण	६७४	२१८३	२८५७
	२३.६%	७६.४%	१००.०%

तक्ता क्र.७५ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये स्वस्त धान्याचे दुकान नाही असे सांगणाऱ्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण २३.६ टक्के आहे. खानदेशातील सर्व १०० टक्के कुटुंबे स्वस्त धान्य दुकान वस्तीसाठी नसल्याचे सांगतात. तर पश्चिम महाराष्ट्रातील ८६.७ टक्के व कोकण विभागातील ६९.६ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या वस्तीसाठी स्वस्त धान्य दुकान नसल्याचे सांगितले. ही बाब लक्षवेधक आहे.

मेंढेपठार (जं) वस्तीमधील स्वस्त धान्य दुकान

तक्ता क्र.७६: विभागनिहाय स्वस्त धान्य नियमित मिळण्याचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय स्वस्त धान्य नियमित मिळण्याचे प्रमाण			एकूण
	होय	नाही	लागू नाही	
खानदेश	०	७	२४	३१
	०.०%	२२.६%	७७.४%	१००.०%
कोकण	४५	९	९४	१४८
	३०.४%	६.१%	६३.५%	१००.०%
मराठवाडा	२४६	१४	३	२६३
	९३.५%	५.३%	१.१%	१००.०%
विदर्भ	१६३९	२१०	५०६	२३५५
	६९.६%	८.९%	२१.५%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	७	६	४७	६०
	११.७%	१०.०%	७८.३%	१००.०%
एकूण	१९३७	२४६	६७४	२८५७
	६७.८%	८.६%	२३.६%	१००.०%

तक्ता क्र.७६ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ८.६ टक्के कुटुंबांनी स्वस्त धान्य नियमित मिळत नसल्याचे सांगितले तर ६७.८ टक्के कुटुंबांचे ते नियमित मिळते असे म्हणणे आहे. खानदेशातील सर्वाधिक २२.६ टक्के कुटुंबे त्यांना स्वस्त धान्य नियमित मिळत नसल्याचे सांगतात. या विभागात एकाही कुटुंबाला नियमित धान्य मिळत नाही. हेच प्रमाण पश्चिम महाराष्ट्रात १० टक्के तर विदर्भ व कोकण येथे अनुक्रमे ८.९ टक्के व ६.१ टक्के एवढे आढळते. नियमित धान्य मिळत नसल्याची कारणे विचारली असता धान्याचा अनियमित पुरवठा, कमी प्रतीचे धान्य असते, स्वस्त धान्य दुकानात केव्हा धान्य येते याची माहिती पोहोचत नाही, हे दुकान घरापासून लांब आहे, दुकान चालकाने धान्य पुरविणे थांबविले आहे अशी कारणे उत्तरदात्यांनी सांगितली.

आकृती क्र. : ५

स्वस्त धान्य नियमितपणे मिळत नसल्याचे प्रमाण

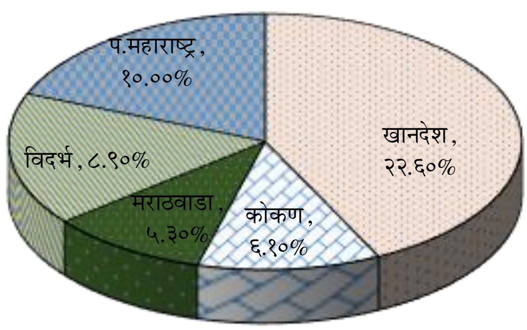

तक्ता क्र.७७: विभागनिहाय स्वस्त धान्य दुकान वस्तीत नसल्यास किती अंतरावर उपलब्ध आहे

विभाग	**विभागनिहाय स्वस्त धान्य दुकान वस्तीत नसल्यास किती अंतरावर उपलब्ध आहे**					**एकूण**
	०.५- १ किमी	**१ - ३ किमी**	**३ - ६ किमी**	**६ किमी पेक्षा जास्त**	**लागू नाही**	
खानदेश	१	१५	१५	०	०	३१
	३.२%	४८.४%	४८.४%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	९	१०३	०	०	३६	१४८
	६.१%	६९.६%	०.०%	०.०%	२४.३%	१००.०%
मराठवाडा	६	०	०	३	२५४	२६३
	२.३%	०.०%	०.०%	१.१%	९६.६%	१००.०%
विदर्भ	१४२	२०५	११४	३२	१८६२	२३५५
	६.०%	८.७%	४.८%	१.४%	७९.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	३	८	४५	०	४	६०
	५.०%	१३.३%	७५.०%	०.०%	६.७%	१००.०%
एकूण	१६१	३३१	१७४	३५	२१५६	२८५७
	५.६%	११.६%	६.१%	१.२%	७५.५%	१००.०%

तक्ता क्र.७७ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांपासून स्वस्त धान्य दुकान किती अंतरावर आहे याचे प्रमाण दिसून येते.यामध्ये ०.५ ते १ किमी अंतरावर दुकान असलेल्या सर्व विभागांतील कुटुंबांचे एकूण प्रमाण फक्त ५.६ टक्के एवढे आहे. तर एकूण ११.६ टक्के कुटुंबांना स्वस्त धान्य दुकान १-३ किमी अंतरावर उपलब्ध आहे. यात खानदेशातील ४८.४ टक्के कुटुंबे, कोकण विभागातील ६९.६ टक्के कुटुंबे तर पश्चिम महाराष्ट्रातील १३.३ टक्के कुटुंबांना त्यांच्या वस्तीपासून १-३ किमी अंतरावर स्वस्त धान्य दुकान उपलब्ध आहे. तसेच पश्चिम महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या ७५ टक्के कुटुंबाना तर खानदेशातील ४८.४ टक्के कुटुंबांना ३-६ किमी अंतरावर स्वस्त धान्यासाठी जावे लागते. तर विदर्भातील १.४ टक्के व मराठवाड्यातील १.१ टक्के कुटुंबांना ही दुकाने त्यांच्या वस्तीपासून ६ किमी पेक्षा जास्त अंतरावर उपलब्ध असल्याचे स्पष्ट दिसते. ही दुकाने जास्त अंतरावर असल्याने नियमित धान्य मिळण्यात अडचणी येत असल्याचे या कुटुंबांनी सांगितले.

तक्ता क्र.७८: विभागनिहाय खेळांचे मैदानांचे प्रमाण

विभाग	खेळाचे मैदान		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१३९	९	१४८
	९३.९%	६.१%	१००.०%
मराठवाडा	१९३	७०	२६३
	७३.४%	२६.६%	१००.०%
विदर्भ	१९५१	४०४	२३५५
	८२.८%	१७.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२३७४	४८३	२८५७
	८३.१%	१६.९%	१००.०%

तक्ता क्र.७८ नुसार सर्व विभागातील एकूण ८३.१ टक्के कुटुंबाना खेळाचे मैदान उपलब्ध नाही. खानदेश व पश्चिम महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये एकाही कुटुंबाला खेळाचे मैदान नाहीत तर हेच प्रमाण कोकण विभागात ९३.९ टक्के मराठवाड्यात ७३.४ टक्के व विदर्भात ८२.८ टक्के दिसून येते. खेळाचे शारीरिक आरोग्याच्या दृष्टीने अनन्य साधारण महत्व आहे. बाल्यावस्थेत तर मुलांनी आवर्जून मैदानी खेळ खेळणे गरजेचे असते. परंतु अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांना खेळासाठी मैदान उपलब्ध नसल्याचे लक्षणीय प्रमाण दिसून येते.

अमरावती , प्राथमिक शाळेतील खेळाचे मैदान

तक्ता क्र.७९: विभागनिहाय खेळाच्या मैदानाचा लाभ घेण्याचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय खेळाच्या मैदानाचा लाभ घेण्याचे प्रमाण			एकूण
	होय	नाही	लागू नाही	
खानदेश	०	०	३१	३१
	०.०%	०.०%	१००.०%	१००.०%
कोकण	९	०	१३९	१४८
	६.१%	०.०%	९३.९%	१००.०%
मराठवाडा	६३	७	१९३	२६३
	२४.०%	२.७%	७३.४%	१००.०%
विदर्भ	३०४	१००	१९५१	२३५५
	१२.९%	४.२%	८२.८%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	६०	६०
	०.०%	०.०%	१००.०%	१००.०%
एकूण	३७६	१०७	२३७४	२८५७
	१३.२%	३.७%	८३.१%	१००.०%

तक्ता क्र.७९: नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील ज्या कुटुंबाना खेळाचे मैदान उपलब्ध आहे अशापैकी एकूण १३.२ टक्के कुटुंबे या मैदानाचा लाभ घेतात. यामध्ये सर्वाधिक मराठवाड्यातल कुटुंबाचे प्रमाण दिसून २४ टक्के एवढे दिसून येते. विदर्भातील १२.९ टक्के तर कोकण विभागातील ६.१ टक्के कुटुंबे खेळाच्या मैदानाचा लाभ घेतात. मात्र मराठवाड्यातील २.७ टक्के व विदर्भातील ४.२ टक्के कुटुंबे मैंदानाचा लाभ घेत नसल्याचे दिसते. एकूण ८३.१ टक्के कुटुंबांना मैदान उपलब्ध नसल्याने हा प्रश्न लागू होत नाही.

अम्बोली गावातील वस्ती

तक्ता क्र.८०: विभागनिहाय खेळाच्या मैदानाच्या अंतराचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय खेळाच्या मैदानाच्या अंतराचे प्रमाण							एकूण
	१ किमी पेक्षा कमी	१ ते ३ किमी	३ ते ६ किमी	६ ते ९ किमी	९ किमी पेक्षा जास्त	उपलब्ध नाही	लागू नाही	
खानदेश	१३	१५	३	०	०	०	०	३१
	४१.९०%	४८.४०%	९.७०%	०.००%	०.००%	०.००%	०.००%	१००.००%
कोकण	७०	६४	८	०	०	०	६	१४८
	४७.३०%	४३.२०%	५.४०%	०.००%	०.००%	०.००%	४.१०%	१००.००%
मराठवाडा	५४	४२	६८	२	२	०	९५	२६३
	२०.५०%	१६.००%	२५.९०%	०.८०%	०.८०%	०.००%	३६.१०%	१००.००%
विदर्भ	५९१	६७४	४०२	९७	१०२	४६	४४३	२३५५
	२५.१०%	२८.६०%	१७.१०%	४.१०%	४.३०%	२.००%	१८.८०%	१००.००%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	१	०	३३	२६	०	६०
	०.००%	०.००%	१.७०%	०.००%	५५.००%	४३.३०%	०.००%	१००.००%
एकूण	७२८	७९५	४८२	९९	१३७	७२	५४४	२८५७
	२५.५०%	२७.८०%	१६.९०%	३.५०%	४.८०%	२.५०%	१९.००%	१००.००%

तक्ता क्र.८० नुसार सर्व विभागातील अनुसूचित जातीच्या एकूण २५.५ टक्के कुटुंबांना १ किमी पेक्षा कमी अंतरावर, २७.८ टक्के कुटुंबाना १-३ किमी अंतरावर, १६.९ टक्के कुटुंबांना ३-६ किमी अंतरावर, ३.५ टक्के कुटुंबांना ६-९ किमी अंतरावर तर ४.८ टक्के कुटुंबांना ९ किमी पेक्षा जास्त अंतरावर खेळाचे मैदान उपलब्ध आहे. १-३ किमी अंतरावर खेळाचे मैदान उपलब्ध असण्याचे सर्वाधिक प्रमाण ४७.३० टक्के कोकण विभागात दिसून येते. तसेच पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्वाधिक ५५ टक्के कुटुंबांना वस्तीपासून ९ किमी पेक्षा जास्त अंतरावर खेळाचे मैदान उपलब्ध असल्याचे दिसते. तर येथे ४३.३ टक्के कुटुंबांना मैदान उपलब्धच नाही.

हिंगणा, अनुसूचित जातीच्या वस्तीमधील बुध्द विहारासमोरील मोकळी जागा

तक्ता क्र.८१: विभागनिहाय औषधांचे दुकानांचे प्रमाण

विभाग	औषधांचे दुकान		एकूण
	होय	नाही	
खानदेश	०	३१	३१
	०.०%	१००.०%	१००.०%
कोकण	१	१४७	१४८
	०.७%	९९.३%	१००.०%
मराठवाडा	२	२६१	२६३
	०.८%	९९.२%	१००.०%
विदर्भ	४	२३५१	२३५५
	०.२%	९९.८%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	६०	६०
	०.०%	१००.०%	१००.०%
एकूण	७	२८५०	२८५७
	०.२%	९९.८%	१००.०%

तक्ता क्र.८१ नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ०.२ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या वस्तीमध्ये औषधाचे दुकान असल्याचे सांगितले. हे प्रमाण नगण्य असून विचार करण्याजोगे आहे. खानदेश व पश्चिम महाराष्ट्रातील एकाही कुटुंबाच्या वस्तीत औषधाचे दुकान नसल्याचे स्पष्ट होते.

तक्ता क्र. ८२: विभागनिहाय औषधे आणण्यासाठी किती अंतरावर जावे लागते

विभाग	विभागनिहाय औषधे आणण्यासाठी किती अंतरावर जावे लागते							एकूण
	०-२ किमी	२-४ किमी	४-६ किमी	६ - ८ किमी	८ - १० किमी	१० किमी पेक्षा जास्त	लागू नाही	
खानदेश	०	१५	१६	०	०	०	०	३१
	०.०%	४८.४%	५१.६%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	४२	०	४	०	१००	१	१	१४८
	२८.४%	०.०%	२.७%	०.०%	६७.६%	०.७%	०.७%	१००.०%
मराठवाडा	३	१३	११२	९५	०	३८	२	२६३
	१.१%	४.९%	४२.६%	३६.१%	०.०%	१४.४%	०.८%	१००.०%
विदर्भ	२३३	७४७	४९१	२८८	४४९	१४३	४	२३५५
	९.९%	३१.७%	२०.८%	१२.२%	१९.१%	६.१%	०.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	०	३६	१	२३	०	६०
	०.०%	०.०%	०.०%	६०.०%	१.७%	३८.३%	०.०%	१००.०%
एकूण	२७८	७७५	६२३	४१९	५५०	२०५	७	२८५७
	९.७%	२७.१%	२१.८%	१४.७%	१९.३%	७.२%	०.२%	१००.०%

तक्ता क्र.८२ नुसार एकूण २७.१ टक्के कुटुंबांना वस्ती अंतर्गत औषधांचे दुकान उपलब्ध नसल्याने २-४ किमी अंतरावर जावे लागते. यामध्ये खानदेशात ४८.४ टक्के कुटुंबे तर विदर्भातील ३१.७ टक्के कुटुंबे आहेत. कोकणातील ६७.६ टक्के कुटुंबांना ८-१० किमी अंतरावर औषधांसाठी जावे लागते. पश्चिम महाराष्ट्रातील ३८.३ टक्के कुटुंबांना १० किमी अंतरावर तर ६० टक्के कुटुंबांना ६-८ किमी अंतरावर औषधे आणण्यासाठी जावे लागते.

तक्ता क्र.८३: विभागनिहाय कुटुंबातील व्यक्ती दवाखान्यात जाणाऱ्या कारणांचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय कुटुंबातील व्यक्ती दवाखान्यात जाणाऱ्या कारणांचे प्रमाण						इतर
	आजार पणावर उपचार	लसीकरण	बाळंतपणा पुर्वीचे उपचार	बाळंतपणा साठी	कुटुंब नियोजन	आरोग्य सल्ला	
खानदेश	३१	२७	२५	२०	१९	२९	१६
	१००.०%	८७.१%	८०.६%	६४.५%	६१.३%	९३.५%	५१.६%
कोकण	१४५	१०६	६५	२४	२७	१२४	५३
	९८.०%	७१.६%	४३.९%	१६.२%	१८.२%	८३.८%	३५.८%
मराठवाडा	२५२	२१४	२१२	२१०	१९९	२४३	१२३
	९५.८%	८१.४%	८०.६%	७९.८%	७५.७%	९२.४%	४६.८%
विदर्भ	२१३७	१२०८	६३९	५६९	६९७	१६८१	९८६
	९०.७%	५१.३%	२७.१%	२४.२%	२९.६%	७१.४%	४१.९%
प.महाराष्ट्र	६०	१५	०	०	०	३८	३
	१००.०%	२५.०%	०.०%	०.०%	०.०%	६३.३%	५.०%
एकूण	२६२५	१५७०	९४१	८२३	९४२	२११५	११८१
	९१.९%	५५.०%	३२.९%	२८.८%	३३.०%	७४.०%	४१.३%

तक्ता क्र.८३ नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुबांचे दवाखान्यात जाण्यामागच्या कारणांचे विभागवार प्रमाण दिले आहे. यामध्ये खानदेश व पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्व १०० टक्के कुटुंबे आजारपणावर उपचारासाठी दवाख्यान्यात जातात. हेच प्रमाण कोकण ९८ टक्के, मराठवाडा ९५ टक्के व विदर्भ ९० टक्के असे दिसून येते. लसीकरणा साठी दवाखान्यात जाणाऱ्या कुटुंबांचे पश्चिम महाराष्ट्रात कमी प्रमाण दिसून येते. ते केवळ २५ टक्के एवढे आहे. याच विभागात बाळंतपणा पूर्वीच्या उपचारांसाठी, बाळंतपणासाठी व कुटुंब नियोजनासाठी दवाखान्यात जाणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण शून्य टक्के असून ही बाब विचारात घेण्याजोगी आहे. विदर्भातील हेच प्रमाण अनुक्रमे ५१.३ टक्के, २७.१ टक्के २४.२ टक्के व २९.६

टक्के असून ते समाधानकारक नाही. कोकण विभागात देखील कमी प्रमाणत १६.२ टक्के व १८.२ टक्के कुटुंबे अनुक्रमे बाळंतपणासाठी व कुटुंब नियोजनासाठी दवाखान्यात जातात. आरोग्य विषयक केवळ सल्ला घेण्यासाठी जाणाऱ्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण ७४ टक्के असल्याचे दिसून येते. याव्यतिरिक्त इतर कारणांसाठी दवाखान्यात जाणारी ४१ टक्के कुटुंबे आहेत.

तक्ता क्र.८४: विभागनिहाय दिव्यांग व्यक्तीं असलेल्या कुटुंबाचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय दिव्यांग व्यक्तीं असलेल्या कुटुंबाचे प्रमाण		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	२५	६	३१
	८०.६%	१९.४%	१००.०%
कोकण	१४०	८	१४८
	९४.६%	५.४%	१००.०%
मराठवाडा	२४१	२२	२६३
	९१.६%	८.४%	१००.०%
विदर्भ	२१८५	१७०	२३५५
	९२.८%	७.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५८	२	६०
	९६.७%	३.३%	१००.०%
एकूण	२६४९	२०८	२८५७
	९२.७%	७.३%	१००.०%

तक्ता क्र.८४ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये एकूण ९२.७ टक्के कुटुंबांमध्ये दिव्यांग व्यक्ती नाहीत तर ७.३ टक्के कुटुंबांमध्ये दिव्यांग व्यक्ती आहेत. हे प्रमाण खानदेशात सर्वाधिक १९.४ टक्के एवढे आहे तर मराठवाड्यात ८.४ टक्के व विदर्भात ७.२ टक्के एवढे दिसून येते.

तक्ता क्र.८५: विभागनिहाय दिव्यांगाच्या प्रकारानुसार असलेल्या कुटुंबाचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय दिव्यांगाच्या प्रकारानुसार असलेल्या कुटुंबाचे प्रमाण						
	दृष्टिहीन	मुक-बधीर	स्व मग्न	बहु विकलांग	बौद्धिक अक्षमता	अध्ययन अक्षमता	शारीरिक अपंगत्व
खानदेश	२	२	०	०	०	०	१
	६.५%	६.५%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	३.२%
कोकण	०	२	३	०	१	०	७
	०.०%	१.४%	२.०%	०.०%	०.७%	०.०%	४.७%
मराठवाडा	५	२	०	१	१	०	१३
	१.९%	०.८%	०.०%	०.४%	०.४%	०.०%	४.९%
विदर्भ	३४	१३	५	८	१५	२	७२
	१.४%	०.६%	०.२%	०.३%	०.६%	०.१%	३.१%
पश्चिम महाराष्ट्र	२	०	०	०	१	०	०
	३.३%	०.०%	०.०%	०.०%	१.७%	०.०%	०.०%
एकूण	४३	१९	८	९	१८	२	९३
	१.५%	०.७%	०.३%	०.३%	०.६%	०.१%	३.३%

तक्ता क्र.८५ नुसार अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांमध्ये सर्वाधिक प्रमाण ३.३ टक्के एवढे शारीरिक अपंगत्व या दिव्यांग प्रकारातील व्यक्ती असल्याचे दिसते तर एकूण १.५ टक्के कुटुंबात दृष्टिहीन व्यक्ती असल्याचे दिसते. तसेच खानदेशात दुष्टीहीन व मुकबधीरांचे प्रमाण अधिक दिसून येत असून ते दोन्ही प्रकारांत ६.५ टक्के एवढे आहे.

अनुसूचित जातीच्या वस्तीमधील माहिती संकलन करताना

तक्ता क्र.८६: विभागनिहाय दिव्यांग असल्यास शासकीय योजनेचा लाभ घेण्याचे प्रमाण

विभाग	विभागनिहाय दिव्यांग असल्यास शासकीय योजनेचा लाभ घेण्याचे प्रमाण			एकूण
	होय	नाही	लागू नाही	
खानदेश	१	७	२३	३१
	३.२%	२२.६%	७४.२%	१००.०%
कोकण	४	१०	१३४	१४८
	२.७%	६.८%	९०.५%	१००.०%
मराठवाडा	१	२६	२३६	२६३
	०.४%	९.९%	८९.७%	१००.०%
विदर्भ	२७	२०२	२१२६	२३५५
	१.१%	८.६%	९०.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१	१९	४०	६०
	१.७%	३१.७%	६६.७%	१००.०%
एकूण	३४	२६४	२५५९	२८५७
	१.२%	९.२%	८९.६%	१००.०%

तक्ता क्र.८६ नुसार अनुसूचित जातीच्या एकूण कुतुबांपैकी केवळ १.२ टक्के दिव्यांग कुटुंबांनी शासकीय योजनांचा लाभ घेतल्याचे दिसून येते. तर एकूण ९.२ टक्के लोकांनी हा लाभ घेतला नाही. खानदेशात लाभ न घेण्याचे प्रमाण २२ टक्के तर पश्चिम महाराष्ट्रात ३१ टक्के एवढे आहे.

तक्ता क्र.८७: विभागनिहाय व्यायामशाळांचे प्रमाण

विभाग	व्यायामशाळा		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१०६	४२	१४८
	७१.६%	२८.४%	१००.०%
मराठवाडा	२६३	०	२६३
	१००.०%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२३४८	७	२३५५
	९९.७%	०.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८०८	४९	२८५७
	९८.३%	१.७%	१००.०%

तक्ता क्र.८७ नुसार एकूण ९८ टक्के कुटुंबांनी वस्तीत व्यायाम शाळा नसल्याचे सांगितले. खानदेश, मराठवाडा व पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्व १०० टक्के कुटुंबांनी व्यायामशाळा वस्तीत नसल्याचे सांगितले. केवळ १.७ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या वस्तीत व्यायामशाळा आहे असे म्हटले आहे. हे प्रमाण अत्यंत नगण्य असून असमाधान कारक आहे.

तक्ता क्र.८८: विभागनिहाय व्यायामशाळेचा लाभ घेणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण

विभाग	व्यायामशाळेचा लाभ घेणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण			एकूण
	लागू नाही	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	०	३१
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१०६	७	३५	१४८
	७१.६%	४.७%	२३.६%	१००.०%
मराठवाडा	२६३	०	०	२६३
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२३४८	२	५	२३५५
	९९.७%	०.१%	०.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	०	६०
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८०८	९	४०	२८५७
	९८.३%	०.३%	१.४%	१००.०%

तक्ता क्र.८८ नुसार अनुसूचित जातीच्या ज्या वस्त्यामध्ये व्यायामशाळा आहेत अशापैकी एकूण १.४ टक्के कुटुंबे त्याचा लाभ घेतात तर ०.३ टक्के कुटुंबे व्यायामशाळेचा लाभ घेत नाही. कोकण विभागातील ४.७ टक्के कुटुंबे तर विदर्भातील ०.१ टक्के कुटुंबे वस्तीती व्यायामशाळा असूनही त्याचा लाभ घेत नाही.

तक्ता क्र.८९: विभागनिहाय सांडपाण्याची व्यवस्था असणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण

विभाग	सांडपाण्याची व्यवस्था असणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३०	१	३१
	९६.८%	३.२%	१००.०%
कोकण	३८	११०	१४८
	२५.७%	७४.३%	१००.०%
मराठवाडा	१०७	१५६	२६३

	४०.७%	५९.३%	१००.०%
विदर्भ	३२२	२०३३	२३५५
	१३.७%	८६.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५६	४	६०
	९३.३%	६.७%	१००.०%
एकूण	५५३	२३०४	२८५७
	१९.४%	८०.६%	१००.०%

तक्ता क्र.८९ नुसार एकूण १९.४ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या वस्तीत सांडपाणी व्यवस्था नसल्याचे सांगितले. सांडपाण्याची व्यवस्था नसलेल्या कुटुंबांमध्ये खानदेशातील कुटुंबांचे प्रमाण सर्वाधिक असून ते ९६.८ टक्के एवढे दिसते. या खालोखाल पश्चिम महाराष्ट्रात हेच प्रमाण ९३.३ टक्के असून मराठवाड्यातील ४०.७ टक्के कुटुंबांना अजूनही वस्तीत सांडपाणी व्यवस्था उपलब्ध नसल्याचे दिसते.

पिपरी यादगीरे- वस्तीमधील सांडपाण्याची व्यवस्था

तक्ता क्र.९०: विभागनिहाय सांडपाणी व्यवस्थेचा प्रकार

विभाग	सांडपाणी व्यवस्थेचा प्रकार				एकूण
	बंदिस्त नाले	उगडी गटारे	इतर	लागू नाही	
खानदेश	१	०	०	३०	३१
	३.२%	०.०%	०.०%	९६.८%	१००.०%
कोकण	४७	५८	५	३८	१४८
	३१.८%	३९.२%	३.४%	२५.७%	१००.०%
मराठवाडा	२	१५४	०	१०७	२६३
	०.८%	५८.६%	०.०%	४०.७%	१००.०%
विदर्भ	४३५	१५११	८७	३२२	२३५५
	१८.५%	६४.२%	३.७%	१३.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	४	०	५६	६०
	०.०%	६.७%	०.०%	९३.३%	१००.०%
एकूण	४८५	१७२७	९२	५५३	२८५७
	१७.०%	६०.४%	३.२%	१९.४%	१००.०%

तक्ता क्र.९० नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील केवळ १७ टक्के कुटुंबांकडे बंदिस्त नाले आहेत. तर एकूण ६० टक्के कुटुंबे उघड्या गटारातून सांडपाण्याची व्यवस्था केल्याचे सांगतात. विदर्भात सर्वाधिक उघड्या गटारांचे प्रमाण (६४.२ टक्के) आहे. तर मराठवाड्यात हेच प्रमाण ५८. ६ टक्के आहे. एकूण १९.४ टक्के कुटुंबांकडे सांडपाण्याची व्यवस्था नसल्याने हा प्रश्न लागू होत नाही.

तक्ता क्र.९१: विभागनिहाय सांडपाण्याची व्यवस्था नसल्यामागील कारण

विभाग	सांडपाण्याची व्यवस्था नसल्यामागील कारण				एकूण
	आर्थिक तरतुदीचा अभाव	नियोजनाचा अभाव, ग्रामपंचायतीचे दुर्लक्ष व अकार्य क्षमता	गटारे बांधण्यासाठी अपुरी जागा	लागू नाही	
खानदेश	०	२२	०	९	३१
	०.०%	७१.०%	०.०%	२९.०%	१००.०%
कोकण	११	१५	४	११८	१४८
	७.४%	१०.१%	२.७%	७९.७%	१००.०%
मराठवाडा	६	११५	०	१४२	२६३
	२.३%	४३.७%	०.०%	५४.०%	१००.०%
विदर्भ	३९	२५५	१	२०६०	२३५५
	१.७%	१०.८%	०.०%	८७.५%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५७	३	०	०	६०
	९५.०%	५.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	११३	४१०	५	२३२९	२८५७
	४.०%	१४.४%	०.२%	८१.५%	१००.०%

तक्ता क्र.९१ नुसार अनुसुचीत जातीच्या वस्त्यांमध्ये सांडपाण्याची व्यवस्था नसल्यामागील कारणांचे प्रमाण दिसून येते आहे. यात ही व्यवस्था करण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या निधीचा किंवा पैशाचा अभाव असल्याचे कारण संगाणारी एकूण ४ टक्के कुटुंबे आहेत. पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्वाधिक ९५ टक्के कुटुंबांनी आर्थिक तरतुदीच्या अभावाचे कारण सांगितले आहे. अकार्यक्षम ग्रामपंचायत, दुर्लक्ष व नियोजनाचा अभाव यामुळे वस्तीत सांडपाण्याची व्यवस्था होऊ शकली नाही असे सांगणाऱ्या कुटुंबांचे ७१ टक्के प्रमाण खानदेशात तर ४३ टक्के प्रमाण

सोलापूर मधील उघडी गटारे

मराठवाड्यात दिसून येते. तर कोकण विभागातील २.७ टक्के कुटुंबांच्या मते सांडपाण्याची व्यवस्था करण्यासाठी वस्तीत जागेचा अभाव असल्याचे कारण आहे.

तक्ता क्र.९२: विभागनिहाय सांडपाणी व्यवस्था सुधारण्यासाठी वस्तीत केले गेलेले प्रयत्न

विभाग	सांडपाणी व्यवस्था सुधारण्यासाठी वस्तीत केले गेलेले प्रयत्न							एकूण
	ग्रामपंचायतीत पाठपुरावा	जाणीव जग्रीतीचा प्रसार	वैयक्तिक प्रयत्न	दुरुस्ती व देखभाल	तात्पुरती व्यवस्था	कोणतेच प्रयत्न केले नाहीत	लागू नाही .	
खानदेश	०	०	०	०	०	२८	३	३१
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	९०.३%	९.७%	१००.०%
कोकण	०	०	४	०	१२७	२	१५	१४८
	०.०%	०.०%	२.७%	०.०%	८५.८%	१.४%	१०.१%	१००.०%
मराठवाडा	०	०	२	०	८३	१३०	४८	२६३
	०.०%	०.०%	०.८%	०.०%	३१.६%	४९.४%	१८.३%	१००.०%
विदर्भ	४१	२१२	१३	५८	१२२७	७०६	९८	२३५५
	१.७%	९.०%	०.६%	२.५%	५२.१%	३०.०%	४.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	९	०	१	०	१९	८	२३	६०
	१५.०%	०.०%	१.७%	०.०%	३१.७%	१३.३%	३८.३%	१००.०%
एकूण	५०	२१२	२०	५८	१४५६	८७४	१८७	२८५७
	१.८%	७.४%	०.७%	२.०%	५१.०%	३०.६%	६.५%	१००.०%

तक्ता क्र.९२ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्तीत सांडपाण्याची सुधारणा करण्यासाठी काय प्रयत्न केले गेले याचे प्रमाण दिसून येते. ग्रामपंचायती मध्ये सतत संपर्क साधून सांडपाण्याची व्यवस्था करण्यासाठी पाठपुरावा केला जातो असे सांगणाऱ्या पश्चिम महाराष्ट्रातील कुटुंबांचे प्रमाण १५ टक्के व विदर्भागातील कुटुंबांचे प्रमाण १.७ टक्के आहे. विदर्भातील ९ टक्के कुटुंबांनी मात्र सांडपाण्याच्या निचऱ्याबाबत वस्तीत जाणीव जाग्रीती केली जाते असे सांगितले. वैयक्तिक प्रयत्नांतून सांडपाणी व्यवस्था करणाऱ्या कुटुंबांचे प्रणाम अत्यल्प असून ते केवळ विदर्भात २.५ टक्के दिसून येते. तात्पुरुती व्यवस्था उदा. उघडी गटारे किंवा तात्पुरता पाईप टाकून सांडपाण्याची व्यवस्था करणाऱ्या कुटुंबाचे प्रमाण मात्र सर्वधिक असून ते कोकण विभागात ८५.८ टक्के, विदर्भात ५२ टक्के तर मराठवाडा व पश्चिम महाराष्ट्र या दोन्ही विभागात ३१ टक्के एवढे दिसून येते.

तक्ता क्र.९३: विभागनिहाय पिण्याच्या पाण्याच्या सुविधेचे प्रमाण

विभाग	पिण्याच्या पाण्याच्या सुविधेचे प्रमाण		एकूण
	नाही	आहे	
खानदेश	१६	१५	३१
	५१.६%	४८.४%	१००.०%
कोकण	०	१४८	१४८
	०.०%	१००.०%	१००.०%
मराठवाडा	५९	२०४	२६३
	२२.४%	७७.६%	१००.०%
विदर्भ	२१	२३३४	२३५५
	०.९%	९९.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	६०	६०
	०.०%	१००.०%	१००.०%
एकूण	९६	२७६१	२८५७
	३.४%	९६.६%	१००.०%

तक्ता क्र.९३ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील खानदेशातील ५१.६ टक्के कुटुंबांना व मराठवाड्यातील २२.४ टक्के कुटुंबांना पिण्याच्या पाण्याची सुविधा उपलब्ध नसल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र.९४: विभागनिहाय बारमाही स्वरूपात पिण्याचे पाणी उपलब्धतेचे प्रमाण

विभाग	बारमाही स्वरूपात पिण्याचे पाणी उपलब्धतेचे प्रमाण			एकूण
	N.A.	No	Yes	
खानदेश	१७	१४	०	३१
	५४.८%	४५.२%	०.०%	१००.०%
कोकण	०	२७	१२१	१४८
	०.०%	१८.२%	८१.८%	१००.०%
मराठवाडा	५८	४	२०१	२६३
	२२.१%	१.५%	७६.४%	१००.०%
विदर्भ	१७	१९०	२१४८	२३५५
	०.७%	८.१%	९१.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	२	५८	६०
	०.०%	३.३%	९६.७%	१००.०%
एकूण	९२	२३७	२५२८	२८५७
	३.२%	८.३%	८८.५%	१००.०%

तक्ता क्र.९४ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यामध्ये पिण्याच्या पाण्याची बारमाही स्वरूपातील उपलब्धतेचे प्रमाण दिसून येते. या मध्ये खानदेशातील ४५.२ टक्के कुटुंबांना, कोकण मधील १८.२ टक्के कुटुंबांना तर विदर्भातील ८.१ टक्के कुटुंबांना बारमाही स्वरूपातील पिण्याचे पाणी उपलब्ध हो नाही.

तक्ता क्र.९५: विभागनिहाय पिण्याच्या पाण्यासाठी उपलब्ध असलेल्या स्त्रोताचे प्रमाण

विभाग	पिण्याच्या पाण्यासाठी उपलब्ध असलेल्या स्त्रोताचे प्रमाण								
	नदी	नाला	तलाव	विहीर	बोअर	कालवा	हातपंप	नळ	टंकर
खानदेश	०	०	०	३०	१	०	९	१	०
	०.०%	०.०%	०.०%	९६.८%	३.२%	०.०%	२९.०%	३.२%	०.०%
कोकण	२	१	०	९४	१८	१	३	१३४	२०
	१.४%	०.७%	०.०%	६३.५%	१२.२%	०.७%	२.०%	९०.५%	१३.५%
मराठवाडा	८१	३	११०	२२६	४३	१	४८	१८६	१
	३०.८%	१.१%	४१.८%	८५.९%	१६.३%	०.४%	१८.३%	७०.७%	०.४%
विदर्भ	१६	१४	०	८६९	२३४	१०३	१११५	२०६२	०
	०.७%	०.६%	०.०%	३६.९%	९.९%	४.४%	४७.३%	८७.६%	०.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१	०	०	६०	३४	०	१	०	०
	१.७%	०.०%	०.०%	१००.०%	५६.७%	०.०%	१.७%	०.०%	०.०%
एकूण	१००	१८	११०	१२७९	३३०	१०५	११७६	२३८३	२१
	३.५%	०.६%	३.९%	४४.८%	११.६%	३.७%	४१.२%	८३.४%	०.७%

तक्ता क्र.९५ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये सर्वाधिक नळ या स्त्रोतातून पिण्याचे पाणी उपलब्ध होतांना दिसत असले तरी हे एकूण प्रमाण ८३.४ टक्के एवढेच आहे. खानदेशात पिण्याच्या पाण्यासाठी सर्वाधिक कुटुंबे (९६.८ टक्के) विहिरीवर तर २९ टक्के कुटुंबे हातपंपावर अवलंबून आहेत. मराठवाड्यात अजूनही ३० टक्के कुटुंबे नदीवर, ४१.८ टक्के कुटुंबे तलावावर ८५.९ टक्के कुटुंबे विहिरीवर, व १८.३ टक्के कुटुंबे हातपंप वर पिण्याच्या पाण्यासाठी अवलंबून आहेत. कोकण विभागात मात्र सर्वाधिक ९०.५ टक्के कुटुंबांनी नळ असल्याचे सांगिलते. तसेच याच विभागात विहिरी (६३.५ टक्के), बोअर (१२.२ टक्के) व हातपंप (२ टक्के) कुटुंबानी पिण्याच्या पाण्याचे स्त्रोत असल्याचे सांगितले. पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्व १०० टक्के कुटुंबांचा विहीर हा स्त्रोत असल्याचे स्पष्ट दिसते. यावरून अजूनही अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये सर्व कुटुंबांना पिण्याच्या पाण्यासाठी नळ नसल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.९६: विभागनिहाय नदी अंतराचे प्रमाण

विभाग	नदी अंतराचे प्रमाण				एकूण
	० ते १०० मी.	१०० ते १००० मी.	१००० मी. पेक्षा जास्त	लागू .	
खानदेश	०	०	०	३१	३१
	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%	१००.०%
कोकण	०	०	३	१४५	१४८
	०.०%	०.०%	२.०%	९८.०%	१००.०%
मराठवाडा	९	१९	५२	१८३	२६३
	३.४%	७.२%	१९.८%	६९.६%	१००.०%
विदर्भ	१२	३	१	२३३९	२३५५
	०.५%	०.१%	०.०%	९९.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	१	०	५९	६०
	०.०%	१.७%	०.०%	९८.३%	१००.०%
एकूण	२१	२३	५६	२७५७	२८५७
	०.७%	०.८%	२.०%	९६.५%	१००.०%

तक्ता क्र.९६ नुसार सर्वाधिक मराठवाड्यातील कुटुंबांना (१९.८ टक्के) पिण्याच्या पाण्यासाठी नदी १००० मी पेक्षा जास्त अंतरावर उपलब्ध आहे. मराठवाड्यात हेच प्रमाण ० ते १०० मी. साठी ३.४ टक्के तर १०० ते १००० मी साठी ७.२ टक्के एवढे दिसून येते.

तक्ता क्र.९७: विभागनिहाय नदीच्या स्वरूपाचे प्रमाण

विभाग	नदीच्या स्वरूपाचे प्रमाण			एकूण
	लागू नाही	बारमाही	हंगामी	
खानदेश	३१	०	०	३१
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४६	०	२	१४८
	९८.६%	०.०%	१.४%	१००.०%
मराठवाडा	१८२	१६	६५	२६३
	६९.२%	६.१%	२४.७%	१००.०%
विदर्भ	२३३९	१	१५	२३५५
	९९.३%	०.०%	०.६%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५९	१	०	६०
	९८.३%	१.७%	०.०%	१००.०%
एकूण	२७५७	१८	८२	२८५७
	९६.५%	०.६%	२.९%	१००.०%

तक्ता क्र.९७ नुसार ९६.५ टक्के कुटुंबांना नदी या स्त्रोतामार्फत पिण्याचे पाणी उपलब्ध होत नसल्याचे हा प्रश्न लागू होत नाही परंतु एकूण २.९ टक्के कुटुंबांना हंगामी स्वरूपाच्या नदीवर तर केवळ ०.६ टक्के कुटुंबांना बारमाही स्वरूपाच्या नदीवर अवलंबून राहावे लागते. मराठवाड्यातील २४ टक्के कुटुंबे हंगामी नदीवर अवलंबून आहेत.

तक्ता क्र.९८: विभागनिहाय तलाव अंतराचे प्रमाण

विभाग	तलाव अंतराचे प्रमाण			एकूण
	० ते ५०० मी.	५०० ते १००० मी.	लागू नाही	
खानदेश	०	०	३१	३१
	०.०%	०.०%	१००.०%	१००.०%
कोकण	०	०	१४८	१४८
	०.०%	०.०%	१००.०%	१००.०%
मराठवाडा	६२	४८	१५३	२६३
	२३.६%	१८.३%	५८.२%	१००.०%
विदर्भ	०	०	२३५५	२३५५
	०.०%	०.०%	१००.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	६०	६०
	०.०%	०.०%	१००.०%	१००.०%
एकूण	६२	४८	२७४७	२८५७
	२.२%	१.७%	९६.१%	१००.०%

तक्ता क्र.९८ नुसार मराठवाड्यातील २३.६ टक्के कुटुंबांना ० ते ५०० मी अंतरावर, १८.३ टक्के कुटुंबांना ५०० ते १००० मी अंतरावर तलाव उपलब्ध आहे. एकूण कुटुंबांपैकी ९६ टक्के कुटुंबांना हा तलाव स्त्रोत नसल्याने सदर प्रश्न लागू होत नाही.

तक्ता क्र.९९: विभागनिहाय तलावाचा प्रकार

विभाग		तलावाचा प्रकार		एकूण
		लागू नाही	हंगामी	
खानदेश		३१	०	३१
		१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण		१४८	०	१४८
		१००.०%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा		१५३	११०	२६३
		५८.२%	४१.८%	१००.०%
विदर्भ		२३५५	०	२३५५
		१००.०%	०.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र		६०	०	६०
		१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण		२७४७	११०	२८५७
		९६.१%	३.९%	१००.०%

तक्ता क्र. ९९ नुसार सर्व ३.९ टक्के कुटुंबाना हंगामी स्वरूपातील तलावातून पिण्याचे पाणी उपलब्ध होताना दिसते.

तक्ता क्र.१००: विभागनिहाय विहीर अंतराचे प्रमाण

विभाग		विहीर अंतराचे प्रमाण							एकूण
		० ते ५० मी	१०० ते १५० मी	१५० ते २०० मी	२५० ते ३०० मी	५० ते १०० मी	३०० मी पेक्षा जास्त	लागू नाही	
खानदेश		०	०	०	०	०	२९	२	३१
		०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	९३.५%	६.५%	१००.०%
कोकण		२४	७	१४	२	४३	४	५४	१४८
		१६.२%	४.७%	९.५%	१.४%	२९.१%	२.७%	३६.५%	१००.०%
मराठवाडा		१	१	३४	३७	३	१५०	३७	२६३
		०.४%	०.४%	१२.९%	१४.१%	१.१%	५७.०%	१४.१%	१००.०%
विदर्भ		१५९	८६	१६५	१९	२६१	१७८	१४८७	२३५५
		६.८%	३.७%	७.०%	०.८%	११.१%	७.६%	६३.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र		१	०	०	०	०	५९	०	६०
		१.७%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	९८.३%	०.०%	१००.०%
एकूण		१८५	९४	२१३	५८	३०७	४२०	१५८०	२८५७
		६.५%	३.३%	७.५%	२.०%	१०.७%	१४.७%	५५.३%	१००.०%

तक्ता क्र.१०० नुसार ३०० मी अंतरापेक्षा जास्त अंतरावर विहीर उपलब्ध असलेल्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण सर्वाधिक असून ते १४.७ टक्के एवढे दिसते. खानदेशात हे प्रमाण सर्वाधिक असून सर्व ९३.५ टक्के कुटुंबांना विहीर ३०० मी. पेक्षा जास्त अंतरावर उपलब्ध आहे .तसेच मराठवाड्यात हेच प्रमाण ५७ टक्के तर पश्चिम महाराष्ट्रात ९८.३ टक्के एवढे दिसते.

तक्ता क्र.१०१: विभागनिहाय विहिरीचा प्रकार

विभाग	विहिरीचा प्रकार			एकूण
	लागू नाही	बारमाही	हंगामी	
खानदेश	१	३	२७	३१
	३.२%	९.७%	८७.१%	१००.०%
कोकण	५५	८८	५	१४८
	३७.२%	५९.५%	३.४%	१००.०%
मराठवाडा	३७	१७८	४८	२६३
	१४.१%	६७.७%	१८.३%	१००.०%
विदर्भ	१४८६	५७०	२९९	२३५५
	६३.१%	२४.२%	१२.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	६०	०	६०
	०.०%	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	१५७९	८९९	३७९	२८५७
	५५.३%	३१.५%	१३.३%	१००.०%

तक्ता क्र.१०१ नुसार बारमाही स्वरूपाच्या विहिरींचे प्रमाण हंगामी विहिरींच्या तुलनेत अधिक असून ते ३१.५ टक्के एवढे दिसते. खानदेशात ८७ टक्के कुटुंबांना तर मराठवाड्यातील १८ टक्के तर विदर्भातील १२ टक्के कुटुंबांना हंगामी स्वरूपाच्या विहिरीवर पिण्याच्या पाण्यासाठी अवलंबून राहावे लागते.

तक्ता क्र.१०२: विभागनिहाय बोअरवेल/कुपनलिका अंतराचे प्रमाण

विभाग	बोअरवेल/कुपनलिका अंतराचे प्रमाण						एकूण
	० ते २५ मी	२५ ते ५० मी	५० ते ७५ मी	७५ ते १०० मी	१०० मी पेक्षा जास्त	लागू नाही	
खानदेश	०	०	०	०	१	३०	३१
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	३.२%	९६.८%	१००.०%
कोकण	०	०	०	१६	२	१३०	१४८
	०.०%	०.०%	०.०%	१०.८%	१.४%	८७.८%	१००.०%
मराठवाडा	०	०	०	०	४३	२२०	२६३
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१६.३%	८३.७%	१००.०%
विदर्भ	८२	३६	२१	६०	३५	२१२१	२३५५

	३.५%	१.५%	०.९%	२.५%	१.५%	९०.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	०	३४	०	२६	६०
	०.०%	०.०%	०.०%	५६.७%	०.०%	४३.३%	१००.०%
एकूण	८२	३६	२१	११०	८१	२५२७	२८५७
	२.९%	१.३%	०.७%	३.९%	२.८%	८८.४%	१००.०%

तक्ता क्र.१०२ नुसार मराठवाड्यातील १६.३ टक्के कुटुंबांना १०० मी पेक्षा जास्त अंतरावर बोअर पिण्याच्या पाण्यासाठी उपलब्ध आहे. तर पश्चिम महाराष्ट्रातील ५६.७ टक्के कुटुंबांना ७५ ते १०० मी अंतरावर बोअर उपलब्ध आहे. एकूण कुटुंबापैकी सर्वाधिक ३.९ टक्के कुटुंबांना बोअर ७५ ते १०० मी अंतरावर उपलब्ध असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.१०३: विभागनिहाय बोअरवेल/कुपनलिका प्रकारचे प्रमाण

विभाग	**बोअरवेल/कुपनलिका प्रकारचे प्रमाण**			**एकूण**
	हंगामी	**लागू नाही**	**बारमाही**	
खानदेश	१	३०	०	३१
	३.२%	९६.८%	०.०%	१००.०%
कोकण	१६	१३०	२	१४८
	१०.८%	८७.८%	१.४%	१००.०%
मराठवाडा	३६	२२०	७	२६३
	१३.७%	८३.७%	२.७%	१००.०%
विदर्भ	२	२१२१	२३२	२३५५
	०.१%	९०.१%	९.९%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	३३	२६	१	६०
	५५.०%	४३.३%	१.७%	१००.०%
एकूण	८८	२५२७	२४२	२८५७
	३.१%	८८.४%	८.५%	१००.०%

तक्ता क्र.१०३ नुसार पिण्याच्या पाण्यासाठी एकूण ८.५ टक्के कुटुंबांकडील बारमाही स्वरूपाची बोअर तर ३.१ टक्के कुटुंबांकडील हंगामी स्वरुपाची बोअर दिसून येते. पश्चिम माराष्ट्रात हंगामी बोअरचे प्रमाण ५५ टक्के, मराठवाड्यात १३.७ टक्के तर कोकण विभागात हे प्रमाण १०.८ टक्के दिसून येते.

तक्ता क्र.१०४: विभागनिहाय कालव्यांचे अंतर

विभाग	कालवा अंतर		एकूण
	१००० मी	लागू नाही	
खानदेश	०	३१	३१
	०.०%	१००.०%	१००.०%
कोकण	१	१४७	१४८
	०.७%	९९.३%	१००.०%
मराठवाडा	१	२६२	२६३
	०.४%	९९.६%	१००.०%
विदर्भ	१०३	२२५२	२३५५
	४.४%	९५.६%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	६०	६०
	०.०%	१००.०%	१००.०%
एकूण	१०५	२७५२	२८५७
	३.७%	९६.३%	१००.०%

तक्ता क्र.१०४ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील पिण्याच्या पाण्यासाठी कालवा हा स्त्रोत उपलब्ध असलेल्या एकूण सर्व ३.७ टक्के कुटुंबांना तो १००० मी किंवा त्यापेक्षा जास्त अंतरावर उपलब्ध असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.१०५: विभागनिहाय कालवा प्रकारचे प्रमाण

विभाग	कालवा प्रकारचे प्रमाण		एकूण
	लागू नाही	हंगामी	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४७	१	१४८
	९९.३%	०.७%	१००.०%
मराठवाडा	२६२	१	२६३
	९९.६%	०.४%	१००.०%
विदर्भ	२२५२	१०३	२३५५
	९५.६%	४.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२७५२	१०५	२८५७
	९६.३%	३.७%	१००.०%

तक्ता क्र.१०५ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील पिण्याच्या पाण्यासाठी कालवा हा स्त्रोत उपलब्ध असलेल्या एकूण सर्व ३.७ टक्के कुटुंबांच्या मते कालवा हंगामी स्वरूपाचा आहे.

तक्ता क्र.१०६: विभागनिहाय हातपंप अंतराचे प्रमाण

विभाग	हातपंप अंतराचे प्रमाण						एकूण
	०-२५ मी	२५-५० मी	५०-७५ मी	७५ -१०० मी	१०० मी पेक्षा जास्त	N.A.	
खानदेश	०	०	०	०	९	२२	३१
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	२९.०%	७१.०%	१००.०%
कोकण	१	०	२	०	०	१४५	१४८
	०.७%	०.०%	१.४%	०.०%	०.०%	९८.०%	१००.०%
मराठवाडा	३	३२	०	१	११	२१६	२६३
	१.१%	१२.२%	०.०%	०.४%	४.२%	८२.१%	१००.०%
विदर्भ	२२६	२८०	१६६	३०२	१४०	१२४१	२३५५
	९.६%	११.९%	७.०%	१२.८%	५.९%	५२.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	०	०	१	५९	६०
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१.७%	९८.३%	१००.०%
एकूण	२३०	३१२	१६८	३०३	१६१	१६८३	२८५७
	८.१%	१०.९%	५.९%	१०.६%	५.६%	५८.९%	१००.०%

तक्ता क्र.१०६ नुसार २५ मी ५० मी अंतरावर हातपंप उपलब्ध असलेल्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण १०.९ टक्के एवढे तर ७५ ते १०० मी अंतरावर हातपंप असलेल्या कुटुंबांचे प्रमाण १०.६ टक्के एवढे दिसून येते. मराठवाड्यात हे प्रमाण अनुक्रमे १२.२ टक्के व विदर्भात ११.९ टक्के एवढे दिसून येते.

तक्ता क्र.१०७: विभागनिहाय हातपंप प्रकाराचे प्रमाण

विभाग	हातपंप प्रकाराचे प्रमाण			एकूण
	लागू नाही	बारमाही	हंगामी	
खानदेश	२२	०	९	३१
	७१.०%	०.०%	२९.०%	१००.०%
कोकण	१४५	३	०	१४८
	९८.०%	२.०%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	२१६	५	४२	२६३
	८२.१%	१.९%	१६.०%	१००.०%
विदर्भ	१२४१	८७६	२३८	२३५५
	५२.७%	३७.२%	१०.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५९	१	०	६०
	९८.३%	१.७%	०.०%	१००.०%

एकूण	१६८३	८८५	२८९	२८५७
	५८.९%	३१.०%	१०.१%	१००.०%

तक्ता क्र.१०७ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण १०.१ टक्के कुटुंबांना हंगामी स्वरूपाच्या हातपंपातून पिण्याचे पाणी उपलब्ध होते. खानदेशात हे प्रमाण २९ टक्के तर मराठवाड्यात १६ टक्के एवढे आहे.

तक्ता क्र.१०८: विभागनिहाय नळ अंतराचे प्रमाण

विभाग	नळ अंतराचे प्रमाण						एकूण
	० -२५ मी	२५ - ५० मी	५० - ७५ मी	१०० मी पेक्षा जास्त	घरातच	लागू नाही	
खानदेश	०	०	०	०	१	३०	३१
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	३.२%	९६.८%	१००.०%
कोकण	११७	१	०	७	९	१४	१४८
	७९.१%	०.७%	०.०%	४.७%	६.१%	९.५%	१००.०%
मराठवाडा	९३	२९	०	६०	४	७७	२६३
	३५.४%	११.०%	०.०%	२२.८%	१.५%	२९.३%	१००.०%
विदर्भ	५७२	१५४	२२	७८	१२३६	२९३	२३५५
	२४.३%	६.५%	०.९%	३.३%	५२.५%	१२.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	०	०	०	६०	६०
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%	१००.०%
एकूण	७८२	१८४	२२	१४५	१२५०	४७४	२८५७
	२७.४%	६.४%	०.८%	५.१%	४३.८%	१६.६%	१००.०%

तक्ता क्र.१०८ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ४३.८ टक्के कुटुंबांना पिण्याच्या पाण्यासाठी त्यांच्या घरात नळ उपलब्ध असल्याचे दिसते. हे प्रमाण कमी असून चिंताजनक आहे. खानदेशातील केवळ ३.२ टक्के तर मराठवाड्यातील फक्त १.५ टक्के कुटुंबांना त्यांच्या घरात नळातून पिण्याचे पाणी मिळते. हे प्रमाण अत्यंत कमी असल्याचे दिसते. पश्चिम महाराष्ट्रातील एकाही कुटुंबात पिण्याच्या पाण्यासाठी नळ उपलब्ध नसल्याचे स्पष्ट दिसून येते.

तक्ता क्र.१०९: विभागनिहाय नळाचा प्रकार

विभाग	नळाचा प्रकार			एकूण
	लागू नाही	बारमाही	हंगामी	
खानदेश	३०	०	१	३१
	९६.८%	०.०%	३.२%	१००.०%
कोकण	१४	६८	६६	१४८
	९.५%	४५.९%	४४.६%	१००.०%
मराठवाडा	७७	१४९	३७	२६३
	२९.३%	५६.७%	१४.१%	१००.०%
विदर्भ	२९३	१९६०	१०२	२३५५
	१२.४%	८३.२%	४.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	०	६०
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	४७४	२१७७	२०६	२८५७
	१६.६%	७६.२%	७.२%	१००.०%

तक्ता क्र.१०९ नुसार एकूण ७६ टक्के कुटुंबांना बारमाही स्वरूपात नळातून पाणी मिळते. तर अजूनही 7 टक्के कुटुंबांना नळातून येणारे पाणी हंगामी स्वरूपात असते. कोकण विभागात ४४.६ कुटुंबाना पिण्याचे पाणी नळातून हंगामी स्वरुपात मिळते. तर मराठवाड्यात हेच प्रमाण १४.१ टक्के एवढे आहे. ही लक्षात घेण्याजोगी आहे.

तक्ता क्र.११०: विभागनिहाय टँकरचे असणाऱ्यांचे प्रमाण

विभाग	टँकरचे प्रमाण		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१२८	२०	१४८
	८६.५%	१३.५%	१००.०%
मराठवाडा	२६२	१	२६३
	९९.६%	०.४%	१००.०%
विदर्भ	२३५५	०	२३५५
	१००.०%	०.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८३६	२१	२८५७
	९९.३%	०.७%	१००.०%

तक्ता क्र.११० नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये कोकण विभागातील १३.५ टक्के कुटुंबांना पिण्याचे पाणी टँकर या स्त्रोत मार्फत मिळत आहे. तसेच मराठवाड्यात हेच प्रमाण ०.७ टक्के एवढे आहे.

तक्ता क्र.१११: विभागनिहाय टँकर प्रकार

विभाग	टँकर प्रकार		एकूण
	लागू नाही	हंगामी	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१२८	२०	१४८
	८६.५%	१३.५%	१००.०%
मराठवाडा	२६२	१	२६३
	९९.६%	०.४%	१००.०%
विदर्भ	२३५५	०	२३५५
	१००.०%	०.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८३६	२१	२८५७
	९९.३%	०.७%	१००.०%

तक्ता क्र.१११ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील सर्व ०.७ टक्के टँकर ने पिण्याचे पाणी मिळणाऱ्या कुटुंबांना ते हंगामी स्वरुपात दिसत असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.११२: विभागनिहाय पाण्याची सुविधा वस्ती अंतर्गत असल्याचे प्रमाण

विभाग	पाण्याची सुविधा वस्ती अंतर्गत असल्याचे प्रमाण		एकूण
	होय	नाही	
खानदेश	१५	१६	३१
	४८.४%	५१.६%	१००.०%
कोकण	०	१४८	१४८
	०.०%	१००.०%	१००.०%
मराठवाडा	६५	१९८	२६३
	२४.७%	७५.३%	१००.०%
विदर्भ	३५	२३२०	२३५५
	१.५%	९८.५%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	६०	६०
	०.०%	१००.०%	१००.०%
एकूण	११५	२७४२	२८५७
	४.०%	९६.०%	१००.०%

तक्ता क्र.११२ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील अजूनही एकूण ४ टक्के कुटुंबांना त्यांच्या वस्त्यांमध्ये पाण्याची सुविधा उपलब्ध नाही. खानदेशात हेच प्रमाण ४८.४ टक्के एवढे दिसून येते. तर मराठवाड्यातील २४.७ टक्के कुटुंबांना अजूनही वस्ती अंतर्गत पाण्याची सुविधा उपलब्ध नसल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.११३: पिण्याचे पाणी भरण्यासाठी लागणाऱ्या वेळेचे प्रमाण

विभाग	पिण्याचे पाणी भरण्यासाठी लागणाऱ्या वेळेचे प्रमाण					एकूण
	अर्धा तास व त्यापेक्षा कमी	अर्धा तास ते १ तास	१ तास ते २ तास	२ तास व त्यापेक्षा जास्त	लागू नाही	
खानदेश	३	१४	१३	१	०	३१
	९.७%	४५.२%	४१.९%	३.२%	०.०%	१००.०%
कोकण	१३	९७	३४	४	०	१४८
	८.८%	६५.५%	२३.०%	२.७%	०.०%	१००.०%
मराठवाडा	८४	९८	७२	२	७	२६३
	३१.९%	३७.३%	२७.४%	०.८%	२.७%	१००.०%
विदर्भ	१०९८	९२४	३२६	७	०	२३५५
	४६.६%	३९.२%	१३.८%	०.३%	०.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	४९	११	०	०	०	६०
	८१.७%	१८.३%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	१२४७	११४४	४४५	१४	७	२८५७
	४३.६%	४०.०%	१५.६%	०.५%	०.२%	१००.०%

तक्ता क्र.११३ नुसार पिण्याचे पाणी भरण्यासाठी २ तास व त्यापेक्षा जास्त वेळ लागणाऱ्या कुटुंबांचे खानदेशातील प्रमाण ३.२ टक्के तर कोकण विभाग २.७ टक्के एवढे आहे. १ ते २ तास वेळ लागणाऱ्या कुटुंबाचे सर्वाधिक प्रमाण खानदेशात दिसत असून ते ४१.९ टक्के एवढे आहे. हेच प्रमाण मराठवाडा २७ टक्के कोकण २३ टक्के तर विदर्भात १२.८ टक्के असल्याचे स्पष्ट होते. यावरून अजूनही अनुसूचित जातीच्या कुटुंबांना पिण्याच्या पाण्यासाठी वेळ खर्च करून बाहेरून पाणी आणावे लागत असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.११४: विभागनिहाय पिण्याचे पाणी आणण्याचे काम करणारे सदस्य

विभाग	पिण्याचे पाणी आणण्याचे काम करणारे सदस्य						एकूण
	कुटुंबातील सर्व सदस्य	महिला व पुरुष	मुले	पुरुष	मुले व महिला	महिला	
खानदेश	०	१९	१	१	०	१०	३१
	०.०%	६१.३%	३.२%	३.२%	०.०%	३२.३%	१००.०%
कोकण	६	८	०	१५	१	११८	१४८
	४.१%	५.४%	०.०%	१०.१%	०.७%	७९.७%	१००.०%
मराठवाडा	१६	३१	२१	८२	६	१०७	२६३
	६.१%	११.८%	८.०%	३१.२%	२.३%	४०.७%	१००.०%
विदर्भ	८	५४	८८	१०६	१२८	१९७१	२३५५
	०.३%	२.३%	३.७%	४.५%	५.४%	८३.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	४	१	२	३	५०	६०
	०.०%	६.७%	१.७%	३.३%	५.०%	८३.३%	१००.०%
एकूण	३०	११६	१११	२०६	१३८	२२५६	२८५७
	१.१%	४.१%	३.९%	७.२%	४.८%	७९.०%	१००.०%

तक्ता क्र.११४ नुसार एकूण ७९ टक्के कुटुंबातील फक्त महिला पिण्याचे पाणी आणण्याचे काम करणात. यात सर्वाधिक प्रमाण विदर्भ व पश्चिम महाराष्ट्राचे असून ते अनुक्रमे ८३.७ टक्के व ८३.३ टक्के एवढे आहे. तसेच मुलांकडून पाणी भरणाऱ्या कुटुबांचे मराठवाड्यातील प्रमाण ८ टक्के एवढे असून ते चिंताजनक आहे. याउलट फक्त पुरुष पाणी भरण्याचे काम करीत असणाऱ्या कुटुंबाचे एकूण प्रमाण केवळ ७.२ टक्के एवढे असून ते सर्वाधिक मराठवाड्यात ३१.२ टक्के एवढे दिसत आहे. यावरून अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबातील महिलांना असणारे स्थान स्पष्ट होत असून कुटुंबातील कष्टाची कामे महिला मोठ्या प्रमाणात करीत असताना दिसतात.

सोलापूर अनुसूचित जातीच्या वस्तीमधील महिला

तक्ता क्र.११५: विभागनिहाय घरात शौचालय असण्याचे प्रमाण

विभाग	घरात शौचालय असण्याचे प्रमाण		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	२६	५	३१
	८३.९%	१६.१%	१००.०%
कोकण	९	१३९	१४८
	६.१%	९३.९%	१००.०%
मराठवाडा	२०४	५९	२६३
	७७.६%	२२.४%	१००.०%
विदर्भ	८७२	१४८३	२३५५
	३७.०%	६३.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	३४	२६	६०
	५६.७%	४३.३%	१००.०%
एकूण	११४५	१७१२	२८५७
	४०.१%	५९.९%	१००.०%

तक्ता क्र.११५ नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ४० टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या घरात शौचालय नसल्याचे सांगितले. शौचालय नसलेल्या कुटुंबांचे सर्वाधिक प्रमाण खानदेश विभागात ८३.९ टक्के एवढे दिसून येते. तर मराठवाड्यात ७७.६ कुटुंबांकडे अजूनही शौचालय नसल्याचे स्पष्ट होते.

तक्ता क्र.११६: विभागनिहाय सार्वजनिक शौचालय

विभाग	सार्वजनिक शौचालय		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	०	३१	३१
	०.०%	१००.०%	१००.०%
कोकण	५०	९८	१४८
	३३.८%	६६.२%	१००.०%
मराठवाडा	२६२	१	२६३
	९९.६%	०.४%	१००.०%
विदर्भ	२१४७	२०८	२३५५
	९१.२%	८.८%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२५१९	३३८	२८५७
	८८.२%	११.८%	१००.०%

तक्ता क्र.११६ नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ८८ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या वस्तीत सार्वजनिक शौचालय नसल्याचे सांगितले. पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्व १०० टक्के कुटुंबांनी सार्वजनिक शौचालय नसल्याचे सांगितले.

तक्ता क्र.११७: विभागनिहाय सार्वजनिक शौचालयाचा वापर

विभाग	सार्वजनिक शौचालयाचा वापर			एकूण
	लागू नाही	नाही	होय	
खानदेश	०	१६	१५	३१
	०.०%	५१.६%	४८.४%	१००.०%
कोकण	५०	७६	२२	१४८
	३३.८%	५१.४%	१४.९%	१००.०%
मराठवाडा	२६२	०	१	२६३
	९९.६%	०.०%	०.४%	१००.०%
विदर्भ	२१४७	१७४	३४	२३५५
	९१.२%	७.४%	१.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	०	६०
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२५१९	२६६	७२	२८५७
	८८.२%	९.३%	२.५%	१००.०%

तक्ता क्र.११७ अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये ज्याठिकाणी सार्वजनिक शौचालये आहेत अशा कुटुंबांनी त्याचा वापर करतात का नाही याबाबत मत मांडले. तक्ता क्र. नुसार एकूण केवळ २.५ टक्के कुटुंबे सार्वजनिक शौचालयाचा वापर करीत असताना दिसतात. खानदेशात सार्वजनिक शौचालयाचा वापर करीत नसलेल्या ५१.६ टक्के तर वापर करीत असलेल्या ४८.४ टक्के कुटुंबांचे प्रमाण आहे. तसेच विदर्भात ७.४ टक्के कुटुंबे वस्तीत सार्वजनिक शौचालये असूनही त्याचा वापर करीत नाहीत.

अमरावती, अनुसूचित जातीच्या वस्तीमधील शौचालय

तक्ता क्र.११८: विभागनिहाय सार्वजनिक शौचालये वापर करीत नसल्याची कारणे

विभाग	सार्वजनिक शौचालये वापर करीत नसल्याची कारणे						एकूण
	माहित नाही	देखभाल व दुरुस्तीचा अभाव	शौचालय वापराच्या जाग्रीतीचा अभाव	शासन यंत्रणेचे दुर्लक्ष	जास्त दूर अंतरावर शौचालय	लागू नाही	
खानदेश	०	३	११	०	०	१७	३१
	०.०%	९.७%	३५.५%	०.०%	०.०%	५४.८%	१००.०%
कोकण	०	५७	०	५	८	७८	१४८
	०.०%	३८.५%	०.०%	३.४%	५.४%	५२.७%	१००.०%
मराठवाडा	१	०	६	२१८	४	३४	२६३
	०.४%	०.०%	२.३%	८२.९%	१.५%	१२.९%	१००.०%
विदर्भ	२०४	३०	४२	१३७०	२६	६८३	२३५५
	८.७%	१.३%	१.८%	५८.२%	१.१%	२९.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	०	३१	०	२९	६०
	०.०%	०.०%	०.०%	५१.७%	०.०%	४८.३%	१००.०%
एकूण	२०५	९०	५९	१६२४	३८	८४१	२८५७
	७.२%	३.२%	२.१%	५६.८%	१.३%	२९.४%	१००.०%

तक्ता क्र.११८ सार्वजनिक शौचालये नादुरुस्त असल्यामागील कारणांचे प्रमाण तक्ता क्र. मध्ये दर्शविले आहे. यानुसार मराठवाडा विदर्भ व पश्चिम महाराष्ट्रातील अनुक्रमे ८२ टक्के, ५८ टक्के व ५१ टक्के कुटुंबांनी शासन यंत्रणेचे दुर्लक्ष होत असल्याचे सांगितले. तर लोकांमध्ये शौचालय वापराबाबतच्या जाग्रीतीचा अभाव असल्याचे खानदेशातील ३५ टक्के लोकांनी सांगितले. तसेच जास्त अंतरावर शौचालय असणे व शौचालय नादुरुस्त असणे ही कारणे वापर न करण्यामागे दिसून आली.

तसेच सार्वजनिक शौचालय नादुरुस्त असल्यास त्याची काय कारणे आहेत अशा प्रश्नावर शौचालयासाठी पुरेशा जागेचा, पैशाचा व पाण्याचा अभाव, अनियमित देखभाल व दुरुस्ती, अंमलबजावणी करणाऱ्या अधिकाऱ्यांची अकार्यक्षमता, अनियमित वापर, स्वच्छतेचा अभाव, ग्रामपंचायतीचे दुर्लक्ष इ. कारणे कुटुंबांनी सांगितली.

तक्ता क्र.११९: विभागनिहाय उघड्यावर शौचास जाण्याचे प्रमाण

विभाग	उघड्यावर शौचास जाण्याचे प्रमाण		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	२	२९	३१
	६.५%	९३.५%	१००.०%
कोकण	१४५	३	१४८
	९८.०%	२.०%	१००.०%
मराठवाडा	४२	२२१	२६३
	१६.०%	८४.०%	१००.०%
विदर्भ	१४२१	९३४	२३५५
	६०.३%	३९.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	२२	३८	६०
	३६.७%	६३.३%	१००.०%
एकूण	१६३२	१२२५	२८५७
	५७.१%	४२.९%	१००.०%

तक्ता क्र.११९ नुसार खानदेशातील ९३.५ टक्के कुटुंबे उघड्यावर शौचालयास जातात. हेच प्रमाण मराठवाड्यात ८४ टक्के पश्चिम महाराष्ट्रात ६३ टक्के तर विदर्भात ३९ टक्के एवढे असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.१२०: विभागनिहाय उघड्यावर शौचास थांबविण्यासाठी होणारे प्रयत्न

विभाग	उघड्यावर शौचास थांबविण्यासाठी होणारे प्रयत्न							एकूण
	शासकीय यंत्रणेस संपर्क	स्वच्छते बाबत जन जग्रीती	शौचालय बांधकाम	निधी उभार णे	वैयक्तिक शौचालय बांधकाम	लागू नाही	काहीच प्रयत्न नाहीत	
खानदेश	०	१४	१	०	०	०	१६	३१
	०.०%	४५.२%	३.२%	०.०%	०.०%	०.०%	५१.६%	१००.०%
कोकण	०	०	७५	०	१०	६१	२	१४८
	०.०%	०.०%	५०.७%	०.०%	६.८%	४१.२%	१.४%	१००.०%
मराठवाडा	५७	४	४	०	३	४४	१५१	२६३
	२१.७%	१.५%	१.५%	०.०%	१.१%	१६.७%	५७.४%	१००.०%
विदर्भ	२४१	२१३	१३४	१४	३०	१०८२	६४१	२३५५
	१०.२%	९.०%	५.७%	०.६%	१.३%	४५.९%	२७.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१३	०	०	०	०	२२	२५	६०
	२१.७%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	३६.७%	४१.७%	१००.०%
एकूण	३११	२३१	२१४	१४	४३	१२०९	८३५	२८५७
	१०.९%	८.१%	७.५%	०.५%	१.५%	४२.३%	२९.२%	१००.०%

तक्ता क्र.१२० नुसार एकूण १० टक्के कुटुंबांनी शासकीय यंत्रणेस संपर्क साधून उघड्यावर शौचास अटकाव करण्यासाठी प्रयत्न केला हे प्रमाण मराठवाड्यात व पश्चिम महाराष्ट्रात २१ टक्के तर खानदेश व कोकण मध्ये शून्य टक्के दिसून येते. खानदेशातील ४५ टक्के कुटुंबांनी स्वच्छतेबाबत जन जग्रीती करीत असल्याचे सांगितले तर हे प्रमाण कोकण व पश्चिम महाराष्ट्रात शून्य टक्के आहे.शौचालय बांधकाम करून उघड्यावर शौचास जाण्याचे रोखण्याचा प्रयत्न होत असल्याचे कोकण विभागातील ५० टक्के कुटुंबांनी सांगितले. मात्र याचे एकूण प्रमाण केवळ ७.५ टक्के एवढेच दिसून येते. निधी उभारत असल्याचे प्रमाण केवळ विदर्भात असून ते केवळ ०.६ टक्के असे अत्यल्प आहे. काहीच प्रयत्न करीत नसल्याचे संगाणाऱ्या कुटुंबांचे सर्वाधिक प्रमाण दिसत असून ते २९.२ टक्के एवढे आहे. यामध्ये खानदेश मराठवाडा पश्चिम महाराष्ट्र येथे अनुक्रमे ५१ टक्के ५७ टक्के व ४७ टक्के कुटुंबांनी वस्तीत उघड्यावर शौचास जाण्यास अटकाव करण्यासाठी काहीच प्रयत्न होत नसल्याचे सांगितले.

तक्ता क्र.१२१: विभागनिहाय न्हाणी घर / मोरी

विभाग	न्हाणी घर /मोरी		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	६	२५	३१
	१९.४%	८०.६%	१००.०%
कोकण	५	१४३	१४८
	३.४%	९६.६%	१००.०%
मराठवाडा	१८	२४५	२६३
	६.८%	९३.२%	१००.०%
विदर्भ	१५७	२१९८	२३५५
	६.७%	९३.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५	५५	६०
	८.३%	९१.७%	१००.०%
एकूण	१९१	२६६६	२८५७
	६.७%	९३.३%	१००.०%

तक्ता क्र.१२१ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ९३ टक्के कुटुंबांकडे न्हाणी घर आहे परंतु खानदेश मधील अजूनही १९.४ टक्के कुटुंबांकडे तर पश्चिम महाराष्ट्रातील ८.३ टक्के कुटुंबांकडे न्हाणी घर नसल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.१२२: विभागनिहाय न्हाणी घराचा प्रकार

विभाग	न्हाणी घराचा प्रकार			एकूण
	बंदिस्त	उघडे	लागू नाही	
खानदेश	९	१६	६	३१
	२९.०%	५१.६%	१९.४%	१००.०%
कोकण	१०७	३६	५	१४८
	७२.३%	२४.३%	३.४%	१००.०%
मराठवाडा	५४	१९१	१८	२६३
	२०.५%	७२.६%	६.८%	१००.०%
विदर्भ	१४४५	७५३	१५७	२३५५
	६१.४%	३२.०%	६.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	४५	१०	५	६०
	७५.०%	१६.७%	८.३%	१००.०%
एकूण	१६६०	१००६	१९१	२८५७
	५८.१%	३५.२%	६.७%	१००.०%

तक्ता क्र.१२२ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये न्हाणी घर असलेल्या एकूण ३५ टक्के कुटुंबांकडे उघडी न्हाणी घरं आहेत. यात मराठवाड्यात ७२.६ टक्के तर खानदेशात ५१.६ टक्के एवढे एवढे प्रमाण असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.१२३: विभागनिहाय कचराकुंडी असण्याचे प्रमाण

विभाग	कचराकुंडी असण्याचे प्रमाण		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	६६	८२	१४८
	४४.६%	५५.४%	१००.०%
मराठवाडा	२५२	११	२६३
	९५.८%	४.२%	१००.०%
विदर्भ	२२०३	१५२	२३५५
	९३.५%	६.५%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२६१२	२४५	२८५७
	९१.४%	८.६%	१००.०%

तक्ता क्र.१२३ नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये एकूण ९१.४ टक्के कुटुंबांनी कचरा कुंडी नसल्याचे सांगितले. यानुसार खानदेश व पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्व १०० टक्के कुटुंबांनी वस्तीत कचरा कुंडी नसल्याचे सांगितले. केवळ कोकण विभागातच मोठ्या प्रमाणात कचराकुंडी असल्याचे दिसून येते. हे प्रमाण ५५.४ टक्के आहे.

तक्ता क्र.१२४: विभागनिहाय कचराकुंडी नियमित रिकामी करण्याचे प्रमाण

विभाग	कचराकुंडी नियमित रिकामी करण्याचे प्रमाण			एकूण
	लागू नाही	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	०	३१
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	६६	३६	४६	१४८
	४४.६%	२४.३%	३१.१%	१००.०%
मराठवाडा	२५२	०	११	२६३
	९५.८%	०.०%	४.२%	१००.०%
विदर्भ	२२०३	५६	९६	२३५५
	९३.५%	२.४%	४.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	०	६०
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२६१२	९२	१५३	२८५७
	९१.४%	३.२%	५.४%	१००.०%

तक्ता क्र.१२४ नुसार कोकण विभागातील २४.३ टक्के कुटुंबांनी कचरा कुंडी नियमितपणे रिकामी केली जात नसल्याचे सांगितले. एकूण प्रमाणाच्या ५.४ टक्केच कुटुंबांनी नियमितपणे कचरापेटी रिकामी केली जात असल्याचे सांगितले.

वस्तीमधील उघड्यावर टाकलेला कचरा

तक्ता क्र.१२५: विभागनिहाय नियमितपणे कचरापेटी रिकामी केली जात नसल्याचे कारण

विभाग	कचरापेटी रिकामी केली जात नसल्याचे कारण			एकूण
	ग्रामपंचायतीचे दुर्लक्ष	स्वच्छता कामगारांचे दुर्लक्ष, अनियमितपणा	लागू नाही	
खानदेश	०	०	३१	३१
	०.०%	०.०%	१००.०%	१००.०%
कोकण	१३	२३	११२	१४८
	८.८%	१५.५%	७५.७%	१००.०%
मराठवाडा	०	०	२६३	२६३
	०.०%	०.०%	१००.०%	१००.०%
विदर्भ	५६	०	२२९९	२३५५
	२.४%	०.०%	९७.६%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	६०	६०
	०.०%	०.०%	१००.०%	१००.०%
एकूण	६९	२३	२७६५	२८५७
	२.४%	०.८%	९६.८%	१००.०%

तक्ता क्र.१२५ नुसार नियमितपणे कचरापेटी रिकामी केली जात नसल्यामागे कोकण विभागातील ग्रामपंचायतीचे दुर्लक्ष असल्याचे ८.८ टक्के कुटुंबांनी तर स्वच्छता कामगारांचे दुर्लक्ष-अनियमितपणा असल्याचे १५.५ टक्के कुटुंबांनी कारण सांगितले. याचे एकूण प्रमाणात अनुक्रमे २.४ टक्के व ०.८ टक्के एवढे प्रमाण दिसून येते.

तक्ता क्र.१२६: विभागनिहाय घरात विजेचे कनेक्शन असण्याचे प्रमाण

विभाग	घरात विजेचे कनेक्शन असण्याचे प्रमाण		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३	२८	३१
	९.७%	९०.३%	१००.०%
कोकण	०	१४८	१४८
	०.०%	१००.०%	१००.०%
मराठवाडा	११	२५२	२६३
	४.२%	९५.८%	१००.०%
विदर्भ	८३	२२७२	२३५५
	३.५%	९६.५%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	३	५७	६०
	५.०%	९५.०%	१००.०%
एकूण	१००	२७५७	२८५७
	३.५%	९६.५%	१००.०%

तक्ता क्र.१२६ नुसार महाराष्ट्रातील ५० टक्के जास्त अनुसूचित जातीची लोकसंख्या असलेल्या वस्त्यांमध्येएकूण ९५ टक्के कुटुंबांनी विजेचे कनेक्शन असल्याचे सांगितले तर ५ टक्के कुटुंबांनी हे कनेक्शन नसल्याचे सांगितले. खानदेशातील ९.५ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या घरात विजेचे कनेक्शन नाही म्हणून सांगितले.

तक्ता क्र.१२७: विभागनिहाय विजेच्या कनेक्शचा प्रकार

विभाग	विजेच्या कनेक्शचा प्रकार				एकूण
	स्वत:च्या मीटरद्वारे	बेकायदेशीर	लागू नाही	भाड्याने	
खानदेश	२१	४	३	३	३१
	६७.७%	१२.९%	९.७%	९.७%	१००.०%
कोकण	१४३	०	०	५	१४८
	९६.६%	०.०%	०.०%	३.४%	१००.०%
मराठवाडा	१५८	३५	११	५९	२६३
	६०.१%	१३.३%	४.२%	२२.४%	१००.०%
विदर्भ	१९०६	५७	८३	३०९	२३५५
	८०.९%	२.४%	३.५%	१३.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१७	०	३	४०	६०
	२८.३%	०.०%	५.०%	६६.७%	१००.०%
एकूण	२२४५	९६	१००	४१६	२८५७
	७८.६%	३.४%	३.५%	१४.६%	१००.०%

तक्ता क्र.१२७ नुसार एकूण १४.६ टक्के कुटुंबाकडे भाड्याचे विजेचे कनेक्शन आहे. तर ७८.६ टक्के कुटुंबे स्वत:च्या मीटर द्वारे विजेचे कनेक्शन वापरतात. मात्र एकूण ३.४ टक्के कुटुंबांनी बेकायदेशीर रित्या विजेचे कनेक्शन असल्याचे सांगितले. हे प्रमाण खानदेश मध्ये १२.९ टक्के तर मराठवाड्यात १३.३ टक्के एवढे दिसते.

तक्ता क्र.१२८: विभागनिहाय वस्तीमध्ये पथदिवे

विभाग	वस्तीमध्ये पथदिवे		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	२	२९	३१
	६.५%	९३.५%	१००.०%
कोकण	९	१३९	१४८
	६.१%	९३.९%	१००.०%
मराठवाडा	९०	१७३	२६३
	३४.२%	६५.८%	१००.०%

विदर्भ	४८	२३०७	२३५५
	२.०%	९८.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६	५४	६०
	१०.०%	९०.०%	१००.०%
एकूण	१५५	२७०२	२८५७
	५.४%	९४.६%	१००.०%

तक्ता क्र.१२८ नुसार एकूण ९४.६ टक्के कुटुंबांनी वस्तीमध्ये पथदिवे असल्याचे सांगितले. परंतु मराठवाड्यातील ३४.२ टक्के कुटुंबांनी वस्तीत पथदिवे नाहीत असे म्हटले आहे. पश्चिम महाराष्ट्रात हेच प्रमाण १० टक्के आहे.

तक्ता क्र.१२९: विभागनिहाय पथदिवे नसल्यामागील करणे

विभाग	पथदिवे नसल्यामागील करणे				एकूण
	पूर्वीपासून नसल्याने आत्ताही नाहीत	ग्रामपंचायत दुर्लक्ष करते	लागू नाही	लहान/दुर्गम/ डोंगराळ भागातील वस्त्या	
खानदेश	०	२	२९	०	३१
	०.०%	६.५%	९३.५%	०.०%	१००.०%
कोकण	१	७	१३९	१	१४८
	०.७%	४.७%	९३.९%	०.७%	१००.०%
मराठवाडा	३०	५६	१७३	४	२६३
	११.४%	२१.३%	६५.८%	१.५%	१००.०%
विदर्भ	२	४१	२३०७	५	२३५५
	०.१%	१.७%	९८.०%	०.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१	५	५४	०	६०
	१.७%	८.३%	९०.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	३४	१११	२७०२	१०	२८५७
	१.२%	३.९%	९४.६%	०.४%	१००.०%

तक्ता क्र.१२९ नुसार पथदिवे वस्तीत नसल्यामागील कारणांचे प्रमाण दिले आहे. यानुसार एकूण ३.९ टक्के कुटुंबांनी ग्राम पंचायतीचे दुर्लक्ष असल्याचे म्हटले आहे. याचे प्रमाण मराठवाड्यात २१.३ टक्के आहे. तर पूर्वीपासूनच पथ दिवे नाहीत तेव्हा आताही नाही असे म्हणणारे एकूण १.२ टक्के कुटुंबे आहेत. हे प्रमाण मराठवाड्यात ११.४ टक्के तर खानदेशात शून्य टक्के आहे. वस्त्या लहान किंवा, दुर्गम भागात असल्याने पथदिवे अजूनही लागले नसल्याचे सांगणाऱ्या कुटुंबांचे एकूण ०.४ टक्के प्रमाण असून ते मराठवाड्यात

१.५ टक्के तर कोकण विभागात ०.७ टक्के एवढे आहे. ९४.६ टक्के कुटुंबांना हा प्रश्न विचारला नाही कारण त्यांनी पथदिवे वस्ती असल्याचे सांगितले.

तक्ता क्र.१३०: विभागनिहाय पथदिवे चालू अवस्थेत असण्याचे प्रमाण

विभाग	पथदिवे चालू अवस्थेत असण्याचे प्रमाण			एकूण
	नाही	होय	लागू नाही	
खानदेश	७	२२	२	३१
	२२.६%	७१.०%	६.५%	१००.०%
कोकण	२६	११३	९	१४८
	१७.६%	७६.४%	६.१%	१००.०%
मराठवाडा	६	१६७	९०	२६३
	२.३%	६३.५%	३४.२%	१००.०%
विदर्भ	९१	२२१६	४८	२३५५
	३.९%	९४.१%	२.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१०	४४	६	६०
	१६.७%	७३.३%	१०.०%	१००.०%
एकूण	१४०	२५६२	१५५	२८५७
	४.९%	८९.७%	५.४%	१००.०%

तक्ता क्र.१३० अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये पथदिवे आहेत पण ते चालू अवस्थेत आहेत का याचे प्रमाण तक्ता क्र दिसून येते. एकूण ८९.७ टक्के कुटुंबांनी पथ दिवे चालू आवस्थेत असल्याचे सांगितले. खानदेशातील २२.६ टक्के पश्चिम महाराष्ट्रातील १६.७ टक्के तर कोकण विभागातील १७.६ टक्के कुटुंबांनी वस्तीत पथदिवे चालू अवस्थेत नसल्याचे म्हटले आहे.

अनुसूचित जातीच्या सोलापूर वस्तीमधील सौर दिवा

तक्ता क्र.१३१: विभागनिहाय पथदिव्यांसाठी अपारंपरिक उर्जा स्त्रोताचा वापर करण्याचे प्रमाण

विभाग	पथदिव्यांसाठी अपारंपरिक उर्जा स्त्रोताचा वापर करण्याचे प्रमाण			एकूण
	लागू नाही	नाही	होय	
खानदेश	२४	७	०	३१
	७७.४%	२२.६%	०.०%	१००.०%
कोकण	२	४८	९८	१४८
	१.४%	३२.४%	६६.२%	१००.०%
मराठवाडा	९३	८१	८९	२६३
	३५.४%	३०.८%	३३.८%	१००.०%
विदर्भ	११०	९११	१३३४	२३५५
	४.७%	३८.७%	५६.६%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१	०	५९	६०
	१.७%	०.०%	९८.३%	१००.०%
एकूण	२३०	१०४७	१५८०	२८५७
	८.१%	३६.६%	५५.३%	१००.०%

तक्ता क्र.१३१ नुसार केवळ ५५.३ टक्के कुटुंबांनी पारंपारीक उर्जा स्त्रोत जसे की, पवन ऊर्जा, सौर ऊर्जा इ. चा पथदिव्यासाठी वापर केला जात असल्याचे सांगितले. यात सर्वाधिक वापर पश्चिम महाराष्ट्रात ९८.३ टक्के तर कोकण विभागात ६६ टक्के एवढा दिसून येतो. तर खानदेशात हे प्रमाण शून्य टक्के आहे.

तक्ता क्र.१३२: विभागनिहाय कुटुंबांना प्रकाश देणारी उपरणे असण्याचे प्रमाण

विभाग	कुटुंबांना प्रकाश देणारी उपरणे असण्याचे प्रमाण						
	बल्ब	ट्यूब	कंदील	रॉकेल दिवा	मेणबत्ती	बॅटरी दिवा	LED
खानदेश	२९	११	१०	१२	०	२	०
	९३.५%	३५.५%	३२.३%	३८.७%	०.०%	६.५%	०.०%
कोकण	१४७	१२९	३९	८५	५२	२९	५
	९९.३%	८७.२%	२६.४%	५७.४%	३५.१%	१९.६%	३.४%
मराठवाडा	२४४	२२	८८	२३६	२०	१६	२१
	९२.८%	८.४%	३३.५%	८९.७%	७.६%	६.१%	८.०%
विदर्भ	१९४६	५६९	८०४	१५४१	५५३	२५९	८५८
	८२.६%	२४.२%	३४.१%	६५.४%	२३.५%	११.०%	३६.४%
पश्चिम महाराष्ट्र	५५	२	०	४४	१	०	०
	९१.७%	३.३%	०.०%	७३.३%	१.७%	०.०%	०.०%
एकूण	२४२१	७३३	९४१	१९१८	६२६	३०६	८८४
	८४.७%	२५.७%	३२.९%	६७.१%	२१.९%	१०.७%	३०.९%

तक्ता क्र.१३२ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबामध्ये प्रकाश देणारी उपरणे असण्याचे प्रमाण दिसत आहे. यानुसार सर्वाधिक बल्ब असण्याचे एकूण प्रमाण (८४.७ टक्के) दिसत आहे. या खालोखाल रॉकेलच्या दिव्याचे एकूण प्रमाण ६७.१ टक्के तर कंदील चे प्रमाण ३२.९ टक्के आहे. आधुनिक बॅटरीवरील दिव्याचे प्रमाण सर्वात कमी असून ते केवळ १०.७ टक्के एवढे आहे. यावरून अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये बल्ब व रॉकेल च्या दिव्याचा प्रकाश मिळविण्यासाठी अधिक वापर होत असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.१३३: विभागनिहाय स्वयंपाकासाठी इंधन म्हणून वापरात येणाऱ्या साधनांचे प्रमाण

विभाग	स्वयंपाकासाठी इंधन म्हणून वापरात येणाऱ्या साधनांचे प्रमाण							
	केरोसीन	LPG/ PNG	वीज	लाकडे	सौर उर्जा	बयोगस	कोळसा	गोवऱ्या
खानदेश	२	१	०	२८	०	०	०	१०
	६.५%	३.२%	०.०%	९०.३%	०.०%	०.०%	०.०%	३२.३%
कोकण	१०६	१४१	२२	११४	२	०	०	५
	७१.६%	९५.३%	१४.९%	७७.०%	१.४%	०.०%	०.०%	३.४%
मराठवाडा	२२४	९३	८५	२३३	०	२	४०	१९४
	८५.२%	३५.४%	३२.३%	८८.६%	०.०%	०.८%	१५.२%	७३.८%
विदर्भ	३१४	१३५५	५५	१९६८	९	९	६६	७०४
	१३.३%	५७.५%	२.३%	८३.६%	०.४%	०.४%	२.८%	२९.९%
पश्चिम महाराष्ट्र	४३	१७	१२	५६	०	०	३	३६
	७१.७%	२८.३%	२०.०%	९३.३%	०.०%	०.०%	५.०%	६०.०%
एकूण	६८९	१६०७	१७४	२३९९	११	११	१०९	९४९
	२४.१%	५६.२%	६.१%	८४.०%	०.४%	०.४%	३.८%	३३.२%

तक्ता क्र.१३३ नुसार अनुसूचीत जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांमध्ये स्वयंपाकासाठी इंधन म्हणून वापरण्यात येणाऱ्या साधनांचे प्रमाण दिसून येते. यात सर्वाधिक एकूण प्रमाण चूल्हीसाठी लाकूड वापरण्याचे ८४ टक्के एवढे दिसून येते. पश्चिम महाराष्ट्रात सर्वात जास्त ९३ टक्के तर खानदेशात ९० टक्के कुटुंबे लाकडे अजूनही स्वयंपाकासाठी लाकडे वापरतात. LPG/ PNG वापरण्याचे सर्वात कमी प्रमाण खानदेशात ३.२ टक्के एव्हढे दिसून येते. तसेच केरोसीनचा इंधन म्हणून वापर करण्याचे प्रमाण खानदेशात ६. टक्के व विदर्भात १३.३ इतके दिसते. याउलट सौर उर्जा, बायोगॅस व कोळसा वापराचे अत्यल्प आहे. खानदेश व पश्चिम महाराष्ट्र या दोन्ही विभागात सौर उर्जा, बायोगॅस वापराचे प्रमाण शून्य टक्के आहे. तर कोकण विभागात कोळसा व बायोगॅस वापराचे प्रमाण शून्य टक्के दिसून येते. मराठवाड्यात अजूनही ७३ टक्के कुटुंबे स्वयंपाकासाठी गोवऱ्या इंधन म्हणून वापरतात.

तक्ता क्र.१३४: विभागनिहाय स्वतंत्र स्वयंपाकघर

विभाग	स्वतंत्र स्वयंपाकघर		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	२३	८	३१
	७४.२%	२५.८%	१००.०%
कोकण	३२	११६	१४८
	२१.६%	७८.४%	१००.०%
मराठवाडा	२२९	३४	२६३
	८७.१%	१२.९%	१००.०%
विदर्भ	११८२	११७३	२३५५
	५०.२%	४९.८%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	४१	१९	६०
	६८.३%	३१.७%	१००.०%
एकूण	१५०७	१३५०	२८५७
	५२.७%	४७.३%	१००.०%

तक्ता क्र.१३४ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांमध्ये स्वतंत्र स्वयंपाक घरअसण्याचे प्रमाण दिसून येते. यामध्ये मराठवाड्यात हे प्रमाण सर्वात कमी केवळ १२.९ टक्के एवढे दिसून येते. तर खानदेशातील केवळ २५.८ व पश्चिम महाराष्ट्रात ३१.७ टक्के एवढेच दिसून येते. यावरून अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांमध्ये स्वतंत्र स्वयंपाक घराचे एकूण प्रमाण निम्म्यापेक्षा कमी (४७.३ टक्के) दिसून येते.

तक्ता क्र.१३५: विभागनिहाय पुरुषांचे बचत गटात सहभागी असण्याचे प्रमाण

विभाग	पुरुषांचे ब.ग. सहभागी असण्याचे प्रमाण		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	९०	५८	१४८
	६०.८%	३९.२%	१००.०%
मराठवाडा	२५७	६	२६३
	९७.७%	२.३%	१००.०%
विदर्भ	२३१७	३८	२३५५
	९८.४%	१.६%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	४९	११	६०
	८१.७%	१८.३%	१००.०%
एकूण	२७४४	११३	२८५७
	९६.०%	४.०%	१००.०%

तक्ता क्र.१३५ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये पुरुषांचे बचत गटात सहभागी असण्याचे प्रमाण फारसे दिसून येत नाही. हे प्रमाण खानदेश विभागात शून्य टक्के आहे. तर मराठवाडा व विदर्भात ते अनुक्रमे २.३ टक्के व १.६ टक्के दिसून येते. एकूण प्रमाणाच्या केवळ ४ टक्के कुटुंबातील पुरुष बचत गटात सहभागी असल्याचे दिसते.

अनुसूचित जातीच्या वस्तीमधील महिला व पुरुषांचा गट

तक्ता क्र.१३६: विभागनिहाय वस्तीत महिला मंडळाचे प्रमाण

विभाग	वस्तीत महिला मंडळाचे प्रमाण		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	४६	१०२	१४८
	३१.१%	६८.९%	१००.०%
मराठवाडा	२४४	१९	२६३
	९२.८%	७.२%	१००.०%
विदर्भ	१४७६	८७९	२३५५
	६२.७%	३७.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१	५९	६०
	१.७%	९८.३%	१००.०%
एकूण	१७९८	१०५९	२८५७
	६२.९%	३७.१%	१००.०%

तक्ता क्र.१३६ नुसार खानदेशातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये महिला मंडळे असण्याचे प्रमाण शून्य टक्के आहे. मराठवाड व विदर्भात अनुक्रमे ७.२ टक्के व ३७.३ टक्के कुटुंबांनी वस्तीत महिला मंडळे असल्याचे सांगितले. यावरून अनुसूचित जातीच्या वस्तीत महिला मंडळे असण्याचे प्रमाण अत्यंत कमी असून महिलांच्या संघटन क्षमतेविषयीची कमतरता दिसून येते.

तक्ता क्र.१३७: विभागनिहाय महिलांचे महिला मंडळांमध्ये सहभागी होण्याचे प्रमाण

विभाग	महिलांचे महिला मंडळांमध्ये सहभागी होण्याचे प्रमाण			एकूण
	लागू नाही	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	०	३१
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	४६	५३	४९	१४८
	३१.१%	३५.८%	३३.१%	१००.०%
मराठवाडा	२४४	६	१३	२६३
	९२.८%	२.३%	४.९%	१००.०%
विदर्भ	१४७६	१९५	६८४	२३५५
	६२.७%	८.३%	२९.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१	२०	३९	६०
	१.७%	३३.३%	६५.०%	१००.०%
एकूण	१७९८	२७४	७८५	२८५७
	६२.९%	९.६%	२७.५%	१००.०%

तक्ता क्र.१३७ नुसार महिला मंडळे आहेत अशा वस्त्यांमधील कुटुंबांतील महिला त्या महिला मंडळात सहभागी होतात का याचे प्रमाण दिसून येते. यानुसार कोकण विभागातील ३५.८ टक्के व पश्चिम महाराष्ट्रातील ३३.३ टक्के कुटुंबातील महिला त्यांच्या वस्तीत असणाऱ्या महिला मंडळात सहभागी होत नाहीत. हे प्रमाण एकूण प्रमाणाच्या ९.६ टक्के एवढे दिसून येते.

तक्ता क्र.१३८: विभागनिहाय महिला बचत गटांचे प्रमाण

विभाग	महिला बचत गटांचे प्रमाण		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	५	२६	३१
	१६.१%	८३.९%	१००.०%
कोकण	५	१४३	१४८
	३.४%	९६.६%	१००.०%
मराठवाडा	५	२५८	२६३
	१.९%	९८.१%	१००.०%
विदर्भ	४८५	१८७०	२३५५
	२०.६%	७९.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	२	५८	६०
	३.३%	९६.७%	१००.०%
एकूण	५०२	२३५५	२८५७
	१७.६%	८२.४%	१००.०%

तक्ता क्र.१३८ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये अजूनही विदर्भातील २०.६ टक्के व खानदेश विभागातील १६.१ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या वस्तीत महिला बचत गट नसल्याचे सांगितले. एकूण प्रमाणाच्या १७.६ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या वस्तीत महिला बचत गट नसल्याचे सांगितले आहे.

तक्ता क्र.१३९: विभागनिहाय महिलांचे बचत गटात सदस्य असण्याचे प्रमाण

विभाग	महिलांचे बचत गटात सदस्य असण्याचे प्रमाण			एकूण
	नाही	होय	लागू नाही	
खानदेश	१३	१३	५	३१
	४१.९%	४१.९%	१६.१%	१००.०%
कोकण	१०१	४२	५	१४८
	६८.२%	२८.४%	३.४%	१००.०%
मराठवाडा	१८९	६९	५	२६३
	७१.९%	२६.२%	१.९%	१००.०%
विदर्भ	१२४८	६२२	४८५	२३५५
	५३.०%	२६.४%	२०.६%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	२९	२९	२	६०
	४८.३%	४८.३%	३.३%	१००.०%
एकूण	१५८०	७७५	५०२	२८५७
	५५.३%	२७.१%	१७.६%	१००.०%

तक्ता क्र.१३९ नुसार अनुसुचीत जातीच्या वस्त्यांमध्ये केवळ २७ टक्केच कुटुंबातील महिला बचत गटात सदस्य आहेत. मराठवाडा विभागतिल ७१.९ टक्के, कोकण विभागातील ६८.२ टक्के तर विदर्भातील ५३ टक्के कुटुंबांनी महिला बचत गटात सदस्य नसल्याचे सांगितले. यावरून अनुसूचीत जातीच्या वस्त्यांमध्ये महिलांचा आर्थिक बचत करणे, संघटीत होणे याबाबतचा कल कमी असल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र.१४०: विभागनिहाय युवक मंडळे

विभाग	युवक मंडळे		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	४१	१०७	१४८
	२७.७%	७२.३%	१००.०%
मराठवाडा	५६	२०७	२६३
	२१.३%	७८.७%	१००.०%
विदर्भ	१५४१	८१४	२३५५

	६५.४%	३४.६%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	३	५७	६०
	५.०%	९५.०%	१००.०%
एकूण	१६७२	११८५	२८५७
	५८.५%	४१.५%	१००.०%

तक्ता क्र.१४० नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये युवक मंडळांचे प्रमाण दिसून येते. खानदेश मधील १०० टक्के कुटुंबांनी युवक मंडळे नसल्याचे सांगितले. विदर्भात हेच प्रमाण ६५.४ टक्के दिसून येते. एकूणच ५८.५ टक्के कुटुंबांच्या मते अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये युवक मंडळे नाहीत.

तक्ता क्र.१४१: विभागनिहाय युवक मंडळात सदस्य असण्याचे प्रमाण

विभाग	युवक मंडळात सदस्य असण्याचे प्रमाण			एकूण
	होय	नाही	लागू नाही	
खानदेश	०	०	३१	३१
	०.०%	०.०%	१००.०%	१००.०%
कोकण	७१	६३	१४	१४८
	४८.०%	४२.६%	९.५%	१००.०%
मराठवाडा	११	११९	१३३	२६३
	४.२%	४५.२%	५०.६%	१००.०%
विदर्भ	१३७	६८८	१५३०	२३५५
	५.८%	२९.२%	६५.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	३५	२२	३	६०
	५८.३%	३६.७%	५.०%	१००.०%
एकूण	२५४	८९२	१७११	२८५७
	८.९%	३१.२%	५९.९%	१००.०%

तक्ता क्र.१४१ नुसार केवळ ८.९ टक्के कुटुंबातील सदस्य युवक मंडळात सदस्य आहेत. खानदेशात हे प्रमाण शून्य टक्के आहे. तर मराठवाडा व विदर्भात अनुक्रमे ४.२ टक्के व ५.८ टक्के एवढे अत्यल्प प्रमाण दिसून येते.

तक्ता क्र.१४२: विभागनिहाय युवक मंडळात सहभागी होण्याचे प्रमाण

विभाग	युवक मंडळात सहभागी होण्याचे प्रमाण			एकूण
	लागू नाही	नाही	होय	
खानदेश	२६	५	०	३१
	८३.९%	१६.१%	०.०%	१००.०%
कोकण	१९	३१	९८	१४८
	१२.८%	२०.९%	६६.२%	१००.०%
मराठवाडा	१४६	६४	५३	२६३
	५५.५%	२४.३%	२०.२%	१००.०%
विदर्भ	१५८२	३१९	४५४	२३५५
	६७.२%	१३.५%	१९.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५	१४	४१	६०
	८.३%	२३.३%	६८.३%	१००.०%
एकूण	१७७८	४३३	६४६	२८५७
	६२.२%	१५.२%	२२.६%	१००.०%

तक्ता क्र.१४२ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील केवळ २२.३ टक्के कुटुंबातील सदस्य त्यांच्या वस्तीत असलेल्या युवक मंडळात सहभागी होतात. विदर्भात हे प्रमाण सर्वात कमी असून ते १९.३ टक्के एवढे दिसत आहे.

तक्ता क्र.१४३: विभागनिहाय घरकुल योजनेचा लाभ घेण्याचे प्रमाण

विभाग	घरकुल योजनेचा लाभ घेण्याचे प्रमाण		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	२५	६	३१
	८०.६%	१९.४%	१००.०%
कोकण	१०७	४१	१४८
	७२.३%	२७.७%	१००.०%
मराठवाडा	२२३	४०	२६३
	८४.८%	१५.२%	१००.०%
विदर्भ	१२२८	११२७	२३५५
	५२.१%	४७.९%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	४६	१४	६०
	७६.७%	२३.३%	१००.०%
एकूण	१६२९	१२२८	२८५७
	५७.०%	४३.०%	१००.०%

तक्ता क्र.१४३ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ५७ टक्के कुटुंबांनी घरकुल योजनेचा लाभ घेतलेला नाही. लाभ न घेण्याऱ्या सर्वात जास्त कुटुंबांचे प्रमाण मराठवाड्यात ८४.८ टक्के एवढे दिसून येते. तर खानदेशातील देखील ८०.६ टक्के कुटुंबांनी अजूनही घरकुल योजनेचा लाभ घेतला नाही.

घरकुल योजनेचा अद्याप लाभ न घेण्यामागील कारणे विचारली असता अपुरी कागदपत्रे असल्याने, घरकुल योजनेची माहिती नसल्याने, ग्रामपंचायत व अंमलबजवणी अधिकाऱ्यांची अकार्यक्षमता, स्वत:ची जमीन नाही, पात्रता नाही, पाठपुराव्यासाठी प्रयत्न कमी पडले अशी कारणे उत्तरदात्यांनी सांगितली.

तक्ता क्र.१४४: विभागनिहाय व्यवसनाधीनतेचे प्रमाण

विभाग	व्यवसनाधीनतेचे प्रमाण		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	१०	२१	३१
	३२.३%	६७.७%	१००.०%
कोकण	८१	६७	१४८
	५४.७%	४५.३%	१००.०%
मराठवाडा	१३२	१३१	२६३
	५०.२%	४९.८%	१००.०%
विदर्भ	१४२६	९२९	२३५५
	६०.६%	३९.४%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	३१	२९	६०
	५१.७%	४८.३%	१००.०%
एकूण	१६८०	११७७	२८५७
	५८.८%	४१.२%	१००.०%

तक्ता क्र.१४४ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये एकूण ४१.२ टक्के कुटुंबांमधील व्यक्ती व्यसन करीत असल्याचे दिसते. यात सर्वाधिक प्रमाण खानदेशात (६७.७ टक्के) असून मराठवाड्यात हे प्रमाण ४९.८ टक्के एवढे आहे.

तक्ता क्र.१४५: विभागनिहाय व्यसनाच्या प्रकाराचे प्रमाण

विभाग	व्यसनाच्या प्रकाराचे प्रमाण					
	मिसरी	तंबाकू	सिगारेट	दारू	गांजा	इतर
खानदेश	३	१७	७	१	०	०
	९.७%	५४.८%	२२.६%	३.२%	०.०%	०.०%
कोकण	१०	५०	१२	३३	०	७
	६.८%	३३.८%	८.१%	२२.३%	०.०%	४.७%
मराठवाडा	७	११२	५५	६६	८	२
	२.७%	४२.६%	२०.९%	२५.१%	३.०%	०.८%
विदर्भ	१३३	७३८	१५८	१७६	१०	६२
	५.६%	३१.३%	६.७%	७.५%	०.४%	२.६%
पश्चिम महाराष्ट्र	६	१६	५	९	३	१
	१०.०%	२६.७%	८.३%	१५.०%	५.०%	१.७%
एकूण	१५९	९३३	२३७	२८५	२१	७२
	५.६%	३२.७%	८.३%	१०.०%	०.७%	२.५%

तक्ता क्र.१४५ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये व्यसनाच्या प्रकारानुसार प्रमाण दिसून येते. यामध्ये सर्वाधिक तंबाकूचे व्यसन असण्याचे प्रमाण दिसून येते. खानदेश विभागात ५४.८ टक्के तर मराठवाडा विभात ४२.६ टक्के कुटुंबांमध्ये तंबाकूचे व्यसन केले जाते. तसेच दारूचे व्यसन एकूण १० टक्के कुटुंबामध्ये आहेत. यात कोकण विभागात २२.३ टक्के तर मराठवाडा विभागात २५.१ टक्के कुटुंबांमध्ये दारूचे व्यसन दिसते. सिगारेट चे व्यसन करणाऱ्या कुटुंबांमध्ये सर्वाधिक प्रमाण (२२.६ टक्के) खानदेशात दिसून येते. मिसरीचे व्यसन पश्चिम महाराष्ट्रात सर्वाधिक १० टक्के एवढे आढळून येते. याच विभागातील ५ टक्के कुटुंबांनी गांजाचे व्यसन असल्याचे सांगितले.

तक्ता क्र.१४६: विभागनिहाय व्यसनमुक्ती केंद्र

विभाग	व्यसनमुक्ती केंद्र		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४६	२	१४८
	९८.६%	१.४%	१००.०%
मराठवाडा	२६१	२	२६३
	९९.२%	०.८%	१००.०%
विदर्भ	२३५५	०	२३५५
	१००.०%	०.०%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५९	१	६०

	९८.३%	१.७%	१००.०%
एकूण	२८५२	५	२८५७
	९९.८%	०.२%	१००.०%

तक्ता क्र.१४६ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यामध्ये खानदेश व विदर्भात व्यसनमुक्ती केंद्राचे शून्य टक्के प्रमाण आहे. तर कोकण, पश्चिम महाराष्ट्र व मराठवाड्यातील अनुक्रमे १.४ टक्के, १.७ टक्के व ०.८ टक्के कुटुंबांनी व्यसन मुक्ती केंद्र असल्याचे सांगितले. हे प्रमाण अत्यंत कमी असून गांभीर्याने विचार करण्याजोगे आहे.

तक्ता क्र.१४७: विभागनिहाय सामाजिक न्याय विभागाच्या योजनाचे लाभ घेण्याचे प्रमाण

विभाग	सामाजिक न्याय विभागाच्या योजनाचे लाभ घेण्याचे प्रमाण								
	आंतरजातीय विवाहास प्रोत्साहन	अपंग कल्याण योजना	आर्थिक उन्नती साठी सहाय्य	रोजगार व कौशल्य विषयक प्रशिक्षण योजना	विशेष सहाय्य (विधवा, वृद्ध, निराधार)	अत्याचारास बळी ठरणाऱ्यास अर्थसहाय्य	शैक्षणिक कर्ज	बार्टीच्या विविध योजना	इतर
खानदेश	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%
कोकण	४	७	१	१५	८	०	४८	३	७
	२.७%	४.७%	०.७%	१०.१%	५.४%	०.०%	३२.४%	२.०%	४.७%
मराठवाडा	१	१	१	१	१५	०	२९	०	०
	०.४%	०.४%	०.४%	०.४%	५.७%	०.०%	११.०%	०.०%	०.०%
विदर्भ	१७	२१	९३	४५	३८३	९	७९२	१२	६१
	०.७%	०.९%	३.९%	१.९%	१६.३%	०.४%	३३.६%	०.५%	२.६%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	१	१	२	१३	१	१६	१	१
	०.०%	१.७%	१.७%	३.३%	२१.७%	१.७%	२६.७%	१.७%	१.७%
एकूण	२२	३०	९६	६३	४१९	१०	८८५	१६	६९
	०.८%	१.१%	३.४%	२.२%	१४.७%	०.४%	३१.०%	०.६%	२.४%

तक्ता क्र.१४७ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांनी सामाजिक न्याय विभागाच्या विविध योजनांचा लाभ घेण्याचे प्रमाण अत्यंत कमी असल्याचे दिसून येत आहे. यानुसार खानदेशातील एकाही कुटुंबाने सामाजिक न्याय विभागाच्या कोणत्याच योजनेचा लाभ घेतलेला नसल्याचे स्पष्ट होते. हे प्रमाण शून्य टक्के इतके आहे. कोकण विभागात सर्वाधिक लाभ शैक्षणिक योजना जसे की, शिष्यवृत्ती, विद्यावेतन, शैक्षणिक कर्ज यांचा लाभ घेण्याचे प्रमाण ३२.४ टक्के एवढेच दिसून येते. याच विभागात रोजगार व कौशल्य विषयक प्रशिक्षण योजनेच लाभ घेण्याचे प्रमाण केवळ १०.१ टक्के व आर्थिक उन्नती

साठी सहाय्य योजनेचा लाभ घेण्याचे प्रमाण ०.७ टक्के एवढेच आढळून येते. हे प्रमाण अत्यंत कमी असल्याचे दिसून येते. लाभ घेणाऱ्या कुटुंबापैक सर्वात कमी प्रमाण मराठवाडा विभागाचे दिसते. या विभागात केवळ ११ टक्के कुटुंबांनी शैक्षणी कर्ज योजना, केवळ ५.७ टक्के कुटुंबांनी विशेष अर्थसहाय्य योजना व प्रत्येकी ०.४ टक्के कुटुंबांनी आंतरजातीय विवाहास प्रोत्साहन योजना, अन्पंग कल्याण योजना व आर्थिक सहाय्य योजनेचा लाभ घेतल्याचे दिसते. तसेच पश्चिम महाराष्ट्रातील एकाही कुटुंबाने आंतरजातीय विवाहास प्रोत्साहन योजनेचा लाभ घेतलेला नाही.

तक्ता क्र.१४८: विभागनिहाय शासकीय योजनांचा लाभ न मिळण्याच्या कारणांचे प्रमाण

विभाग	शासकीय योजनांचा लाभ न मिळण्याच्या कारणांचे प्रमाण						
	योजनांच्या माहितीचा अभाव	कागद पत्रांची पूर्तता असमर्थता	अंमबल बजावणी अधिकाऱ्या कडून उदासीनता	शासकीय स्थरावर निधीची कमतरता	विधी इतर विकास कामांकडे वळविला	योजनेचा लाभ मिळण्यासाठी होणारी दिरंगाई	लागू नाही
खानदेश	२५	५	१५	१	०	८	१
	८०.६%	१६.१%	४८.४%	३.२%	०.०%	२५.८%	३.२%
कोकण	६४	५५	५५	४५	४०	३७	३४
	४३.२%	३७.२%	३७.२%	३०.४%	२७.०%	२५.०%	२३.०%
मराठवाडा	१९८	१२५	१४४	१३१	११३	१५१	३०
	७५.३%	४७.५%	५४.८%	४९.८%	४३.०%	५७.४%	११.४%
विदर्भ	९२६	६२९	८८८	५१०	४९४	६०८	२७२
	३९.३%	२६.७%	३७.७%	२१.७%	२१.०%	२५.८%	११.५%
पश्चिम महाराष्ट्र	३२	१९	१५	१४	१५	१४	१६
	५३.३%	३१.७%	२५.०%	२३.३%	२५.०%	२३.३%	२६.७%
एकूण	१२४५	८३३	१११७	७०१	६६२	८१८	३५३
	४३.६%	२९.२%	३९.१%	२४.५%	२३.२%	२८.६%	१२.४%

तक्ता क्र.१४८ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये शासकीय योजनांचा लाभ न घेण्यामागे एकूण ४३ टक्के कुटुंबांनी या योजानाची माहिती नसल्याचे कारण सांगितले. यात खानदेशाचे प्रमाण सर्वाधिक ८० टक्के एवढे तर मराठवाड्यात ७५ टक्के एवढे दिसून येते. कागदपत्रांची पूर्तता करण्यास असमर्थ असल्याने शासकीय योजनांचा लाभ न घेणारी मराठवाड्यातील ४७ टक्के कुटुंबे आहेत. तर याच विभागातील ५४ टक्के कुटुंबांनी अंमलबजावणी करणाऱ्या अधिकाऱ्यांकडून उदासीनता असल्याचे सांगितले. मराठवाड्यात ४९ टक्के कुटुंबांना शासकीय निधीची कमतरता असल्याचे वाटते. तर ५७ टक्के

कुटुंबांना योजनेचा लाभ मिळण्यासाठी दिरंगाई होत असल्याने आम्ही लाभ घेऊ शकत नाही असे म्हटले आहे. तक्ता क्र. नुसार शासकीय योजना अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांपर्यंत पोहचत नसल्याचे सर्वाधिक कुटुंबांचे म्हणणे असल्याने शासकीय योजनाबाबत अधिक जनजाग्रीतीची गरज दिसून येते. दलित वस्ती सुधार योजने अंतर्गत राबविण्यात आलेली कामे.

तक्ता क्र. १४९ ते तक्ता क्र. १५९ मध्ये अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये राबविण्यात आलेल्या दलित वस्ती सुधार योजनांतर्गत झालेल्या कामांबाबत विश्लेषण केले आहे.

तक्ता क्र.१४९: विभागनिहाय समाजमंदिर बांधकाम

विभाग	समाजमंदिर बांधकाम		एकूण
	होय	नाही	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४७	१	१४८
	९९.३%	०.७%	१००.०%
मराठवाडा	१२२	१४१	२६३
	४६.४%	५३.६%	१००.०%
विदर्भ	१६९४	६६१	२३५५
	७१.९%	२८.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१	५९	६०
	१.७%	९८.३%	१००.०%
एकूण	१९९५	८६२	२८५७
	६९.८%	३०.२%	१००.०%

तक्ता क्र.१४९ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ६९.८ टक्के कुटुंबांच्या मते दलित वस्ती सुधार वस्ती योजने अंतर्गत समाजमंदिर बांधण्याचे काम झाल्याचे दिसते. खानदेशातील सर्व १०० टक्के कुटुंबांनी तर कोकण विभागात ९९.३ टक्के कुटुंबांनी हे काम झाल्याचे सांगितले. पश्चिम महाराष्ट्रात मात्र केवळ एका कुटुंबाने (१.७ टक्के) त्यांच्या वस्तीत दलित वस्ती सुधार योजने अंतर्गत समाज मंदिर बांधले गेले असल्याचे सांगितले.

तक्ता क्र.१५०: विभागनिहाय पाणी पुरवठा/ नळ योजना

विभाग	पाणी पुरवठा/ नळ योजना		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	१८	१३	३१
	५८.१%	४१.९%	१००.०%
कोकण	२	१४६	१४८
	१.४%	९८.६%	१००.०%
मराठवाडा	२१५	४८	२६३
	८१.७%	१८.३%	१००.०%
विदर्भ	१४६३	८९२	२३५५
	६२.१%	३७.९%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१७	४३	६०
	२८.३%	७१.७%	१००.०%
एकूण	१७१५	११४२	२८५७
	६०.०%	४०.०%	१००.०%

तक्ता क्र.१५० नुसार एकूण ६० टक्के कुटुंबांनी पाणी पुरवठ्याची कामे झाली नसल्याचे सांगितले. नळ योजना आली नसल्याचे सांगणारी सर्वाधिक कुतुबे मराठवाडा या विभागात दिसून येते. महाराष्ट्रातील मराठवाडा, विदर्भ व खानदेश हा प्रदेश दुष्काळग्रस्त म्हणून ओळखला जातो. येथे पाणी पुरवठा योजनेची अधिक गरज असताना ही योजना राबवली गेली नसल्याचे सांगणाऱ्या कुटुंबांचे प्रमाण अनुक्रमे ८१ टक्के, ६२ टक्के व ५८ टक्के एवढे दिसून येते. ही बाब लक्षात घेण्याजोगी आहे.

तक्ता क्र.१५१: विभागनिहाय गटारे बांधकाम

विभाग	गटारे बांधकाम		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	७	१४१	१४८
	४.७%	९५.३%	१००.०%
मराठवाडा	१९१	७२	२६३
	७२.६%	२७.४%	१००.०%
विदर्भ	९७६	१३७९	२३५५
	४१.४%	५८.६%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५९	१	६०
	९८.३%	१.७%	१००.०%
एकूण	१२६४	१५९३	२८५७
	४४.२%	५५.८%	१००.०%

तक्ता क्र.१५१ नुसार खानदेशातील सर्व १०० टक्के कुटुंबांनी दलित वस्ती सुधार योजने अंतर्गत गटाराचे बांधकाम झाले नसल्याचे सांगितले. हेच प्रमाण पश्चिम महाराष्ट्रात ९८.३ टक्के एवढे तर मराठवाड्याट ७२.६ टक्के आहे. केवळ कोकण विभाग गटारांचे काम सर्वाधिक ९५ टक्के एवढे झाल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.१५२: विभागनिहाय विहिरींची दुरुस्ती

विभाग	विहिरींची दुरुस्ती		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	४१	१०७	१४८
	२७.७%	७२.३%	१००.०%
मराठवाडा	२५५	८	२६३
	९७.०%	३.०%	१००.०%
विदर्भ	१९००	४५५	२३५५
	८०.७%	१९.३%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५२	८	६०
	८६.७%	१३.३%	१००.०%
Total	२२७९	५७८	२८५७
	७९.८%	२०.२%	१००.०%

तक्ता क्र.१५२ नुसार अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये केवळ एकूण २० टक्के कुटुंबांनी दलित वस्ती सुधार योजने अंतर्गत विहिरीच्या दुरुस्तीचे काम झाल्याचे सांगितले. खानदेशात हे प्रमाण ० टक्के आहे. तर मराठवाड्यात केवळ ३ टक्के कुतुबांनी विहीर दुरुस्तीचे काम झाल्याचे सांगितले. यावरून हे प्रमाण अत्यल्प असून असमाधानकारक असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.१५३: विभागनिहाय रस्ते सुधारणा

विभाग	रस्ते सुधारणा		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	१५	१६	३१
	४८.४%	५१.६%	१००.०%
कोकण	२	१४६	१४८
	१.४%	९८.६%	१००.०%
मराठवाडा	१९२	७१	२६३
	७३.०%	२७.०%	१००.०%
विदर्भ	१८३	२१७२	२३५५
	७.८%	९२.२%	१००.०%

पश्चिम महाराष्ट्र	५	५५	६०
	८.३%	९१.७%	१००.०%
एकूण	३९७	२४६०	२८५७
	१३.९%	८६.१%	१००.०%

तक्ता क्र.१५३ नुसार दलित वस्ती सुधार योजने अंतर्गत रस्ते सुधारणा काम झाल्याचे एकूण ८६ टक्के कुटुंबांनी सांगितले. हे प्रमाण मराठवाड्यात सर्वात कमी असून ते केवळ २७ टक्के एवढे आहे.

मेंढेपठार वस्तीमधील रस्ता

तक्ता क्र.१५४: विभागनिहाय सौर दिवे

विभाग	सौर दिवे		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	४९	९९	१४८
	३३.१%	६६.९%	१००.०%
मराठवाडा	२५८	५	२६३
	९८.१%	१.९%	१००.०%
विदर्भ	१११३	१२४२	२३५५
	४७.३%	५२.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	१	५९	६०
	१.७%	९८.३%	१००.०%
एकूण	१४५२	१४०५	२८५७
	५०.८%	४९.२%	१००.०%

तक्ता क्र.१५४ नुसार दलित वस्ती सुधार योजने अंतर्गत अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये एकूण ४९.२ टक्के कुटुंबांनी सौर दिवे बसविण्याचे काम झाले असल्याचे सांगितले. हे प्रमाण खानदेशात मात्र शून्य टक्के दिसते. तर मराठवाड्यात केवळ १.९ टक्के एवढे आहे.

तक्ता क्र.१५५: विभागनिहाय वीज पुरवठा

विभाग	वीज पुरवठा		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१२	१३६	१४८
	८.१%	९१.९%	१००.०%
मराठवाडा	२३५	२८	२६३
	८९.४%	१०.६%	१००.०%
विदर्भ	१७६९	५८६	२३५५
	७५.१%	२४.९%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५६	४	६०
	९३.३%	६.७%	१००.०%
एकूण	२१०३	७५४	२८५७
	७३.६%	२६.४%	१००.०%

तक्ता क्र.१५५ नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये एकूण २६ टक्के कुटुंबांनी दलित वस्ती सुधार योजने अंतर्गत वीज पुरवठ्याची कामे झाली असल्याचे सांगितले.हे प्रमाण खानदेशात शून्य टक्के असल्याचे दिसते तर पश्चिम महाराष्ट्र, मराठवाडा विदर्भात अनुक्रमे ६.७ टक्के १०.६ टक्के व २४.९ टक्के एवढे दिसून येते.

तक्ता क्र.१५६: विभागनिहाय वॉल कमाऊंड

विभाग	वॉल कमाऊंड		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१३७	११	१४८
	९२.६%	७.४%	१००.०%
मराठवाडा	२६२	१	२६३
	९९.६%	०.४%	१००.०%
विदर्भ	२१०४	२५१	२३५५
	८९.३%	१०.७%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२५९४	२६३	२८५७
	९०.८%	९.२%	१००.०%

तक्ता क्र.१५६ नुसार महारष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये एकूण ९०.८ टक्के कुटुंबांनी दलित वस्ती सुधार योजने अंतर्गत वॉल कमाऊंड चे काम झाले नसल्याचे सांगितले. सर्वाधिक विदर्भात केवळ १०.७ टक्के कुटुंबांच्या मते हे काम झाले आहे तर खानदेश व पश्चिम महाराष्ट्रत वॉल कमाऊंडचे काम झाल्याचे प्रमाण शून्य टक्के दिसून येते.

तक्ता क्र.१५७: विभागनिहाय पर्जन्य मानाचा निचरा

विभाग	पर्जन्य मानाचा निचरा		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४७	१	१४८
	९९.३%	०.७%	१००.०%
मराठवाडा	२६३	०	२६३
	१००.०%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२३५१	४	२३५५
	९९.८%	०.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८५२	५	२८५७
	९९.८%	०.२%	१००.०%

तक्ता क्र.१५७ नुसार महारष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये एकूण ९९.८ टक्के कुटुंबांनी दलित वस्ती सुधार योजने अंतर्गत पर्जन्य मानाचा निचरा (Rain water harvesting) चे काम झाले नसल्याचे सांगितले. एकूण प्रमाणाच्या केवळ ०.२ टक्के कुटुंबांच्या मते हे काम झाले असून हे प्रमाण केवळ कोकण व विदर्भात दिसते.

तक्ता क्र.१५८: विभागनिहाय शौचालयांचे प्रमाण

विभाग	शौचालय		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	१	३०	३१
	३.२%	९६.८%	१००.०%
कोकण	९	१३९	१४८
	६.१%	९३.९%	१००.०%
मराठवाडा	२६१	२	२६३
	९९.२%	०.८%	१००.०%
विदर्भ	२१२९	२२६	२३५५

	९०.४%	९.६%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५९	१	६०
	९८.३%	१.७%	१००.०%
एकूण	२४५९	३९८	२८५७
	८६.१%	१३.९%	१००.०%

तक्ता क्र.१५८ नुसार महारष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये एकूण १३.९ टक्के कुटुंबांनी दलित वस्ती सुधार योजने अंतर्गत शौचालयाची कामे झाल्याचे सांगितले. हे प्रमाण अत्यंत कमी असून मराठवाड्यात केवळ ०.८ टक्के, पश्चिम महाराष्ट्रात १.७ टक्के तर विदर्भात ९.६ टक्के एवढेच आढळून येते.

तक्ता क्र.१५९: विभागनिहाय स्मशानभूमीचे काम

विभाग	स्मशानभूमीचे काम		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१३८	१०	१४८
	९३.२%	६.८%	१००.०%
मराठवाडा	२३९	२४	२६३
	९०.९%	९.१%	१००.०%
विदर्भ	१८६२	४९३	२३५५
	७९.१%	२०.९%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२३३०	५२७	२८५७
	८१.६%	१८.४%	१००.०%

तक्ता क्र.१५९ नुसार महारष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये एकूण १८.४ टक्के कुटुंबांनी दलित वस्ती सुधार योजने अंतर्गत स्मशानभूमीचे काम झाले असल्याचे सांगितले. हे प्रमाण पश्चिम महाराष्ट्र व खानदेशात शून्य टक्के आहे. तर कोकण व मराठवाड्यात अनुक्रमे केवळ ६.८ टक्के व ९.१ टक्के एवढे आहे.

तक्ता क्र. १६० ते तक्ता क्र. १६३ अंतर्गत अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये असलेल्या पतसंस्था व बँकेचे विश्लेषण केले आहे.

तक्ता क्र.१६०: विभागनिहाय पतसंस्था

विभाग	पतसंस्था		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४०	८	१४८
	९४.६%	५.४%	१००.०%
मराठवाडा	२४७	१६	२६३
	९३.९%	६.१%	१००.०%
विदर्भ	२२९४	६१	२३५५
	९७.४%	२.६%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५९	१	६०
	९८.३%	१.७%	१००.०%
एकूण	२७७१	८६	२८५७
	९७.०%	३.०%	१००.०%

तक्ता क्र.१६० नुसार महारष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये केवळ ३ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या वस्तीत पतसंस्था असल्याचे सांगितले. हे प्रमाण खानदेशात शून्य टक्के दिसून येते. तर पश्चिम महाराष्ट्रात केवळ १.७ टक्के असून ते अत्यंत कमी आहे.

तक्ता क्र.१६१: विभागनिहाय पतसंस्थेचे सभासद असण्याचे प्रमाण

विभाग	पतसंस्थेचे सभासद असण्याचे प्रमाण			एकूण
	लागू नाही	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	०	३१
	१००.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४०	०	८	१४८
	९४.६%	०.०%	५.४%	१००.०%
मराठवाडा	२४७	१६	०	२६३
	९३.९%	६.१%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२२९४	५८	३	२३५५
	९७.४%	२.५%	०.१%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	५९	०	१	६०
	९८.३%	०.०%	१.७%	१००.०%
एकूण	२७७१	७४	१२	२८५७
	९७.०%	२.६%	०.४%	१००.०%

तक्ता क्र.१६१ नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये केवळ ०.४ टक्के कुटुंबातील सदस्य पतंसस्थेचे सभासद आहेत. तर २.६ टक्के कुटुंबांतील सदस्य सभासद नाहीत. मराठवाड्यात ६.१टक्के कुटुंबांच्या मते अनुसूचित जातीच्या वस्तीत पतसंस्था असूनही वस्तीमधील एकही सदस्य त्या पतसंस्थेचा सदस्य नाही.

तक्ता क्र.१६२: विभागनिहाय बँकेत खाते असण्याचे प्रमाण

विभाग	बँकेत खाते असण्याचे प्रमाण		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	१९	१२	३१
	६१.३%	३८.७%	१००.०%
कोकण	३५	११३	१४८
	२३.६%	७६.४%	१००.०%
मराठवाडा	२०	२४३	२६३
	७.६%	९२.४%	१००.०%
विदर्भ	८२	२२७३	२३५५
	३.५%	९६.५%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	६०	६०
	०.०%	१००.०%	१००.०%
एकूण	१५६	२७०१	२८५७
	५.५%	९४.५%	१००.०%

तक्ता क्र.१६२ नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण केवळ ५.५ टक्के कुटुंबांचे बँकेत खाते आहे. हे प्रमाण पश्चिम महाराष्ट्रात मात्र शून्य टक्के दिसते. तर विदर्भात केवळ ३.५ टक्के व मराठवाड्यात ७.६ टक्के एवढेच दिसून येते.

तक्ता क्र.१६३: विभागनिहाय उपलब्ध बँक अंतराचे प्रमाण

विभाग	बँक अंतराचे प्रमाण (किमी)						एकूण
	० - ३	३ - ६	६ - ९	९ - १२	१२ पेक्षा जास्त	लागू नाही	
खानदेश	६	१७	३	३	१	१	३१
	१९.४%	५४.८%	९.७%	९.७%	३.२%	३.२%	१००.०%
कोकण	३०	३	०	१००	१	१४	१४८
	२०.३%	२.०%	०.०%	६७.६%	०.७%	९.५%	१००.०%
मराठवाडा	११	१०९	४६	०	९७	०	२६३
	४.२%	४१.४%	१७.५%	०.०%	३६.९%	०.०%	१००.०%

विदर्भ	७२२	७०१	२६०	२४५	१२८	२९९	२३५५
	३०.७%	२९.८%	११.०%	१०.४%	५.४%	१२.७%	१००.०%
प. महाराष्ट्र	१	२२	३३	०	४	०	६०
	१.७%	३६.७%	५५.०%	०.०%	६.७%	०.०%	१००.०%
एकूण	७७०	८५२	३४२	३४८	२३१	३१४	२८५७
	२७.०%	२९.८%	१२.०%	१२.२%	८.१%	११.०%	१००.०%

तक्ता क्र.१६३ नुसार महारष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये उपलब्ध असलेल्या बँकेच्या वस्तीपासुनच्या अंतराचे प्रमाण दिसून येते. वस्तीपासून ३-६ किलो मिटर अंतरावर बँक उपलब्ध असल्याचे एकूण प्रमाण सर्वाधिक पणे दिसून येत असून ते २९.८ टक्के एवढे आहे. मराठवाड्यात ३६.९ टक्के कुटुंबांना १२ किलो मीटर पेक्षा जास्त अंतरावर तर कोकण विभागातील ६७.६ टक्के कुटुंबांना ९-१२ किमी अंतरावर बँक उपलब्ध असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.१६४: विभागनिहाय सिनेमागृह/ सांस्कृतिक केंद्र

विभाग	सिनेमागृह/ सांस्कृतिक केंद्र		एकूण
	नाही	होय	
खानदेश	३१	०	३१
	१००.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१४४	४	१४८
	९७.३%	२.७%	१००.०%
मराठवाडा	२६३	०	२६३
	१००.०%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	२३३७	१८	२३५५
	९९.२%	०.८%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	६०	०	६०
	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	२८३५	२२	२८५७
	९९.२%	०.८%	१००.०%

तक्ता क्र.१६४ नुसार महारष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये केवळ एकूण ०.८ टक्के कुटुंबांनी वस्तीजवळ सिनेमागृह किंवा सांस्कृतिक केंद्र असल्याचे सांगितले. हे प्रमाण खानदेश, मराठवाडा, व पश्चिम महाराष्ट्रात शून्य टक्के असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.१६५: विभागनिहाय अंतर सिनेमागृह/ सांस्कृतिक केंद्र

विभाग	अंतर सिनेमागृह/ सांस्कृतिक केंद्र (अंतर कि.मी. मध्ये)								एकूण
	० - ३	१२ - १५	१५ - १८	३ - ६	६ - ९	९ - १२	१८ पेक्षा जास्त	नाही	
खानदेश	०	१	१३	०	०	१७	०	०	३१
	०.०%	३.२%	४१.९%	०.०%	०.०%	५४.८%	०.०%	०.०%	१००.०%
कोकण	१	०	०	०	०	०	१०७	४०	१४८
	०.७%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	७२.३%	२७.०%	१००.०%
मराठवाडा	०	५८	१३१	३२	४२	०	०	०	२६३
	०.०%	२२.१%	४९.८%	१२.२%	१६.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%
विदर्भ	३२९	३५५	१३०	४६७	३४६	४३७	२८६	५	२३५५
	१४.०%	१५.१%	५.५%	१९.८%	१४.७%	१८.६%	१२.१%	०.२%	१००.०%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	०	०	०	०	६०	०	६०
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१००.०%	०.०%	१००.०%
एकूण	३३०	४१४	२७४	४९९	३८८	४५४	४५३	४५	२८५७
	११.६%	१४.५%	९.६%	१७.५%	१३.६%	१५.९%	१५.९%	१.६%	१००.०%

तक्ता क्र.१६५ नुसार महारष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये सिनेमागृह/ सांस्कृतिक केंद्र सर्वाधिक वस्तीपासून ३-६ किमी अंतरावर उपलब्ध असल्याचे दिसते.

तक्ता क्र.१६६: विभागनिहाय वस्तीत मिळणाऱ्या सुविधांचे प्रमाण

विभाग	वस्तीत मिळणाऱ्या सुविधांचे प्रमाण						
	दुध संकलन केंद्र	आठवडा बाजार	पोस्ट ऑफिस	तलाठी कार्यालय	पशु उपचार केंद्र	वीज मंडळ कार्यालय	ग्रामपंचायत कार्यालय
खानदेश	०	०	०	०	०	०	४
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	१२.९%
कोकण	२	१७	१६	१२२	१००	४०	१४८
	१.४%	११.५%	१०.८%	८२.४%	६७.६%	२७.०%	१००.०%
मराठवाडा	०	०	०	०	०	०	२५०
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	९५.१%
विदर्भ	१९४	१०१	२८	३७४	१०६	१०	१२४४
	८.२%	४.३%	१.२%	१५.९%	४.५%	०.४%	५२.८%
पश्चिम महाराष्ट्र	०	०	०	०	०	०	२
	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	०.०%	३.३%
एकूण	१९६	११८	४४	४९६	२०६	५०	१६४८
	६.९%	४.१%	१.५%	१७.४%	७.२%	१.८%	५७.७%

तक्ता क्र.१६६ नुसार महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये उपलब्ध असलेल्या सुविधांचे प्रमाण दिसत आहे. यानुसार खानदेश, मराठवाडा व पश्चिम महाराष्ट्र विभागात ग्राम पंचायत कार्यालय वगळता एकाही सुविधेचे प्रमाण दिसून येत नाही. कोकण विभागात ग्रामपंचायत कार्यालय उपलब्ध असल्याचे सर्व १०० टक्के कुटुंबांनी सांगितले तर दुध संकलन केंद्र व पोस्ट ऑफिस उपलब्धतेचे प्रमाण केवळ अनुक्रमे १.४ टक्के व १०.८ टक्के एवढे आहे. विदर्भात वीज कार्यालय उपलब्ध असल्याचे केवळ ०.४ टक्के कुटुंबांनी सांगितले. अशाप्रकारे अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये एकंदरीत सुविधा उपलब्ध असल्याचे प्रमाण असमाधान कारक दिसून येते.

उपरोक्त सुविधा नसल्या मागील कारणे विचारली असता निधी, जागा, दुभती जनावरे व वाहतुकीच्या साधनांचा अभाव, वस्ती लहान असणे, लोकसंख्या कमी असणे, ग्रुप ग्रामपंचायत, जनावरांची संख्या कमी असणे, सुविधा जवळच्या गावात उपलब्ध असणे, अंमलबजावणी अधिकाऱ्यांची उदासीनता, सुविधा पूर्वीपासूनच नाही अशी विविध कारणे अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांनी सांगितली.

ग्राम पंचायत कार्यालये

प्रकरण : ५
सारांश व निष्कर्ष

"महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील सोयी सुविधांचे सर्वेक्षण" या अभ्यासांतर्गत पुढील निष्कर्ष समोर आले आहेत.

अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये ३५ ते ६० वयोगटातील उत्तरदाते अधिक प्रमाणात आहेत. तसेच पुरुष उत्तरदात्यांचे ८५.२ टक्के एवढे प्रमाण आहे. स्वत:ला बौध्द धर्मीय मानणारा हा समाज असून एकूण ८१.४ टक्के उत्तरदात्यांनी त्यांचा धर्म बौध्द असल्याचे सांगितले. पश्चिम महाराष्ट्रातील मात्र ९० टक्के उत्तरदात्यांचा धर्म हिंदू असल्याचे दिसते.

प्रस्तुत संशोधनात महाराष्ट्रातील सात जिल्ह्यातील ५० टक्के पेक्षा जास्त लोकसंख्या असलेल्या एकूण ४१ गावांमध्ये महार व नवबौद्ध या अनुसूचित जातीच्या लोकसंख्येचे प्रमाण सर्वाधिक ८६.६ टक्के असल्याचे स्पष्ट दिसून येते. तर इतर अनुसूचीत जातींचे एकूण प्रमाण १३.४ टक्के एवढे दिसते. यामध्ये बलाई, बेडर, चांभार, कटिया, खाटिक व मातंग जाती आढळून आल्या आहेत. अशाप्रकारे या वस्त्यांमध्ये मोठ्या प्रमाणात वास्त्यव्य करणाऱ्या महार व नवबौद्ध या समाजाला वस्तीमधील अपुऱ्या व निकृष्ट दर्जाच्या सोई सुविधांना सामोरे जावे लागत असल्याचे दिसते.

शिक्षणाच्या बाबतीत या वस्त्यांमधील लोक अशिक्षित, प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण या स्तरावर जवळपास सारख्यास प्रमाणात असून ते अनुक्रमे २४.९ टक्के २३.७ टक्के व २७.३ टक्के एवढे आहे. याउलट पदवीधर व पदव्युत्तर होण्याचे प्रमाण अत्यल्प असून ते केवळ १८.६ टक्के व ४.३ टक्के एवढे असल्याचे दिसून येते. खानदेश व पश्चिम महाराष्ट्रात मात्र पदवीधर व पदव्युत्तरचे प्रमाण शून्य टक्के दिसल्याचे स्पष्ट होते. अनुसूचित जातीमध्ये मराठी ही बोलीभाषा असून अत्यल्प प्रमाणात बेडर, हिंदी व तेलगू भाषा आढळून येते. बहुतांश प्रमाणातील कुटुंबे जन्मापासूनच अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये वास्त्यव्यास असून, ते मजूरी काम करून उदरनिर्वाह करीत असल्याचे प्रमाण दिसते. मराठवाड्यातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये १०० टक्के उत्तरदाते मजुरीकाम करतात. तसेच शेती व्यवसायाचे एकूण प्रमाण ३०.४ टक्के एवढे आढळते. आर्थिकदृष्ट्या हा समाज मागासलेला दिसत असून कमी उत्पन्न गटातील उत्तरदात्याचे प्रमाण सर्वाधिक (७१.७ टक्के) एवढे आढळते. या वस्त्यांमधील अनुसूचित जातीच्या समाजाचे स्वत:च्या मालकीचे घर असण्याचे प्रमाण सर्वाधिक (९४.७ टक्के) एवढे आढळून येते.

खानदेश विभागातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील ८०.६ टक्के तर मराठवाड्यातील ६४.३ टक्के उत्तरदाते कच्च्या स्वरूपाच्या घरात राहतात. यामध्ये दोन खोल्या असलेल्या घरांचे प्रमाण अधिक असून ते ५७.२ टक्के इतके दिसते. या वस्त्यांमधील एकूण ६० टक्के कुटुंबांकडे स्वत:च्या मालकीची जमीन नाही. हे प्रमाण पश्चिम महाराष्ट्र विभागात अधिक आहे. तर ज्यांकडे जमीन आहे, ती जिरायती प्रकारातील अधिक आहे. अनुसूचित जातीच्या या वस्त्यांमधील सर्वाधिक कुटुंबांचा मुलभूत गरजांवर (उदा. अन्न,वस्त्र, निवारा, शिक्षण, आरोग्य) मासिक खर्च हा २,५००/- रुपयापेक्षा कमी होतो. यात खानदेश व विदर्भाचे प्रमाण अधिक दिसते. तसेच उपभोग्य गरजांवर (उदा. करमणुक खर्च, टी.व्ही., वाहन, मोबाईल खरेदी, फिरायला जाणे इ.) खर्च रु. ५०००/- पेक्षा कमी होतो. एकूण २३.६ टक्के कुटुंबे विविध कारणांसाठी कर्ज घेतात. तसेच ३३ टक्के कुटुबांतील १४ वर्षाखालील मुले अर्थार्जनासाठी काम करतात. यावरून अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील कुटुंबांची आर्थिक स्थिती खालावेली दिसून येते.

कुटुंबातील संपत्ती

महाराष्ट्रातील अनु. जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ६९.७ टक्के कुटुंबांकडे मनोरंजनाचे साधन म्हणून टी.व्ही. आहे. एकूण ८५.३ टक्के कुटुंबांकडे पंखा आहे. एकूण ८.८ टक्के कुटुंबांकडे रेफ्रिजरेटर, ५४.३ टक्के कुटुंबांकडे गॅस शेगडी, २.१ टक्के कुटुंबांकडे स्वत:ची विहीर, १.४ टक्के कुटुंबांकडे स्वत:ची बोअरवेल, ०.६ टक्के कुटुंबांकडे ट्रक्टर, ०.३ टक्के कुटुंबांकडे दूरध्वनी, ०.३ टक्के कुटुंबांकडे कपडे धुलाई यंत्र आहे. वाहनांमध्ये २२.२ टक्के कुटुंबांकडे सायकल, २७.६ टक्के कुटुंबांकडे दुचाकी, ०.९ टक्के कुटुंबांकडे तीनचाकी तर ०.६ टक्के कुटुंबांकडे चारचाकी वाहन असल्याचे दिसते. या कुटुंबांकडे पशुधन असल्याचे देखील फारसे प्रमाण दिसून येत नाही. तसेच पिवळे रेशन कार्ड धारकांचे एकूण प्रमाण ५१.९ टक्के तर नारंगी रेशन कार्ड धारकांचे प्रमाण ४०.७ टक्के एवढे दिसते. एकूण ५५.६ टक्के कुटुंबे आपण दारिद्रय रेषेखाली असल्याचे सांगतात. याचे सर्वाधिक प्रमाण पश्चिम महाराष्ट्रात दिसून येते.

सोई सुविधा

महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण १३ टक्के कुटुंबांनी वस्तीत समाजमंदिर नसल्याचे सांगितले हे प्रमाण मराठवाड्यात सर्वाधिक २१.७ टक्के एवढे आहे. खानदेश विभागात एकाही वस्तीत आंगणवाडी, खेळाचे मैदान व स्वस्त धान्य दुकान नाही. एकूण २३.६ टक्के कुटुंबांच्या मते त्यांच्या वस्तीत स्वस्त धान्य दुकान उपलब्ध नाही. तर ते वस्तीपासून १-३ किमी अंतरावर उपलब्ध आहे. पश्चिम

महाराष्ट्रात सर्वाधिक कुटुंबाना स्वस्त धान्य दुकान ३-६ किमी अंतरावर उपलब्ध आहे याच विभागात एकाही वस्तीत खेळाचे मैदान उपलब्ध नाही. वस्तीं अंतर्गत औषधांचे दुकान उपलब्ध असण्याचे प्रमाण केवळ ०.२ टक्के एवढे म्हणजे नसल्या सारखेच आहे. या वस्त्यांना २-६ किमी अंतरावर औषधे आणण्यासाठी जावे लागते. या वस्त्यांमधील सर्वाधिक ९१.९ टक्के व्यक्ती आजारपणावर उपचार घेण्यासाठी दवाखान्यात जातात. या वस्त्यांमध्ये दिव्यांग व्यक्ती असलेल्या कुटुंबांचे एकूण प्रमाण ७.३ टक्के दिसत असून सर्वधिक प्रमाण खानदेशात आहे. दिव्यांग कुटुंबांचा शासकीय योजनांचा लाभ घेण्याचा फारसा कल दिसत नाही. व्यायामशाळा असणाऱ्या वस्त्यांचे प्रमाण अत्यंत कमी दिसून येते.

या वस्त्यांमध्ये सांडपाण्याची व्यवस्था नसल्याचे एकूण १९.४ टक्के कुटुंबांनी म्हटले असून याचे सर्वधिक प्रमाण ९६.८ टक्के हे खानदेश विभागात आहे. ज्या वस्त्यांमध्ये ही व्यवस्था आहे तेथे उघड्या गटारांचे प्रमाण अधिक आहे. सांडपाण्याची निकृष्ट व्यवस्था असण्यामागे नियोजनाचा अभाव, ग्रामपंचायतीचे दुर्लक्ष व अकार्य क्षमता ही कारणे दिसून येतात तसेच वस्ती पातळीवर तात्पुरती व्यवस्था करून सांडपाण्याचा प्रश्न सोडविण्याचे प्रमाण अधिक दिसून येते.

एकूण ९६.६ टक्के कुटुंबांनी त्यांच्या वस्तीत पिण्याच्या पाण्याची सुविधा असल्याचे सांगितले. परंतु हे प्रमाण इतर विभागांच्या तुलनेत खानदेश विभागात कमी (४८.४ टक्के) आहे. एकूण ८८.५ टक्के कुटुंबांनी त्यांना बारमाही स्वरूपात पाणी उपलब्ध असल्याचे सांगितले असले तरी खानदेशात हे प्रमाण शून्य टक्के आढळते. अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये पिण्याच्या पाण्यासाठी नळ, विहीर व हातपंप इ स्त्रोत अधिक प्रमाणात उपलब्ध असले तरी पश्चिम महाराष्ट्रात नळाचे प्रमाण शून्य टक्के व विदर्भात ३.२ टक्के दिसते. पश्चिम महाराष्ट्रातील सर्व तर विदर्भातील ९६.८ टक्के कुटुंबांना विहिरीवर पिण्याच्या पाण्यासाठी अवलंबून राहावे लागते. पिण्याचे पाणी भरण्यासाठी शून्य ते एक तास इतका कालावधी लागण्याचे प्रमाण अधिक दिसत असून हे पाणी आणण्याचे काम कुटुंबातील महिलाच मोठ्या प्रमाणात करीत असल्याचे दिसते. फक्त मुले, मुले व महिला यांनी पाणी आणण्याचे प्रमाण ३.९ टक्के व ४.८ एवढे अत्यल्प असले तरी गंभीर आहे.

अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये खानदेशातील ८३.९ टक्के तर मराठवाड्यातील ७७.६ टक्के कुटुंबांनी घरात शौचालय नसल्याचे सांगितले. खानदेश विभागात सार्वजनिक शौचालय असल्याचे १०० टक्के प्रमाण दिसते. तर मराठवाड्यात सार्वजनिक शौचालय असण्याचे प्रमाण देखील अत्यल्प (०.४)

टक्के असून उघड्यावर शौचास जाण्याचे प्रमाण मात्र ८४ टक्के दिसून येते. त्याचबरोबर खानदेश विभागात ९३ टक्के कुटुंबे उघड्यावर शौचास जात असल्याचे दिसते. सार्वजनिक शौचालये वापर करीत नसल्याच्या कारणांमध्ये शासन यंत्रणेचे दुर्लक्ष, शौचालयाच्या वापराच्या जागृतीचा अभाव, देखभाल व दुरुस्तीचा अभाव, जास्त अंतरावर शौचालये इ. कारणे समोर आली. तसेच उघड्यावर शौचास जाण्यापासून थांबविण्यासाठी फारसे प्रयत्न होताना दिसत नाहीत. या प्रयत्नाचे प्रमाण अत्यंत कमी आहे.अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ९३.३ टक्के कुटुंबांच्या घरात न्हाणी घर/ मोरी आहे. यात उघड्या प्रकारच्या मोरीचे प्रमाण ३५.२ टक्के एवढे दिसते. मराठवाड्यात उघड्या प्रकारच्या मोऱ्या अधिक प्रमाणात आहेत. एकूण ९१.४ टक्के कुटुंबांना वस्तीमध्ये कचराकुंडी उपलब्ध नाही. खानदेश व पश्चिम महाराष्ट्रात हे प्रमाण १०० टक्के असून गंभीर आहे. कोकण विभागातील २४ टक्के कुटुंबांच्या मते कचराकुंडी नियमितपणे रिकामी केली जात नाही. यामागे ग्रामपंचायतीचे दुर्लक्ष, स्वच्छता कामगारांचे दुर्लक्ष, अनियमित पणा ही कारणे समोर आली.

एकूण ९६.५ कुटुंबांच्या घरात विजेचे कनेक्शन आहे. तरीही खानदेशातील ९.७ टक्के कुटुंबे यापासून वंचित असल्याचे दिसते. भाड्याने विजेचे कनेक्शन घेण्याचे प्रमाण १४.६ टक्के व बेकायदेशीररित्या वीज वापराचे प्रमाण ३.४ टक्के असले तरीही ते लक्षणीय आहे.

एकूण ५.४ टक्के कुटुंबांनी वस्तीत पथदिवे नसल्याचे सांगितले. हे प्रमाण मराठवाड्यात ३४.२ टक्के एवढे आहे. एकूण ४.९ टक्के कुटुंबांनी पथदिवे चालू अवस्थेत असल्याचेसांगीतले. कुटुंबांना प्रकाश देणाऱ्या उपकरणामध्ये बल्ब व कंदीलचा वापर अधिक दिसून येतो. तसेच स्वयंपाकासाठी इंधन म्हणून वापरात येणाऱ्या साधनांपैकी लाकडे व LPG/ PNG यांचा वापर अधिक आहे. एकूण ५२ टक्के कुटुंबांना स्वतंत्र स्वयंपाक घर नाही.

महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील एकूण ५७ टक्के कुटुंबांनी अद्याप घरकुल योजनेचा लाभ घेतलेला नाही. अपुरी कागदपत्रे असल्याने, घरकुल योजनेची माहिती नसल्याने, ग्रामपंचायत व अंमलबजवणी अधिकाऱ्यांची अकार्यक्षमता, स्वत:ची जमीन नाही, पात्रता नाही, पाठपुराव्यासाठी प्रयत्न कमी पडले अशी कारणे लाभ न घेण्यामागे दिसून आली.

अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये ४१ टक्के कुटुंबात व्यसनाधीनतेचे प्रमाण आहे. यात सर्वाधिक तंबाकू व दारूचे प्रमाण दिसते. एकूण ९९.८ टक्के कुटुंबांनी वस्तीत व्यसनमुक्ती केंद्र नसल्याचे सांगितले.

या वस्त्यांमधील कुटुंबांमध्ये सामाजिक न्याय विभागाच्या विविध योजनाचे लाभ घेण्याचे प्रमाण अत्यंत कमी दिसून येते. यामागची कारणेयोजनांच्या माहितीचा अभाव, अंमबलबजावणी अधिकाऱ्याकडून उदासीनता, कागद पत्रांची पूर्तता करण्यास असमर्थता इ. समोर आली.

दलित वस्ती सुधार योजने अंतर्गत समाजमंदिर बांधकाम झाले नसल्याचे एकूण ३०.२ टक्के कुटुंबांनी सांगितले खानदेशात मात्र १०० टक्के कुटुंबांनी समाज मंदिराचे काम झाल्याचे सांगितले. नळ योजना/पाणी पुरवठाचे काम झाल्याचे एकूण ४० टक्के कुटुंबांनी सांगितले. गटारे बांधकाम झाल्याचे एकूण ५५.८ टक्के कुटुंबाचे म्हणणे असून खानदेशात हे प्रमाण शून्य आहे. विहिरीच्या दुरुस्तीचे काम झाल्याचे फक्त २० टक्के कुटुंबांनी सांगितले असून खानदेशात मात्र हे प्रमाण शून्य टक्के आहे. रस्ते सुधारणा कामाची टक्केवारी मात्र तुलनेने अधिक असून ८६.१ टक्के इतकी दिसते. सौर दिव्यांचे काम झाल्याचे एकूण ४९.२ टक्के,वीज पुरवठ्याचे काम झाल्याचे एकूण २६.४ टक्के तर वॉल कमाऊंडचे काम झाल्याचे एकूण ९.२ टक्के कुटुंबांनी सांगितले. परंतु खानदेश विभागात हे सर्व प्रमाण शून्य टक्के असून येथे काम झाले नसल्याचे स्पष्ट दिसते. दलित वस्ती सुधार योजने अंतर्गतशौचालय बांधकाम एकूण १३.९ कुटुंबांनी व स्मशानभूमीचे काम एकूण १८.४ टक्के कुटुंबांनी झाल्याचे सांगितले. यावरून दलित वस्ती सुधार योजना जास्तीत जास्त वस्त्यांपर्यत पाहोचण्याची आवश्यकता दिसून येते.

याव्यतिरिक्त अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये पतसंस्था नसल्याचे एकूण ९७ टक्के कुटुंबांनी म्हटले आहे. खानदेशात सर्व १०० टक्के कुटुंबां पतसंस्था नसल्याचे सांगितले. बँक खाते असल्याचे ९४ टक्के कुटुंबांनी म्हटले आहे. परंतु यामध्ये खानशाचे प्रमाण तुलनेने कमी असून ते फक्त ३८.७ टक्के आहे. अनुसूचित जातीच्या वस्तीत सिनेमागृह किंवा सांस्कृतिक केंद्र देखील नसल्याचे स्पष्ट दिसते. तसेच दुध संकलन केंद्र,आठवडा बाजार, पोस्ट ऑफिस, तलाठी कार्यालय, पशु उपचार केंद्र, वीज मंडळ कार्यालय, इत्यादी सुविधा खानदेश व पश्चिम महाराष्ट्र या विभागातील दलित वस्त्यांमध्ये उपलब्ध नाहीत. तसेच कोकण, मराठवाडा, विदर्भ या विभागांमधील दलित वस्त्यांमध्ये अत्यल्प प्रमाणात या सुविधा उपलब्ध आहेत. यावरून अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये सोयी सुविधा अधिक प्रमाणात उपलब्ध होण्याची गरज दिसून येते.

प्रकरण : ६
शिफारशी

अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये राहणाऱ्या कुटुंबांना समाजाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी आणि त्यांच्या सर्वागीण विकासासाठी या वस्त्यांमध्ये मुलुभूत सोई सुविधा उपलब्ध होणे गरजेचे आहे. तसेच या सोई सुविधांची नियमित देखभाल व पाठपुरावा याद्वारे त्यांचा दर्जा राखला जाऊ शकतो. यासाठी पुढील शिफारशी प्रस्तावित करण्यात येत आहेत.

१. अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये राहणाऱ्या कुटुंबाच्या आर्थिक उन्नतीसाठी उत्पन्नाचे स्त्रोत व रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करुन देणे, युवकांमध्ये कौशल्य विकास घडवून आणणे गरजेचे आहे. यासाठी शासनस्तरावरून तसेच स्वयंसेवी संस्थांच्या माध्यमातून प्रयत्न करण्यात यावेत.

२. अनुसूचित जातीमध्ये शिक्षणाचे प्रमाण वाढण्याकरीता दर्जेदार शिक्षण सुविधा जसे अंगणवाडी, प्राथमिक शाळा, माध्यमिक शाळा, महाविद्यालये आश्रमशाळा, वसतीगृहे इ. वस्त्यापासून सोईच्या अंतरावर उपलब्ध करुन देणे आवश्यक आहे. तसेच या वस्त्यांमध्ये राहणाऱ्या कुटुंबासाठी दळण वळणाची साधने उपलब्ध होणे तितकेच गरजेचे आहे.

३. महिला सक्षमी करणासाठी महिलामंडळ, महिला बचतगट, व महिला उद्योग केंद्रासाठी तालूकानिहाय महिला केंद्र स्थापन करुन त्यांना सर्वोत्कृष्ट मार्गदर्शन उपलब्ध करुन देणे व त्यांना हक्काचे व्यासपीठ मिळवूण देणे आवश्यक आहे. या वस्त्यांमधील महिलांनी पुढे यावे या उद्देशाने त्यांना शिक्षण, नेतृत्व, रोजगार अशा माध्यमातून प्रोत्साहन देण्यासाठी शासकीय पातळीवर उपाय योजना करणे अत्यंत गरजेचे आहे.

४. अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये पक्कया निवाऱ्याची व्यवस्था करण्यासाठी घरकुल-आवास योजना यांसारख्या योजना अधिक व्यापक कराव्यात. त्यांचा प्रचार करून खऱ्या गरजूला लाभ मिळण्यासाठी वस्ती पातळीवर मार्गदर्शन केंद्रे उभारावीत.

५. अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये मुलभूत सोई सुविधांचे प्रमाण कमी असून ज्या विभागात या सोई सुविधा उपलब्ध आहेत त्या वस्ती पासून काही अंतरावर असल्याने अशा सुविधांचा लाभ घेण्यावर

मर्यादा येतात. मराठवाडा विभागात वस्तीअंतर्गत समाज मंदिरांचे प्रमाण कमी दिसून आल्याने येथे समाजमंदिरे बांधण्यात यावी.

६. खानदेश विभागात पूर्व प्राथमिक वयोगटातील मुलांसाठी अंगणवाडी सुविधा वस्ती अंतर्गत मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध व्हावी. तसेच याच विभागात मुलाच्या शारीरिक व बौद्धिक विकासासाठी खेळाच्या मैदानाची उभारणी करणे गरजेचे आहे.

७. अनुसूचित जातींच्या वस्त्यांना स्वस्त धान्य दुकान वस्तीच्या नजदीक उपलब्ध होण्याकरिता शासन स्तरावरून प्रयत्न व्हावेत.

८. वस्त्यांतर्गत औषधांची दुकाने उपलब्ध नसल्याचे दिसून येते. त्यामुळे प्रत्येक वस्तीच्या किमान जवळपास अंतरावर स्वस्त औषधांची दुकाने असावीत.

९. प्रत्येक वस्तीसाठी सुसज्ज व्यायामशाळा उभारावी व तिची नियमित देखभाल करावी तसेच या व्यायामशाळेचा लाभ घेण्याबाबत वस्तीमधील तरुणांना प्रोत्साहनपर कार्यक्रम राबवावेत.

१०. वस्तीत राहण्याऱ्या लोकांना त्यांच्या आरोग्याचे संवर्धन करता यावे, वस्तीमध्ये रोगराई, अस्वच्छ्ता पसरू नये यासाठी वस्तीअंतर्गत बंदिस्त गटारे, सांडपाण्याच्या निचऱ्याची सोय, स्वच्छ- सुलभ शौचालये, बंदिस्त नाले, बंदिस्त न्हाणी घरे, कचराकुंडीची सुविधा, ती नियमितपणे रिकामी करण्याची यंत्रणा इत्यादी सुविधा उपलब्ध करण्यासाठी विशेष प्रयत्न व्हावेत. खानदेश व मराठवाड्यात मोठ्या प्रमाणात घरात शौचालये नाहीत. उघड्यावर न जाता शौचालये वापराबाबत मोठ्या प्रमाणात प्रबोधन व्हावे. तसेच नियमितणे सार्वजनिक शौचालये स्वच्छ करणे, त्यांची दुरुस्ती व देखभाल करण्यासाठी यंत्रणा उभी करण्यात यावी.

११. पिण्याच्या पाण्यासाठी मुख्यत्वे नळ हा स्त्रोत असल्याचे दिसत असले तरी पश्चिम महाराष्ट्र व विदर्भात विहिरींवर पिण्याच्या पाण्यासाठी अवलंबून राहावे लागते. या विभागातील वस्त्यामंध्ये कुटुंबांना नळ योजनेद्वारे पाण्याची सोय उपलब्ध करून द्यावी.

१२. खानदेशात अजूनही काही प्रमाणातील कुटुंबांना विजेचे कनेक्शन नाही. या ठिकाणी वीज उपलब्ध होणे गरजेचे आहे.

१३. मराठवाड्यातील अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये पथदिवे उपलब्ध करून द्यावेत.

१४.अनुसूचित जातीच्या वस्त्यामधील कुटुंबांना घरकुल योजना, दलित वस्ती योजना, व सामाजिक न्याय विभागाच्या इतर योजनांचा लाभ घेण्यात अडचणी येतात. यामध्ये कागदपत्रांचा व योजनेबाबतच्या माहितीचा अभाव दिसून येतो. यासाठी शासनाच्या अनुसूचित जातीसाठी उपलब्ध असलेल्या सर्व योजनांबाबत, वस्ती पातळीवर जन जागृती करणारी व योजनेचा लाभ कसा घेता येईल याचे विशेष मार्गदर्शन करणारी यंत्रणा शासन स्तरावर उपलब्ध व्हावी. तसेच या योजनांचे प्रभावी अंमलबजावणी करण्यासाठी शासकीय अधिकारी-कर्मचारी यांचे प्रशिक्षण व्हावे. जिल्हा परिषद, ग्रामपंचायत, सरपंच या ठिकाणी योजनेचा प्रचार-प्रसार करून अधिकाऱ्यांमध्ये याबाबतची संवेदनशीलता जागृत करावी.

१५. अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमध्ये व्यसनाधीनतेचे प्रमाण दिसून येते. यासाठी वस्ती पातळीवर अथवा नजीकच्या परिसरात व्यसनमुक्ती केंद्रे स्थापन करावीत. स्वयंसेवी संस्थांच्या माध्यमातून वस्त्यांमध्ये व्यसनमुक्ती वर प्रबोधन करता येईल.

१६. अनुसूचित जातीच्या वस्तीमध्ये वास्तव्य करणाऱ्या समाजाला जगण्याचा किमान दर्जा प्राप्त करण्यासाठी गावामधील इतर समाजाला मिळणाऱ्या सुविधांप्रमाणेच मिळणे गरजेचे आहे.

१७.ज्या कुटुंबांना ग्रामीण भागात राहून शेती करण्याची तयारी आहे अशा कुटुबांना शेती उपलब्ध करुन देण्यासाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. तसेच त्यांना सर्वकष कृषी नियोजनाबाबत हंगामनिहाय मार्गदर्शन व पथदर्शक प्रकल्पाद्वारे शेतीचे ज्ञान देणे गरजेचे आहे.

परिशिष्ट : १
अनु.जातीच्या वस्त्यांमधील जातनिहाय लोकसंख्या

क्र.	गावाचे नाव	बलाई	बेडर	चांभार	कटीया	खाटिक	महार	मांग	नव बौध्द	एकूण
१.	आंबोली						४४५			४४५
२.	अमला						२०७			२०७
३.	बेलखाडा						१४२			१४२
४.	बोडकीपेठ						१२२			१२२
५.	चांदूर						३४३		४	३४७
६.	चिखली मैना						३७३	१२		३८५
७.	दादापूर						९९			९९
८.	देगुरखेडा						१६६			१६६
९.	धाकटीवाडी		३०३					११		३१४
१०.	दोहनघाट						६२			६२
११.	गडपायली						४४			४४
१२.	गोंडवाघोली	६९७				१९				७१६
१३.	हिंगणा						३३१			३३१
१४.	इस्लामपूर						३९			३९
१५.	जहानपूर						२५८			२५८
१६.	कानस						७५			७५
१७.	करबुडे						८		४६१	४६९
१८.	कर्ण फाटा			१०			५८		९१	१५९
१९.	खैरी पंजाब राव						३४१			३४१
२०.	कुंड खुर्द						३४०	१२		३५२
२१.	मलकापूर						२१९			२१९
२२.	मराठेवाडी								१९५	१९५
२३.	मेंढे पठार जंगली						३३१			३३१
२४.	मोळवन						२८			२८
२५.	मूगाव			३१			२२१	१२५		३७७
२६.	मुकिंद्पूर			१५			१५२			१६७
२७.	पालवाडी						३४९	१		३५०
२८.	पारडी						१८६			१८६
२९.	परसोडी						६२			६२
३०.	पिंपरी यादगीरे				४		७५२	९७	१८	८७१
३१.	पुसला						६२			६२
३२.	रामगाव						३०१		५१	३५२
३३.	रतनपूर						९३			९३
३४.	शहापूर						१६८			१६८
३५.	शिवणी						६९			६९
३६.	तरट गाव						१४०	११८		२५८
३७.	ठोंबरा						४६१			४६१
३८.	थूगाव						२३३			२३३
३९.	उमरेड						३१५			३१५
४०.	उतारा						२०९			२०९
४१.	वडळी						६१६			६१६
एकूण लोकसंख्या		**६९७**	**३०३**	**५६**	**४**	**१९**	**८४२०**	**३७६**	**८२०**	**१०,६९५**

स्त्रोत : प्राथमिक स्त्रोत

परिशिष्ट : २

अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांच्या स्थायी होण्याचा कालावधी

क्र.	वस्तीचे नाव	गाव	तालुका	जिल्हा	विभाग	वस्तीचा स्थायिक होण्याचा एकूण कालावधी
१.	कर्ण फाटा	कर्ण फाटा	जामनेर	जळगाव	खानदेश	० ते १०० वर्षे
२.	बौध्दवाडी	माराठेवाडी	रत्नागिरी	रत्नागिरी	कोकण	१०० - २०० वर्षे
३.	कपिलवस्तू	करबुडे	रत्नागिरी			१०० - २०० वर्षे
४.	धाकटेवाडी	धाकटे वाडी	उमरगा	उस्मानाबाद	मराठवाडा	२०० वर्षापेक्षा जास्त
५.	ज्योतवाडी	मुगाव	निलंगा	लातूर		० ते १०० वर्षे
६.	अमला	अमला	अमरावती	अमरावती	विदर्भ	१०० - २०० वर्षे
७.	राम नगर, शिवाजी नगर, आंबेडकर नगर	मुकिंद्पूर	अचलपूर			१०० - २०० वर्षे
८.	गोंडवस्ती	गोंडवाघोली	अचलपूर			२०० वर्षापेक्षा जास्त
९.	कानस	कनस	नांदगाव खंडे			१०० - २०० वर्षे
१०.	बौध्दपुरा	शहापूर	अमरावती			० ते १०० वर्षे
११.	वडळी	वडळी	अंजनगाव सुर्जी			१०० - २०० वर्षे
१२.	मोहाडी	इस्लामपूर	चा.रेल्वे			१०० - २०० वर्षे
१३.	आंबेडकर चौक	थुगाव	चा.रेल्वे			१०० - २०० वर्षे
१४.	मलकापूर	मलकापूर	भातकुली			० ते १०० वर्षे
१५.	दादापूर	दादापूर	नायगाव			० ते १०० वर्षे
१६.	रत्नापूर	रतनपूर	अंजनगाव सुर्जी			१०० - २०० वर्षे
१७.	देगुरखेडा	देगुरखेडा	भातकुली			१०० - २०० वर्षे
१८.	रमाई	रामगाव	अमरावती			१०० - २०० वर्षे
१९.	बौध्द पुरा	कुंद खुर्द	भातकुली			२०० वर्षापेक्षा जास्त
२०.	पालवडी	पालवाडी	तिवसा			२०० वर्षापेक्षा जास्त
२१.	बौद्धपुरा	पिंपरी (यादगिरे)	अमरावती			२०० वर्षापेक्षा जास्त
२२.	मोळवन	मोळवन	मोर्शी			० ते १०० वर्षे
२३.	शिवणी	शिवणी	चा.रेल्वे			१०० - २०० वर्षे
२४.	महात्मा फुले वस्ती	पुसला	मोर्शी			० ते १०० वर्षे
२५.	दलित वस्ती	बेलखेडा	चांदूर बाजार			० ते १०० वर्षे
२६.	उद्खेड	उदखेड	अमरावती			० ते १०० वर्षे
२७.	पारडी	पारडी	अंजनगाव सुर्जी			२०० वर्षापेक्षा जास्त
२८.	जहानपूर	जहानपूर	दर्यापूर			२०० वर्षापेक्षा जास्त
२९.	चांदूर	चांदूर	दर्यापूर			२०० वर्षापेक्षा जास्त
३०.	परसोडी	परसोडी	भिवापूर	नागपूर		१०० - २०० वर्षे
३१.	गडपायली	गडपायली	कुही			० ते १०० वर्षे
३२.	दोहनघाट	दोहनघट	सावनेर			१०० - २०० वर्षे
३३.	आंबोली	आंबोली	उमरेड			० ते १०० वर्षे
३४.	वार्ड नं. ३	चिखली मैना	काटोल			० ते १०० वर्षे
३५.	उतारा	उतारा	नरखेड			१०० - २०० वर्षे
३६.	खेरीवड	ठोंबरा	उमर्डे			० ते १०० वर्षे
३७.	वार्ड नं. १	बोडखीपेठ	कुही			० ते १०० वर्षे
३८.	वार्ड नं. २	मेंढेपठार जंगली	काटोल			२०० वर्षापेक्षा जास्त
३९.	हिंगणा	हिंगणा	सावनेर			१०० - २०० वर्षे
४०.	खैरी पंजाबराव	खेरे पंजाबराव	सावनेर			१०० - २०० वर्षे
४१.	भीमनगर	तरटगाव	उत्तर सोलापूर	सोलापूर	पश्चिम महाराष्ट्र	० ते १०० वर्षे

स्त्रोत: प्राथमिक स्त्रोत

परिशिष्ट : ३

अनुसूचित जातीच्या वस्त्यांमधील सामाजिक गटनिहाय लोकसंख्येविषयी माहिती

क्र.	वस्तीचे नाव	अनुसूचित जाती				बिगरअनु जाती		
		एकूण कुटुंब संख्या	एकूण अल्प भूधारक कुटुंबे	एकूण भूमिहीन कुटुंबे	दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंब संख्या	एकूण कुटुंब संख्या	एकूण अल्प भूधारक कुटुंबे	एकूण भूमिहीन कुटुंबे
१	परसोडी	३५	१०	२५	२५	३	०	०
२	अमला	७८	२०	४२	४५	२८	१३	१२
३	राम नगर, शिवाजी नगर, आंबेडकर नगर	४५	३५	१५	१५	३०	२५	५
४	गडपायली	१०	४	६	८	४	२	२
५	बौध्दवाडी	२००	१८०	२०	N.R.	६	६	०
६	दोहनघाट	१२	५	१	२	६	०	४
७	गोंडवस्ती	१६८	८०	९४	११०	१७	२	८
८	कानस	२२	१६	६	१५	८	४	४
९	आंबोली	१५०	९०	६०	३५	५५	४०	१५
१०	बौध्दपुरा	N.R.	N.R.	N.R.	N.R.	N.R.	N.R.	N.R.
११	वार्ड नं. ३	१०३	४५	५८	६८	६१	३८	२३
१२	वडळी	१४४	१२७	२७	१३२	३	२	१
१३	धाकटेवाडी	१९५	१७०	२०	४९	३	३	३
१४	खैरीवार्ड नं. १	१४०	७०	१०	६०	९०	४०	२०
१५	वार्ड नं. १	३५	२६	४	५	२२	१०	२
१६	शिवणी	२२	२	२०	२२	९	५	४
१७	इस्लामपूर	१३	१०	३	१०	११	८	३
१८	आंबेडकरचौक	७०	५०	२०	४०	६०	५०	१०
१९	मलकापूर	७०	२०	३०	५०	१६८	६८	१००
२०	ज्योतवाडी	६५	२०	४५	३५	२५	२०	५
२१	भीमनगर	५२	०	५२	०	३०	०	५
२२	दादापूर	३०	५	२०	२५	८	४	२
२३	रत्नापूर	२५	८	१७	१४	१५	११	४
२४	उतारा	५७	१९	३८	३०	६	३	३
२५	देगुरखेडा	४९	२०	२९	३०	०	०	०
२६	रमाई	८९	३०	५९	८९	१२	७	५
२७	बौद्धपुरा	१०२	३०	७२	८५	७६	३७	३९
२८	पालवाडी	४००	३०	२०	३०	२५०	२५	५
२९	बौद्धपुरा	२३३	६०	१७३	२००	९०	६०	३०
३०	मोळवन	३०	२	७	९	०	०	०
३१	वार्ड नं. २	७८	३८	४०	४९	३४	२१	१३
३२	Plotbhag	३१	१३	१८	१८	२६	२०	६
३३	महात्माफुले वस्ती	५५	१०	३	१२	०	०	०
३४	दलितवस्ती	६६	१६	९	१२	०	०	०
३५	उद्खेड	०	०	०	०	०	०	०
३६	चांदूर	११०८	५६	५२	९०	३	०	३
३७	हिंगणा	७८	३४	४४	४४	१५	८	७
३८	खैरीपंजाबराव	१०८	५७	३५	५९	८४	१८	१०
३९	पारडी	५८	१४	४४	५१	२५	१५	१०
४०	जहानपूर	७३	२२	५१	६५	२४	१३	११
४१	कपिलवस्तू	१०६	६०	४०	३३	१११२	७०३	२८०
	एकूण	४४०५	१५०४	१३२९	१६७१	२४१९	१२८१	६५४

स्त्रोत: प्राथमिक स्त्रोत

परिशिष्ट : ४

दिनांक : / / २०१७

(फक्त संशोधन हेतूसाठी, गोपनीय) *मुलाखत अनुसूची क्रमांक* ______

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था (बार्टी), पुणे

महाराष्ट्रातील अनुसूचित जातींच्या वस्त्यांमधील सोयीसुविधांचे सर्वेक्षण

मुलाखत अनुसूची (कुटुंबासाठी)

वस्ती ....गावाचे नाव............................. तालुका.......................... जिल्हा ....

उत्तरदात्याचे नाव : -- मोबाईल क्र. ----------------------------------

अनु. क्र.	प्रश्न	संकेतांक
१.	वय:	
२.	लिंग: १. स्त्री २. पुरुष ३. तृतीय पंथी	
३.	वैवाहिक स्थिती : १. विवाहित २. अविवाहित ३. घटस्फोटित ४. विधवा ५. परित्यक्ता ६. विधूर	
४.	जात :	
५.	धर्म :	
६.	शिक्षण १. प्राथमिक २. माध्यमिक ३. उच्च माध्यमिक ४. पदवीधर ५. पदव्युत्तर ६. उच्च शिक्षित ७. अशिक्षित	
७.	कुटुंबाची बोलीभाषा:	
८.	कुटुंबाचा व्यवसाय: १. शेती २. शेत मजूरी/ इतर मजूरी ३. शेती संलग्न व्यवसाय ४. खाजगी नोकरी ५. सरकारी नोकरी ६. व्यवसायिक ७. इतर	
९.	कुटुंबातील सर्व कमवत्या व्यक्तींचे एकत्रित मासिक उत्पन्न (रु.) १. ५००० रु. पेक्षा कमी २. ५००० रु. ते १०००० रु. ३. १०००० रु. ते १५००० रु. ४. १५००० रु. ते २०००० रु. ५. २०००० रु. ते पेक्षा जास्त	
१०.	कुटुंबातील किती सदस्य बाहेरगावी रोजगारासाठी स्थलांतर करतात? (संख्या लिहा.) (नसल्यास लागू नाही असे लिहा.)	
११.	जर स्थलांतर करत असतील तर वर्षातून किती महिने?	

कुटुंब तक्ता

अनु क्र	कुटुंबातील व्यक्तींची नावे (कुटुंब प्रमुखाचे नाव प्रथम लिहावे)	वय	लिंग	वैवाहीक स्थिती	शिक्षण	शिक्षणातून कोणत्या वर्षी गळती झाली	गळतीचे कारण (शिक्षण चालू असल्यास NA लिहावे)	व्यवसाय (शिक्षण चालू असल्यास NA लिहावे)	बेरोजगार (होय/ नाही)	कुटुंब प्रमुखाशी नाते	जात प्रमाणपत्र आहे का? (होय/ नाही)	असल्यास जात प्रमाणपत्रावरील जात	आधार कार्ड (होय/ नाही)	मतदान कार्ड (होय/ नाही) (18 वर्षाखालील व्यक्तींना NA लिहावे)
१.														
२.														
३.														
४.														
५.														
६.														
७.														
८.														
९.														
१०.														

संकेतांक : लिंग : स्त्री -१, पुरुष -२, तृतीयपंथी- ३ **वैवाहीक स्थिती :** विवाहित-१, अविवाहित-२ **शिक्षण** : प्राथमिक- १, माध्यमिक -२, उच्च माध्यमिक-३, पदवीधर-४ , पदव्युत्तर - ५, उच्च शिक्षित -६ , अशिक्षित-७ (उच्च शिक्षित असल्यास त्यांची पदवी नमूद करावी.) **व्यवसाय :**शेती-१, शेत मजुरी-२, इतर मजुरी-३, शेती सलग्न व्यवसाय-४, खाजगी नोकरी-५, सरकारी नोकरी-६, व्यावसायिक-७, इतर-९

गळतीचे कारण थोडक्यात नमूद करावे.

(टीप: कुटुंबामध्ये १० पेक्षा जास्त सदस्य असल्यास त्यांची स्वतंत्र पानांवर माहिती लिहून ती या अनुसुचीस जोडावी.)

१२.	घराची मालकी : १. स्वत:चे २. भाड्याचे ३. अतिक्रमित	
१३.	तुमचे घर कसे आहे? १. पक्के २. कच्चे	
१४.	घराचा प्रकार १. झोपडी २. कुडाचे कौलारू ३. दगड, विटा, कौलारू ४. दगड विटा पत्र्याचे ५. सिमेंट कॉन्क्रीट ६. इतर	
१५.	तुमच्या घरात किती खोल्या आहेत? १. एक २. दोन ३. तीन ४. चार ५. चार पेक्षा जास्त	
१६.	घराचे क्षेत्रफळ (चौ.फुटात)	
१७.	तुमच्या मालकीची जमीन आहे का? १. होय २. नाही	
१८.	असल्यास कोणत्या प्रकारची १. जिरायत २. बागायत 3. जिरायत व बागायत दोन्ही 3. लागू नाही	
१९.	असल्यास किती एकर ?	
२०.	(प्रश्न. क्र. १७ चे उत्तर होय असल्यास) तुम्ही तुमच्या मालकीची जमीन कसता का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	

२१.	कसत नसल्यास, जमीन न कसण्याची कारणे सांगा. १. जमीन कमी असल्याने २. कुटुंबात अपुरे मनुष्यबळ असल्याने ३. अपुरे भांडवल असल्याने ४. अपुरे शेती अवजारे व पशुधन ५. निकुष्ट प्रतीची जमीन ६. इतर कारणांमुळे ७. लागू नाही	
२२.	तुम्ही इतरांची जमीन खंडाने/ अर्धालीने कसण्यास घेता का? १. होय २. नाही	
२३.	होय असल्यास किती एकर ?	
२४.	होय असल्यास जमिनीचा प्रकार सांगा. १. जिरायत २. बागायत 3. जिरायत व बागायत दोन्ही 3. लागू नाही	
२५.	तुमच्या कुटुंबाचा मुलभूत गरजांवर प्रती महिना किती खर्च होतो? (अन्न, वस्त्र, निवारा, शिक्षण,आरोग्य) १. रु.२५०० पेक्षा कमी २. रु. २५०० ते रु. ५००० ३. रु.५००० ते रु.१०,००० ४. १०,००० रु. पेक्षा जास्त	
२६.	तुमच्या कुटुंबाचा उपभोग्य गरजांवर प्रती महिना किती खर्च होतो? (उदा. करमणूक खर्च, टीव्ही.फोन, वाहन, मोबाईल खरेदी, फिरायला जाणे) १. रु. ५००० पेक्षा कमी २. रु.५००० रु. ते रु.१०,००० ३. रु. १०,००० पेक्षा जास्त	
२७.	तुमच्या कुटुंबाने कर्ज घेतले आहे का? १. होय २. नाही	
२८.	होय असल्यास कोणाकडून ? १. बँक/ पतसंस्था २. सावकार ३. मित्र/नातेवाईक ४. बचत गट ५. इतर (नमूद करा)	

२९.	कर्ज घेतले असल्यास कोणत्या कारणासाठी कर्ज घेतले आहे? १. उदरनिर्वाहासाठी २. मुलांच्या शिक्षणासाठी ३. लग्न कार्यासाठी ४. देव धर्म/पूजा/नवस ५. शेती/उद्योग धंद्यासाठी ६. आजारपणात उपचारांसाठी ७. इतर कारण (नमूद करा)	
३०.	तुमच्या कुटुंबातील १४ वर्षाखालील मुले अर्थार्जनासाठी काम करतात का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	
३१.	असल्यास कोणत्या प्रकारचे ?	
३२.	कुटुंबातील संपत्तीचा तक्ता	

क्र.	नाव	होय/नाही	संख्या
१	टीव्ही		
२	पंखा		
३	रेफ्रिजरेटर		
४	गॅस शेगडी		
५	स्वतःची विहीर		
६	स्वत:चे बोअरवेल		
७	ट्रॅक्टर		
८	टेलिफोन		
९	मोबाईल		
१०	इंटरनेट		
११	कपडे धुलाई यंत्र		
१२	A/C मशीन		
१३	सायकल		
१४	दुचाकी		
१५	तीनचाकी		
१६	चारचाकी		

३३.	तुमच्याकडे पशुधन असल्यास पुढील तक्त्यात त्याची संख्या लिहा.

क्र.	नाव	होय/नाही	संख्या
१	दुभत्या गायी		
२	भाकड गायी		
३	कालवडी		
४	दुभत्या म्हशी		
५	भाकड म्हशी		
६	पारडी		
७	बैल		
८	खोंड/गोऱ्हा		
९	रेडे		
१०	शेळ्या		
११	मेंढ्या		
१३	वराह		
१४	कोंबड्या		

३४.	दुभती जनावरे असल्यास - दुभत्या जनावरांपासून रोज मिळणारे दोन्ही वेळेचे एकूण दूध (लिटर मध्ये)	
३५.	त्यापैकी रोज घरी वापरले जाणारे दुध (लिटर मध्ये)	
३६.	बाहेर किंवा दुध संकलन केंद्रात किती लिटर दुध जाते?	
३७.	तुमच्या कुटुंबाचे कोणत्या रंगाचे रेशन कार्ड आहे? १. पिवळा २. केशरी ३. पांढरा	
३८.	तुमचे कुटुंब दारीद्रय रेषेखाली (BPL) आहे का? १. होय २. नाही	
३९.	सध्याच्या तुमच्या निवासस्थानी तुम्ही किती वर्षापासून राहत आहात? १. जन्मापासून २. ५ वर्षापेक्षा कमी ३. ५ ते १० वर्षे ४. १० ते १५ वर्षे ५. १५ पेक्षा जास्त वर्षे	
४०.	तुमच्या वस्तीमध्ये समाजमंदिर आहे का? १. होय २. नाही	

४१.	असल्यास तुम्हाला त्याचा वापर करता येतो का ? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	
४२.	तुमच्या वस्तीमध्ये अंगणवाडी आहे का? १. होय २. नाही	
४३.	अंगणवाडीमध्ये तुमच्या अपत्यांची नाव नोंदणी झाली आहे का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	
४४.	नसल्यास त्याची कारणे सांगा.	
४५.	अंगणवाडीमधून तुमच्या अपत्यास कोण कोणत्या सेवा सुविधा मिळतात ? सविस्तर सांगा.	
४६.	तुमच्या वस्तीसाठी स्वस्त धान्य दुकान आहे का? १. होय २. नाही	
४७.	होय असल्यास, त्यामार्फत तुम्हाला नियमित धान्य मिळते का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	
४८.	नियमित धान्य मिळत नसल्यास त्याचे कारण काय आहे?	
४९.	तुमच्या वस्तीमध्ये स्वस्त धान्य दुकान नसल्यास किती अंतरावर तुम्हाला स्वस्त धान्य दुकान उपलब्ध आहे? (मीटरमध्ये)	
५०.	तुमच्या वस्तीमध्ये मुलांसाठी खेळायचे मैदान आहे का ? १. होय २. नाही	
५१.	असल्यास त्याचा लाभ तुमच्या घरातील मुले घेतात का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	
५२.	नसल्यास किती अंतरावर खेळाचे मैदान उपलब्ध आहे? (अंतर मीटर मध्ये लिहा)	
५३.	तुमच्या वस्तीमध्ये प्राथमिक आरोग्य केंद्र /उपकेंद्र आहे का ? १. होय २. नाही	
५४.	असल्यास या ठिकाणी आपणास योग्य, माफक व दर्जायुक्त उपचार मिळतो का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	
५५.	आपल्या वस्तीमध्ये औषधांचे दुकान (मेडिकल) आहे का ? १. होय २. नाही	
५६.	वस्ती अंतर्गत औषधांचे दुकान उपलब्ध नसल्यास तुम्हाला औषधे आणण्यासाठी किती अंतरावर जावे लागते?	
५७.	तुमच्या कुटुंबातील व्यक्ती दवाखान्यात कोणत्या कारणासाठी जातात?	

कारण	होय/ नाही
१. आजारपणावर उपचार	
२. लसीकरणासाठी	
३. बाळंतपणापूर्वीचे उपचार	
४. बाळंतपणासाठी	
५. कुटुंब नियोजनासाठी	
६. आरोग्य सल्ला	
७. इतर	

५८.	तुमच्या कुटुंबात कोणी दिव्यांग (अपंग) आहेत का? १. होय २. नाही	
५९.	असल्यास खालीलपैकी कोणत्या प्रकारचे अपंगत्व आहे?	

क्र.	अपंगत्वाचा प्रकार	होय/ नाही
१.	दृष्टिहीन	
२.	कर्ण व मूक बधीर	
३.	स्वमग्न	
४.	बहुविकलांग	
५.	बौद्धिक अक्षमता	
६.	अध्ययन अक्षमता	
७.	शारीरिक अपंगत्व	
८.	इतर (नमूद करा)	
९.	लागू नाही	

६०.	अपंगत्व असल्यास शासकीय योजनेचा लाभ घेतला आहे का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	
६१.	लाभ घेतला असल्यास त्या योजनांची नावे नमूद करा.	
६२.	लाभ घेतला नसल्यास त्या मागील कारण सांगा.	
६३.	तुमच्या वस्तीमध्ये व्यायामशाळा आहे का? १. होय २. नाही	
६४.	असल्यास तुमच्या कुटुंबातील व्यक्ती त्याचा लाभ घेतात का? १. होय २. नाही	
६५.	तुमच्या वस्तीमध्ये सांडपाणी व्यवस्था आहे का? १. होय २. नाही	
६६.	असल्यास कोणती व्यवस्था १. बंदिस्त नाले २. उघडी गटारे ३. इतर (नमूद करा) ४. लागू नाही	
६७.	नसल्यास त्यामागील कारणे काय आहेत?	
६८.	सांडपाणी व्यवस्था सुधारणेसाठी तुमच्या वस्तीत कोणकोणते प्रयत्न केले आहेत?	

६९.	तुमच्या वस्तीमध्ये पिण्याच्या पाण्याची सुविधा आहे का? १. होय २. नाही	
७०.	असल्यास बारमाही स्वरूपात पिण्याचे पाणी उपलब्ध आहे का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	
७१.	तुमच्या वस्तीमध्ये खालीलपैकी कोणत्या स्त्रोतामार्फत पिण्याचे पाणी उपलब्ध होते?	

क्र.	नाव	होय/ नाही	अंतर (मी)	बारमाही/ हंगामी
१.	नदी			
२.	नाला			
३.	तलाव			
४.	विहीर			
५.	कूप नलिका/ बोअर			
६.	कालवा			
७.	हातपंप			
८.	नळ			
९.	टँकर			
१०.	इतर			

७२.	पाण्याची सुविधा वस्तीअंतर्गत उपलब्ध आहे? १. होय २.नाही	
७३.	पिण्याचे पाणी भरण्यासाठी तुम्हाला किती वेळ खर्च करावा लागतो?	
७४.	तुमच्या कुटुंबामध्ये पिण्याचे पाणी आणण्याचे काम कोण करतो?	
७५.	तुमच्या वस्तीमध्ये खालीलपैकी कोणत्या स्त्रोतामार्फत घरघुती वापरासाठी पाणी उपलब्ध होते?	

क्र.	नाव	होय/ नाही	अंतर (मी)	बारमाही/ हंगामी
१	नदी			
२	नाला			
३	तलाव			
४	विहीर			
५	कूप नलिका/ बोअर			
६	कालवा			
७	हातपंप			
८	नळ			
९	टँकर			
१०	इतर			

७६.	तुमच्या घरी शौचालय आहे का? १. होय २. नाही	
७७.	तुमच्या वस्तीमध्ये सार्वजनिक शौचालय उपलब्ध आहे का? १. होय २. नाही	
७८.	असल्यास सार्वजनिक शौचालयाचा तुम्ही वापर करता का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	
७९.	नसल्यास त्याची कारणे काय आहेत?	
८०.	सार्वजनिक शौचालय नादुरुस्त असल्यास त्याची कारणे काय आहेत?	
८१.	तुमच्या कुटुंबातील व्यक्ती उघड्यावर शौचालयास जातात का? १. होय २. नाही	
८२.	ते थांबविण्यासाठी कोणते प्रयत्न झाले आहेत?	
८३.	तुमच्या घरात न्हाणी घर/मोरी (Bathroom) आहे का ? १. होय २. नाही	
८४.	असल्यास कोणत्या प्रकारची ? १. बंदिस्त २. उघडी 3. लागू नाही	
८५.	तुमच्या वस्तीसाठी कचरापेटी आहे का ? १. होय २. नाही	
८६.	असल्यास ती नियमितपणे रिकामी केली जाते का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	

८७.	कचरापेटीतील कचरा नियमितपणे उचलला जात नसेल, तर त्यामागे कोणती कारणे आहेत?	
८८.	तुमच्या वस्तीसाठी कचरापेटी उपलब्ध नसल्यास वस्तीपासून किती अंतरावर कचरापेटी उपलब्ध आहे? (अंतर मीटर मध्ये लिहा.)	
८९.	तुमच्या घरात विजेचे कनेक्शन आहे का? १. होय २. नाही	
९०.	असल्यास कशाप्रकारे १. स्वत:च्या मिटरद्वारे २. भाड्याने ३. बेकायदेशीररित्या ४. लागू नाही	
९१.	तुमच्या वस्तीमध्ये पथदिवे आहेत का? १. होय २.नाही	
९२.	नसल्यास त्याची कारणे सांगा.	
९३.	तुमच्या वस्तीमधील पथदिवे चालू अवस्थेत आहेत का? १. होय २.नाही 3. लागू नाही	
९४.	नसल्यास केव्हापासून ?	
९५.	पथदिवे कार्यन्वित करण्यासाठी अपारंपारिक उर्जा स्त्रोत (उदा. सौर उर्जा, पवन उर्जा इ.) चा वापर केला जातो का? १. होय २.नाही 3. लागू नाही	

९६.	तुमच्या कुटुंबात प्रकाश देणारी खालीलपैकी कोणती उपकरणे/यंत्रे आहेत?	

क्र.	सुविधा	होय/ नाही	संख्या
१.	बल्ब		
२.	ट्यूब		
३.	कंदील		
४.	रॉकेलचा दिवा (चिमणी)		
५.	मेणबत्ती		
६.	बॅटरीवरील दिवा		
७.	LED		
८.	इतर (नमूद करा)		

९७.	स्वयंपाकासाठी इंधन म्हणून काय वापरता?	
	केरोसीन १. होय २.नाही	
	LPG/PNG १. होय २.नाही	
	वीज १. होय २.नाही	
	लाकडे/ चूल १. होय २.नाही	
	सौर उर्जा १. होय २.नाही	
	बयोगॅस १. होय २.नाही	
	कोळसा १. होय २.नाही	
	गोवऱ्या १. होय २.नाही	
	इतर (नमूद करा) १. होय २.नाही	
९८.	तुमच्या घरात स्वयंपाकासाठी स्वतंत्र स्वयंपाक घर आहे का ? १. होय २. नाही	
९९.	तुमच्या कुटुंबातील पुरुष बचत गटात सहभागी आहेत का? १. होय २. नाही	
१००.	तुमच्या वस्तीमध्ये महिला मंडळे आहेत का? १. होय २. नाही	
१०१.	असल्यास तुमच्या कुटुंबातील महिलांना त्यात सहभागी होता येते का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	
१०२.	तुमच्या वस्तीमधील महिलांचा बचत गट आहे का? १. होय २. नाही	
१०३.	तुमच्या कुटुंबातील महिला त्यात सदस्य आहे का? १. होय २. नाही	
१०४.	वस्तीमध्ये युवक मंडळे आहेत का? १. होय २. नाही	
१०५.	तुमच्या कुटुंबातील युवक त्या मंडळांचे सदस्य आहेत का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	
१०६.	तुमच्या कुटुंबातील व्यक्ती युवक मंडळांमध्ये सहभागी होतात का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	
१०७.	तुमच्या वस्तीमधील कुटुंबाने घरकुल योजनेचा लाभ घेतला आहे? १. होय २. नाही	
१०८.	नसल्यास कारण सांगा.	
१०९.	तुमच्या कुटुंबातील व्यक्ती व्यसन करतात का? १. होय २. नाही	
११०.	असल्यास कुठल्या प्रकारचे ?	
	मिसरी १. होय २.नाही	
	तंबाखू १. होय २.नाही	
	सिगारेट/ बिडी १. होय २.नाही	
	दारू १. होय २.नाही	
	गांजा १. होय २.नाही	
	इतर (नमूद करा)	
१११.	तुमच्या वस्ती लगत व्यसनमुक्ती केंद्र आहे का? १. होय २.नाही	
११२.	सामाजिक न्याय विभागांतर्गत खालीलपैकी कोणत्या योजनेचा लाभ तुमच्या कुटुंबाने घेतला आहे का?	

क्र.	योजना	होय/ नाही
१.	आंतरजातीय विवाहास प्रोत्साहन	
२.	अपंग कल्याण योजना	
३.	आर्थिक उन्नतीसाठी सहाय्य	
४.	रोजगार व कौशल्य विषयक प्रशिक्षण योजना	
५.	विशेष सहाय्य(विधवा, वृद्ध, निराधार)	
६.	अत्याचारास बळी ठरणाऱ्यास अर्थसहाय्य	
७.	शैक्षणिक कर्ज/ शिष्यवृत्ती/ विद्यावेतन	
८.	बार्टीच्या विविध योजना	
९.	इतर (नमूद करा)	

११३.	कोणत्याही योजनेचा लाभ मिळाला नसल्यास त्यामागील कारण सांगा.

क्र.	कारण	होय/ नाही
१	योजनांची माहिती नव्हती	
२	कागदपत्रांची पूर्तता करण्यास असमर्थता	
३	अंमलबजावणी अधिकाऱ्यांकडून उदासीनता	
४	शासकीय स्थरावर निधीची कमतरता	
५	विधी इतर विकास कामांकडे वळविला	
६	योजनेचा लाभ मिळण्यासाठी होणारी दिरंगाई	
७	इतर (उदा. स्पर्धा, बहिष्कार इ.)	
८	लागू नाही	

११४.	दलित वस्ती सुधार योजनांतर्गत कोणकोणती कामे तुमच्या वस्तीमध्ये राबविण्यात आली आहेत?

क्र	कामे	होय/ नाही
१	समाजमंदिर बांधकाम	
२	पाणीपुरवठा/नळ योजना	
३	गटारे बांधकाम	
४	विहिरींची दुरुस्ती	
५	रस्ते जोड/ सुधारणा	
६	समाज मंदिर	
७	सौर दिवे	
८	वीज पुरवठा	
९	वॉल कम्पाउंड	
१०	पर्जन्यमानाचा निचरा (rain water harvesting)	
११	शौचालय	
१२	स्मशान भूमीचे काम	
१३	इतर (नमूद करा)	
१४	कोणतीही नाही	

११५.	तुमच्या वस्तीध्ये पतसंस्था आहे का? १. होय २. नाही	
११६.	असल्यास तुम्ही त्याचे सभासद आहात का? १. होय २. नाही 3. लागू नाही	
११७.	तुमचे बँकेत खाते आहे का? १. होय २. नाही	
११८.	वस्ती अंतर्गत बँक उपलब्ध नसल्यास किती अंतरावर उपलब्ध आहे?	
११९.	आपल्या वस्तीजवळ सिनेमागृह/ सांस्कृतिक केंद्र आहे का? १. होय २. नाही	
१२०.	नसल्यास किती अंतरावर उपलब्ध आहे?	
१२१.	वस्तीमधील पुढील सुविधा तुम्हाला मिळतात का ?	

क्र.	सुविधा	होय/ नाही	नसल्यास कारण सांगा
१.	दुध संकलन केंद्र		
२.	आठवडा बाजार		
३.	पोस्ट ऑफिस		
४.	तलाठी कार्यालय		
५.	पशु उपचार केंद्र		
६.	वीज मंडळ कार्यालय		
७.	ग्रामपंचायत कार्यालय		

- **सर्वेक्षकाचे नाव व सही :**

दिनांक : ---

मोबाईल क्र: --

- **तपासणी अधिकाऱ्याचे नाव व सही**

सर्वेक्षकांनी कुटुंबाबातची त्यांची निरीक्षणे व इतर महत्वाची माहिती या पानावर लिहावी.

परिशिष्ट : ५

महाराष्ट्रातील ५० टक्के पेक्षा जास्त अनुसूचित जातीची लोकसंख्या असलेल्या वस्त्यांच्या सर्वेक्षणांतर्गत सर्वेक्षकांची यादी

क्र.	सर्वेक्षकाचे नाव	गाव	जिल्हा
१	भागवत विनोद अरुण	तरट गाव	सोलापूर
२	लोखंडे यमाजी लहू	तरट गाव	
३	श्री. लवाटे सागर परमेश्वर	माराठेवाडी	रत्नागिरी
४	कांबळे मोहन दत्तू	कपिलवस्तू	
५	सोमनाथ शिवाजी वडजे	धाकटेवाडी	उस्मानाबाद
६	चौधरी सुदर्शन दगडू	धाकटेवाडी	
७	तांदळे धनंजय अनिल	धाकटेवाडी	
८	सोनेकर राजू सीताराम	मेंढेफाटा, चिखली	नागपूर
९	शंभरकर रवी बुद्धभगवान	बोडकी पेठ, ठोम्बरा	
१०	अत्तेला रामगोपाल दुर्गय्या	आंबोली, परसोडी	
११	रामटेके नितीन रमेश	हिंगणा, उतारा,गडपायली	
१५	उंदिरवाडे सम्राट अशोक	खैरी, दोहनगट	
१२	कांबळे विजयकुमार हनमंत	जोतवाडी	लातूर
१३	पाटील रवींद्र प्रकाश	कर्णाफाटा	जळगाव
१४	संतोष काशिनाथ भाटकर	कर्णाफाटा	
१६	नेताणराव भीमराव जानराव	मलकापूर, दादापूर	अमरावती
१७	गुंजकर जीवन रामचंद्र	जहानपूर, पार्डी	
१८	बेंदाडे गजानन महादेव	गोंड वाघोली, अमला, मुल्कीद्पूर	
१९	अहिरे रवींद्र दगडू	वडाळी, लांडी	
२०	दाहट संदीप अशोकराव	शिवणी, पालवडी, इस्लामपूर, थूगाव	
२१	वैराळे आकाश अरविंद	रामगाव, देगुरखेडा, पिंपरी ,कुंड खुर्द	
२२	दाबले अजय विठ्ठलराव	शहापूर, उदखेड , मलकापूर, दादापूर	
२३	खवले रोषण रामरावजी	बेलखेडा, पुसळा, मोळवण	